

„Ukraine und

die Welt“

УКРАЇНА і СВІТ

ЛІТЕРАТУРА, НАУКА, МИСТЕЦТВО І ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ

*Високопреосвященніший Владика Кир Іван Бучко,
тит. Архископ Леонадії*

З нагоди іменування Високопреосвященнішого Кир Івана Бучка Архископом складаємо йому сердечні побажання здоров'я, щоб Він зміг нести Правду Христової Науки ще довгі літа і у звільненій від окупанта Українській Державі.

Редакція і Видавництво «Україна і Світ».

Зошит десятий-одинадцятий

ГАННОВЕР

1953 рік

З М І С Т

	Стор.
Ілля Саліга — Про церковну єдність (стаття друга)	1
Newfryingpan — З щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче, або не може розуміти	3
Ілля Саліга — Український роялізм	4
Ігор Костецький — Етюди українсько-російські	8
Михайло Орест — Однієї з прийдешніх весен	24
Яр Славутич — З книги „Масстат“	24
Ракh Ucrainae роетісае (українська поезія в іншомовних перекладах); поезії Євгена Маланюка, Емми Андієвської, Михайла Ореста й Ігоря Костецького	25
Олег Зуєвський — Навколо риби (Paul Klee)	28
Шарль Леконт де Ліль — З книги „Античні поеми“	28
В. Державин — „Геродіяда“ Стефана Малярме в її літературно- естетичному контексті	29
Казімір Едшмід — Весілля Майнтоні	33
Князь Ніко Накашідзе — Грузинська династія Багратіонів	38
Блискавкою в позитив (по шпальтах преси інших переконань)	49
Ігор Костецький — Фрагмент про В. Домонтовича.	50
Критика і бібліографія:	
Нові літературні твори Ростислава Єндика (В. Державин)	53
Важливий крок у нашому рількезнавстві (—ий)	55
З надісланих видань	57
На маргінесі	58
З листів до Редакції	58
Поздоровлення	60
Приятелі журналу „Україна і Світ“	60

Зошит десятий-одинадцятий

Про церковну єдність

Стаття друга

Справа з'єднання Церков, що набирає такого величезного значення, раз-у-раз була легковажена, хоч малося всі дані для того, щоб вона могла бути раз назавжди полагоджена. Провина в тому лежить по обох сторонах, якщо говорити про Православну й Католицьку Церкви. Якщо Католицька Церква, прагнучи з'єднання, ставила тільки певні вимоги, то Православна Церква, опанована східною упередженістю до всього, що йде з Заходу, просто відгородила себе муром ненависті від католицизму і протягом віків не пробувала навіть кивнути в бік Риму.

Не хочемо зараз входити в причини цього, для кожного християнина такого прикрого поступовання Православної Церкви. Скажемо лише, що поведінка Православної Церкви спричинилася до появи різних сект, схизм і призвела, зрештою, до тяжких переживань всередині самої Православної Церкви. Цим не хочемо сказати, що й Католицька Церква не мала в минулому певних недоліків, наслідки яких і нині ми відчуваємо. Але остання отряхлася від шкідливих явищ і віднайшла властиву путь церковну, яка не тільки допомогла зміцнитися, але й дала їй спромогу до повного розвою та величності.

Для нас ясно й зрозуміло, що православ'я може або замкнутися в собі, і тоді воно буде остаточно сказане на повне вигасання, або розкрити свої обійми вселенській місії Християнства і беззастережно посвятити себе великій праці навернення всіх людей до Господа в лоні відвічно-єдиної Христової Церкви.

Бож що б не говорили і що б не твердили, а Христос покликав таки лише єдину Церкву: «щоб були всі одно» (Євангелія від св. Івана, 17, 21). Тому, коли одна з Християнських Церков переживає потрясіння, переживає їх (нехай і в меншому розмірі) також і решта Християнських Церков. Хто пережив більшевизм, той знає прекрасно, що атеїзм не щадить жадної Церкви, і боротьба з ним може бути проваджена не однією лише Церквою, а тільки всіма Християнськими Церквами, і то Церквами, з'єднаними під одним головою.

Одність стародавньої Церкви базувалася на св. Євхаристії, хоч самі християнські громади своїм національним складом були різні. Стародавні християни не мали ще тоді усталених догм та канонів, однак вистачило було сказати, що хтось християнин і вірить у Святу Трійцю, як кожна

християнська громада приймала такого до себе, і священик уділяв йому причастя.

Едиктом у Міляні цісар Константин Великий надав християнам ті права, з яких перед тим вільно було користатися лише поганам. Отримавши рівноуправнення, християни охоче пішли на співпрацю з державою. Від того часу, від часу співпраці Церкви зі світською владою починаються непорозуміння в Християнській Церкві.

Перший розподіл Церков мав місце в Африканській Церкві на ґрунті особистого суперництва між національностями. Цей — так званий Донатистський — розкол перший порушив одність Церкви. Сталося це тому, що держава втручалася в чисто церковні справи і тим викликала ще більшу завзятість з боку донатистів. Скликаний цісарем Константином Великим Перший Вселенський Собор у Нікеї для полагодження чисто церковних справ був одночасно спробою включити Церкву в орбіту держави. Цей Собор ухвалив догмати, які зобов'язували всіх християн, і вніс певне заспокоєння в церковне життя, але бажаної повної єдності церковної, як цей Собор, так і наступні — не досягнули. Тепер вже причиною різних ересей було різне розуміння приписів Отців Церкви.

Треба, однак, сказати, що розколи ніколи не поставали на ґрунті догматичному, а радше були викликані або амбіціями окремих клериків, або сприводовані державною владою, як це було з розколом 1054 р.

За синів Константина Великого боротьба в середині Церкви ще побільшилася, бо саму імперію поділено на три частини. Державна влада всюди намагалася підпорядкувати собі Церкву — або просто, за допомогою Церкви, досягнути свої земні заміри. Хто перемагав, той і своїх духовників вивищував, висуваючи їх на відповідальний пост.

Але IV сторіччя було разом з тим знаменне появою великих Отців Церкви, які, не зважаючи на державну владу, боронили єдність церковну. Вони добре знали, що Церква є тілом Христовим, а Христос це Любов, і хто її не має — не сміє називатися членом Християнської Церкви.

Другий Вселенський Собор зробив багато, ствердивши рішення Першого Собору. Церква поволі почала приходити до стану спокою і забувати ересь Арія.

Собори V віку: Єфеський та Халкидонський — були скликані також з причин внутріцерковних

неладів. Ці нелади, як і раніш, викликалися найчастіше заздрістю одних духовних супроти інших. Богословські диспути були лише завісою, за допомогою якої одна церковна партія хотіла перемогти другу.

Гірше сталося з Церквою, коли на арену тодішнього світу виступило мохаммеданство. Східні Церкви, що міцно були пов'язані з тодішньою державною владою, розділили долю своїх владарів. Так загинули Церкви Малої Азії, Індії та Китаю. Найбільшим, однак, злом був розподіл Церков у 1054 р., який поділив тодішніх християн на східних — православних і західних — католиків. Православні, затримуючи при собі назву «православний», тим самим зрікалися приналежності до Вселенської Церкви, — до Церкви перших християн. Тому православні патріярхи не мають підстав іменувати себе вселенськими патріярхами. Зв'язуючи ж себе тісно з владою, їхня пізніша вселенськість нагадувала радше нинішній большевицький імперіялізм, ніж братерську любов перших християн. Назва «православний» була в стародавні часи синонімом виключності, а не властивим означенням християнської вселенської віри. Ми пишемо про це не для пониження православ'я, до якого й самі приналежні, лише для усталення історичної правди, що її наші високоосвічені науковці-ієрархи часто люблять переінакшувати.

Католицька Церква, дякуючи тому, що папи римські намагалися всіма мірами зберегти незалежність Церкви, сконцентрувала всю церковну владу в руках єдиного єпископа, що, своєю чергою, причинилося до дисципліни, порядку, послуху та повної гармонії між духовенством і вірними. Цікаво, як Гергарт Гавптман подає причини свого переходу з протестантизму на католицтво:

«Тверезий протестантизм не вистачав мені... Я мушу мати щось, на що б я міг спиратися. Але на що ж я міг би спиратися, як не на якусь силу, на завжди й усюди достовірну силу? Протестантська Церква не є жадною силою, Католицька Церква є силою. Чи тому, що Христос був бідний серед людей, мусить Церква, якої Він є ґрунтом і наріжним каменем, якої Він є божественним змістом, Царем та Цісарем, бути мізерною, похилою, нужденною та безсилою? Я хочу слави Ісуса Христа, пане професоре, а не павперизму цієї мізерної протестантської побожності молитовних годин.» (З роману «Ванда».)

Коли ми, православні, хочемо довести, що наша Церква завжди була повна духу свободи й покори, то мусимо бути щирими, мусимо признатися, що насправді наш дух свободи — це анархія, а наша покора — приховує ненависть до нашого брата, який відважується мати іншу думку. Без сумніву, Християнство — релігія свободи. Членам Церкви вільно вибирати так шлях згоди, як і шлях суперництва. Але, водночас, вибравши друге, ми тим самим перестаємо бути християнами, бо — «довго душа моя перебувала собі разом з тими, що ненавидять спокій» (Псалом 120,

6). Бож голос Божий чути лише там, де спокій і одність християнська.

Католицька Церква пережила ересі Вікклефа, Лютера, Кальвіна... Добра її церковна організація і старохристиянські підвалини врятували католицтво від ще більших потрясень. Постали ж нові Церкви поринули в ненависть до інакочисливих, а деякі з них взагалі не визнавали за святощі Святих Дарів і не раз знущалися над Ними. Так чи так, маси вірних протестантських Церков, здебільшого невинні в ересі чи розколі, мимоволі несли й несуть на собі ярмо пониження, терпіння за те, що не услухали Ісуса Христа, який сказав: «Заповідь нову даю вам: любіть один одного; як Я вас полюбив, так і ви любіть один одного... По тому пізнають усі, що ви учні Мої, як любов між собою ви матимете» (Єванг. від св. Івана, 13, 34—35).

Такий — дуже короткий — перегляд історичних розбіжностей. Які ж висновки?

Треба усвідомити собі, що Католицька Церква отримала в спадок від старих римлян дисципліну, почуття обов'язку й уміння керувати. Православна Церква одержала від греків неспокійну, допитливу, хоч і глибоку філософську думку — і неспокійний дух та при звичаєнні управляти дикунами. Це було і є тим, що одна Церква — Католицька росте, могутня, поборює всі труднощі, а друга — Православна бредє у хвості політичних випадків. Тим то дуже часто на чолі цієї другої Церкви продістаються люди, про яких можна сказати: «Во, пізнавши Бога, не прославляли Його, як Бога, й не дякували, але знікчемніли своїм думками, і запаморочилось нерозумне їх серце» (Лист ап. Павла до Римлян, I).

Більшість людей просто не хоче подивитися правді в очі. Христові Церкві сталася велика кривда тим, що вона сьогодні розпалася на кілька незалежних одна від одної Церков. Деякі ієрархи не хочуть зрозуміти євангельської правди, що ціла наука Христа була про єдину Церкву: «Щоб були всі одно: як Ти, Отче, в Мені, а Я у Тобі, щоб одно були в Нас і вони, — щоб увірував світ, що Мене Ти послав. А ту славу, що дав Ти Мені, Я їм передав, щоб єдине були, як єдине і Ми. Я ж ім'я Твоє їм об'явив й об'являтиму, щоб любов, що Ти нею Мене полюбив, була в них, а Я в них» (Єванг. від св. Івана).

Ми проти того, щоб одна Церква підпорядкувала собі другу, слабшу Церкву. Бог не в силі, а в правді. Ми проти ненависти, ми за любов між християнами. «Улюблений, вічно чиниш, якщо робиш для братів та для чужинців» (Третій соборний лист св. Івана).

Церква існує для оновлення людини у Христі і для спасення всіх народів. Вона мусить мати різні мовці та обрядові характерності, але всі християни повинні любити один одного і повинні творити Єдину Христову Вселенську Церкву з видимим Її Головою на чолі, першим єпископом — Папою Римським.

Newfryingpan

З щоденника людини, що її оточення не розуміє, не хоче, або й не може розуміти

1. 9. 1947.

Голова Католицької Церкви Папа Пій XII нещодавно витолосив слово перед Св. Колегією. Основний мотив того слова: майбутнє належить тим, що люблять, а не тим, що ненавидять.

У світі нараховують коло 400 мільйонів членів Католицької Церкви. Але слова Святого Отця мають велику вагу взагалі для всіх християн. А християн є 36,4% усього населення землі. Отже — яка б це була могутня сила, коли б усі вони були активні й об'єднані у здійсненні Христового Заповіту!

Ось, м. іншим, що сказав Папа Пій XII:

«Страх, що сам себе соромиться, вміє прекрасно приховуватися. Іноді він загортається в оманливий одяг ніби-Любови до пригноблених; нібито народам, що страждають, можна було б допомогти неправдою й несправедливістю, демагогічною тактикою й ніколи нездійсненими обіцянками. Іншим разом страх загортається у нібито християнську розумність і під цим претекстом залишається нічим, коли обов'язок, однак, вимагає сказати сміливо дужим і багатим: це не дозволено! Нагадати їм прилюдно: не дозволено заради любови до лакомства або бажання панувати відхилятися від простої лінії рішучих засад соціального й політичного життя, які і Церква повторює і які вона з цілковитою ясністю проголосила сучасному людству.

До нас насамперед скерований цей заклик невідхильно співпрацювати на введенні громадського порядку, що здійснить найвищий ступінь господарського здоров'я та соціальної справедливості так, що б виживачі класових протиривств не мали можливості підбурювати розчарованих і наслідком того упосліджених, через що ці останні бачать у християнській вірі й Католицькій Церкві не своїх союзників, а ворогів.

Будьте міцні в вірі!

Майбутнє належить тим, хто вірують, а не тим, хто не вірують і сумніваються. Майбутнє належить мужнім, що міцно стоять і чинять, а не слабодухам і нерішучим! Майбутнє належить тим, хто люблять, а не тим, хто ненавидять.»

І знову якийсь наш рідненький політик (що себе називає «реальним») промимрить з нехиттю: «Позахмарні міркування!»

Але ось що, між іншим, сказав 9. 8. 1947 р. у своїй промові до студентів Кільського університету найвищий політичний відпоручник англійського уряду для Німеччини, лорд Пекенгем; він сказав, що сучасна політика схиляється в матеріальний бік. В цьому лежить велика небезпека. Виключно матеріальний успіх — це малий успіх, а то й ніякий успіх. І сьогодні треба досягнути духової розв'язки, що її досі світ даремно шукав. І німецька молодь стоїть перед величезним завданням. А далі лорд Пекенгем, зупинившись з погляду християнських засад на розщепленні світу на ліві та праві партії, заявив, що соціалістичні європейські партії доти не будуть виправдані, аж не зіпруться на засади Нового Заповіту, а не на засади з писань Карла Маркса. Наприкінці своєї промови лорд Пекенгем сказав, що німецький дух доти не буде вільний і доти не досягне своєї правдивої глибини, поки німці не будуть здібні думати універсальними категоріями. Конче треба, щоб думання німецького народу було європейське і справді інтернаціональне. І єдино християнська віра могла б створити основи для універсальних цінностей...

Стільки англійський відповідальний політик! А кому, кому, а вже англійським політикам годі закинути брак реалізму! До речі, лорд Пекенгем є членом Лейбор-партії!

Український роялізм

Є великою помилкою вважати, що в тому істотному змагові за визволення й вільну розбудову Української Держави, який відбувається за наших днів радше в глибокому нутрі, ніж зовні, питома вага еміграції не має значення. Всупереч пропагованій деякими політичними угрупованнями думці, мовляв, усе відбудеться «в Краю», а еміграція повинна буде лише покірно схилити голову перед «рішенням народу», ми висуваємо насамперед конкретне запитання: що, властиво, треба розуміти під словом «народ»?

Якщо можливість відискання нашої Держави виникне в реальних умовах війни та окупації, коли українська молодь міста й села буде зірвана з місць і блукатиме полями боїв по всіх теренах велетенських військових дій, коли від Советів буде докладено всіх зусиль, щоб цінну мислю інтелігенцію знову вивезти десь до Уфи чи до Казахстану, — то хто ж має рішати долю відродженої Держави в ці дослівно перші її години? І чи можна причислити до «народу» ті прошарки, що, насаджені окупантом для дотримання централістичної політики, залишаться, безумовно, по наших обласних та районних центрах і, в умовах самозрозумілої на перший час окупації теренів України через війська ОН, чинитимуть спершу пасивний, а далі й активний опір усім починанням наших державників? А, з другого боку, чи не належать до «народу» мільйонові засланці з-поміж нашої інтелектуальної еліти, з яких, спроваджених на Колиму нищівними хвилями єжовських та хрущовських репресій, багато ще житимуть на той момент? Чи не належить до «народу» кожен мисленний індивід, який мислить Україною і для України, для якого його мова, де б він не перебував, є не простим способом порозуміння, але духовою мовою спільноти, мовою Держави, — отже, чи не належить, тим більше, до «народу» кожен, хто має змогу мислити по-українському вільно, кожен емігрант?

І кого вважати за «народ» найбезпомилніший: селян, робітників, грамотних і неграмотних поспіль, трудівників і ледарів укупі, спекулянтів і злочинців українського походження поруч із українцями чесними, розумними, творчими, діяльними, українцями доброї волі? Що є «народ»: просте арифметичне число, статистикою занотовані сорок мільйонів — а чи певна якість, певний добір, народ як збірний дух, як колективна історична пам'ять, утілена в мислях, словах, діях найкращих і найрозумніших, найчесніших і найшляхетніших?

Ми рішуче за народ як якість. Історія наша знає такі парадоксальні періоди, коли український народ появляла одна-єдина людина: Шевченко. Цей світлий приклад дає нам право твердити, що поодинокі позитивні зусилля може бути тисячекратно вартіснішим, ніж колективний чин мас, якщо цим чином рухає сліпа стихія, чиста сила руйнування. Ми ставимо інтелектуальну діяльність Сковороди над криваву різанину Коліївщини, державотворчі аспірації гетьмана Павла над хиткий анархізм отаманів, Липинського над шаповалівців та хвилюєвистів. Віддані своїй ідеї і свідомі своїх людських меж, ми вважаємо, що кожне слово, виречене індивідуально в позитивному напрямі, має цінність у собі, а в майбутньому втілюватиметься не через механічне голосування, а виключно вагою своєї якості. І тому ми не боїмось ані проєктів, ані прогноз, виниклих на еміграції: для нас бо існує поділ не на «краєве» й «еміграційне», лише на якісне і не-якісне.

Рух, який репрезентує «Україна і Світ», об'єднує навколо себе публіцистів, літераторів, учених та мистців, нечисленну кількість інтелектуалів понад партіями й конфесіями. Наше завдання окреслили ми собі цілком чітко: будити й формувати думку в певному напрямі, поволі здобуваючи прихильників. Виходивши ж з надконфесійних, надстанових, наднаціоналістичних засад, ми пропагуємо дві основні ідеї, як позитивні, на наш погляд, для розбудови універсальної України: ідею канонічного поєднання населення України, в переважній своїй більшості християнського — через свою традиційну Православну Церкву — з осередком християнського світу в Римі та ідею роялістичного устрою Держави, як устрою дійсно універсального й гуманного. Нас не лякають обвинувачення в «неактуальності» наших ідей, не лякають налички «реакціонерів» чи «ретроградів», бо ми глибоко віримо, що оболонку ідеї дає не механічне мислення її заскоружлих adeptів, а жива й надхненна воля її кожноразових самосвідомлених носіїв. Чекаючи терпляче на тих наших православних Владик, які збagnуть на решті благо належати духово до Вселенського Осередку і започаткують потужний рух за єдину Українську Об'єднану Церкву, і на тих політичних діячів доброї волі, які понад усякими партійними інтересами об'єднуються навколо живого репрезентанта нашої роялістичної ідеї, Гетьмана Данила, — ми тим часом з великою увагою ставимось до кожного позитивного чину української ідейної еміграції, з якого б політичного се-

редовища він не походив, з радістю відзначаємо кожне будівне явище, кожен крок, скерований на об'єднання, на гармонію національних сил.

Обидві ідеї, пропаговані від нас, нерозривно пов'язані з ґрунтовною проблемою людства, яка набрала в наших часах особливої гостроти: проблемою взаємин ідеалістичного та матеріалістичного світоглядів. Цим термінам, які, так часто повторювані, з уживанням втрачають свій первісний сенс, ми намагаємося надати кожноразового життя. Так, говоривши про політичний устрій майбутньої країни, ми виходимо насамперед із заперечення марксизму не тільки як світогляду, але й як конкретного вчення про суспільну революцію.

Помиляються ті, хто думають, що Маркс мав слушність, і лише Сталін спотворив його ідеї. Фізичну боротьбу за існування провадять усі тварини, і фізичною працею заняті бобри, мурашки, бджоли, птахи. Людину від тварин відрізняє свідомість, воля, здатність розуміти різницю поміж добром та злом, здатність відчувати в собі і навколо творчий Божий чин і наслідувати Його, тобто — цілий людський інтелект, надхненний устами Найвищого Творця. У Св. Письмі ідеально сказано, що людину Бог створив за Своїм образом та подобою, і тому метафізичний сенс існування людини саме в існуванні інтелектуальному. Розвиток техніки мав би полегшити до максимуму працю тим, хто, за власною волею, в суспільному розподілі праці заробляють на життя руками. В цьому мав би бути єдиний сенс прогресу цивілізації, який розв'язав би — легко й безкровно — всі соціальні проблеми. Але зловний, заздрісний, нищий розум Марксів, загравши на почуттях собі подібних з-поміж усіх суспільних верств, на почуттях неповноцінних і незадоволених людей, які існують за кожної системи, з соціалістичною включно, — проголосив найвищими носіями людськості пролетарів, тобто тих, хто не хотять і чути про Богом сказане призначення людини, хто не мають найменшого уявлення, наскільки важча, наскільки більш виснажуюча, наскільки шляхетніша праця інтелекту в порівнянні з працею металурґа, шахтаря чи вантажника. Так було обожествлено скотяче в людині і алегорич-

зовано його в щорічному поганському святкуванні першого травня. Ленін і Сталін не спотворили Маркса, вони втілили його в усій чистоті — на величезних просторах, заселених мільйонами живих людей, у кожному з яких з народження заложено індивідуальну іскру Божу. З людської універсальної діяльності дібрано було найнижче, найпримітивніше, те, що лише з причини недорозвиненої техніки являє собою прокляття непосильного тягару, і під це тваринне божисте силоміць нагнуто все живе, все творче, все своєрідне, все несхоже на стандартизоване оточення.

Революція, шляхом якої здійснено панування молоха фізичної праці, є насправді бунтом зvierоднілого раба, а не свідомим позитивним чином творця, що його завжди являє кожна дійсна істотна революція. Бо революція це не кров, не вбивство, не насильство, революція це напружений духовий чин, скерований на послідовне вдосконалення — насамперед вдосконалення самого себе. Прообраз справжньої Людини-Революціонера проявив світові Син Божий, утілюючися в сина теслярської Дружини і піднесши людський дух до ступеня охрищення у видимій Церкві. Не Етьєни Марсели і не Марати, не Воти Тайлери й не Леніни були революціонерами, лише такі люди, як св. Франциск Ассізький, як Ґанді, що виборов самостійність Індії без крові, як наші Мелетій Смотрицький, св. Йосафат Кунцевич, Григорій Сковорода та В'ячеслав Липинський.

Матеріалізм це намагання кваліфікувати людину з біологічного, стадного, дочасного — і біологічним, стадним, дочасним її вивершувати. Ідеалізм це прагнення розкрити в людині божественне, індивідуальне, вічне — і на засаді божественного, індивідуального, вічного звести чисту й безмежну будову її світогляду, гармонійну, універсальну систему її суспільного життя. Саме з цих основних засад виходивши, Обсерватор формулював свої думки про роялістичний устрій України, які опубліковано вперше у ч. 7. з 20. 2. 1953 р. газети «Український Робітник», а тепер, у наново опрацьованому вигляді, подано тут до ласкавої уваги читачів нашого журналу «Україна і Світ».

Для означення гетьманського світопогляду ми вживатимемо в цій нашій статті слово «роялізм» — замість застарілого слова «монархізм». Робимо це свідомо, бо вважаємо, що слово «монархізм», яке так само не українського походження, не відає широкого поняття новітнього монархізму, сама ж назва «монархізм» викликає в людей заздалегідь застереження і ідентифікується зо zdeгенерованими старими «царизмом» і деспотизмом, що віджили свій вік.

Український роялізм уперше покликав до життя великий гетьман Павло, встановлюючи дідовий гетьманат на Україні. Від того часу й досі в середовищі гетьманців дискутується справа програми й тактики гетьманської організації.

Сама ідеологія українського роялізму вичерпно подана В. Липинським в його безсмертному творі «Листи до братів-хліборобів». Але в них не дано рамок тій ідеї. Тому перші симпатичні українського роялізму старалися ці рамки знайти. Бувши ще під великим впливом російського та австрійського монархізмів і не збагнувши добре республіканізму, вони більше звертали увагу на тактичні сторони ідеології, шукаючи для неї відповідної назви і усталюючи соціально-економічну програму її. В основу цієї програми вони поклали засади зреформованого капіталізму.

Новоприбула в 1941—1945 рр. еміграція, яка довгий час перебувала й виховувалася під впливом марксистських доктрин, під впливом забобонів

здеґенерованого республіканізму, самозрозуміло захопилася бажанням передусім ревізувати господарчо-соціальну програму гетьманських організацій на засаді матеріалізму. Щоб здобути маси, нова еміґрація переробила й свою тактику.

Пороблені зміни наблизили гетьманські організації до кожної республіканської партії. Тактика гетьманських організацій стала розпливчастою, релятивною, вона нічим не відрізнялася від тактики першої-ліпшої української партії. Обґрунтування гетьманського руху на зреформованому державно-приватному капіталізмі і на дрібних землевласниках сьогодні не розв'язує проблеми здійснення самої роялістичної ідеї, що є понадкласовою. Нам здається, що питання матеріального порядку може розв'язати кожна партія, аж до соціалістичної включно. Соціалізм, мовляв генеральний секретар ОН Гаммарскіольд, будить соціальну совість.

Гетьманський рух є рухом нематеріалізованим, є рухом духовим. Недарма гетьманці знаходять спільну мову з українськими революціонерами, бо й ті й ті прагнуть здобути Українську Державу революційним шляхом. Різниця лише та, що одні віддають першенство силі фізичній, а другі — силі духовій. На думку В. Липинського, насамперед спричинилась би до створення Української Держави революція духу народного.

Коли гетьманський рух переставити на чисто партійні рейки, він утратить усю свою привабливість і стане партією «старших панів», задивлених у минуле, або ще гірше — партією консервативною, яка невідомо що має на еміґрації консервувати. Світ завжди йде вперед, і гадані повороти назад у дійсності є, як каже І. Костецький, кроком уперед.

Роялістична українська ідеологія, на наш погляд, повинна базуватися на сталих, твердих, чітких і безкомпромісових засадах. Її основним гаслом повинно бути — «вперед за Бога, Правду і Вселюдську Любов». Питання економічно-соціальні треба розв'язувати в площині духу. Проблеми аграрної політики на Україні чи кооперації фабрик — речі змінні, і їх належить залишити рішенням самого народу. Так само змінними є соціальні проблеми, від розв'язання яких залежить добробут окремого робітника і матеріальне забезпечення його родини. Єдині речі, над якими роялісти повинні зупинитися, це — Церква, освіта і форма державного ладу.

Кризу християнства не пощастить оминати або, ще гірше, заступити якоюсь формою національної Церкви. Матеріалізм релігійний ворожий духові й правдивій свободі. Як хто скаже: «Я Бога люблю», а ненавидить брата свого, той неправдомовець (соборний лист св. ап. Івана, 1, 20). А всяка ж бо вузько національна Церква мусить у своїх членів виховувати ненависть до іншої національної Церкви.

Наша Держава постане тоді, коли в громадянстві розвинеться ідеалізм, єдиний рятунок, якщо банкрутує раціоналістична діалектика чи звичайна матеріалістична калькуляція. Тому для роялістів було б бажаним, щоб християнські Церкви знайшли між собою «модус вівенді» порозуміння, по-

ступаючися взаємно одна одній і взаємно зближуючись.

Визнаючи потребу духової революції, роялісти вважають, що Церква в державі повинна посідати незалежне від світської влади місце: не панує над владою, але й не підлягає їй. Церква — установа Божа, і її завдання є берегти душу народу від морального зіпсуття. Церква не втручається в чисто світське керування державою, а держава не використовує Церкву в своїх світських цілях.

Кожен рояліст, не формально, а по суті, ставить Бога понад Націю, бо Нація дочасна, а Бог є вічним, і від Його Божих велінь залежить, чи буде нація існувати, чи ні. Цим роялісти ще раз відрізняються від решти політиків і від деяких церковних діячів, що проказують: «Голос народу — голос Божий.»

Роялістичну ідеологію краще зрозуміє освічена людина. Тому роялісти за безплатну освіту. Але й тут можуть бути зміни. Все залежить від самих людей і тих обставин, в яких люди опиняться.

Роялізм, як ідея ієрархічного порядку, є явищем наскрізь універсальним супроти не тільки даних територій, але й цілості землі. Роялізм сам по собі не є жадною партією. Поза державним ладом ніщо дочасне його не цікавить. Універсальний роялізм уважає, що всі люди користуються з рівних прав і мають рівні обов'язки, зберігаючи повне право плекати свої національні особливості, з мовою включно.

Щоб зберегти чистоту роялістичної ідеології, рояліст повинен бути обережним в нав'язуванні контакту з республіканцями. Святим обов'язком кожного справжнього рояліста має бути завдання — роз'яснювати недолугість республіканського ладу з його засадничою нетолерантністю. Належить звертати людям увагу на обскурантизм республіканізму, на його продажність, нещирість. Зasadничо роялісти не повинні б брати участі там, де на чолі стоять рішення республіканці, бо тим самим республіканізм буде користати з авторитету роялістів і зміцнювати свій віджилий лад. Натомість роялісти можуть співпрацювати навіть з крайніми соціалістами, якщо останні не заперечують роялізму.

Роялісти, на відмінність від решти політиків, не надають великого значення чистоту націоналістичній мові, хоч і не заперечують його.

В роялістичній державі в основу всього кладеться людина. Роялісти — рішення вороги всякої масовості, бо вбачають у ній поневолення людської творчої волі, згляхшальтування й примусове створення несвідомою більшістю, хоч зовні й «поступових» (Советський Союз), умов життя. Роялістична держава — одна родина вільних членів вільної сем'ї, з послухом і пошаною до батька — голови держави.

Основною клітиною державного життя є родина. Тому роялісти будуть стало боротися за чистоту родинного життя і за збереження родини. Жінка в історії людства відіграла вирішну роль, виховуючи патріотів і майбутніх великих людей даної громади, а зокрема у нас, українців, українська жінка переховала для потомності традиції

й окремішність нашого народу, і тому роялісти будуть боронити повне рівноуправління жінки.

Стаючи в обороні окремої людини, роялістична держава буде прагнути ліквідувати в силу можливостей органи примусовості. Слово «поліція» чи «міліція» вже в самих початках роялістичної держави має бути скасоване і заступлене іншою назвою, як от — публічне дорадництво міністерства справедливості, чи — державна сторожа. Побудовано цю установу має бути на базі самооборони.

Справи господарчого порядку, якщо вони не є загальнодержавні, і справи порядку соціального вирішуються окремими, обласними або державними народними радами. Ці ж справи можуть бути розв'язувані також і плебісцитами. Зміни господарчо-соціальні не вимагають апробації гетьмана, але можуть бути впроваджені в життя (якщо вони не суперечать загальнодержавним інтересам) стало працюючими науково-дослідними, господарчими та соціальними інститутами, на чолі яких стоять іменовані гетьманом директори.

Роялістична держава визволяє людину з рабства матеріялістичних забобів і робить її паном своєї, ніким незв'язуваної волі й сумління. Тому найголовнішу увагу присвячується правовому й матеріальному станові окремої людини та її духовому вихованню. В роялістичній державі застосується якнайширша децентралізація.

Нам можуть закинути, що перевага окремої людини над масами послабить споєність держави. Ми пишемо про те, що має бути, а не про українське кутківство, що сьогодні так буйно виросло на українському еміграційному ґрунті. Вільна людина в вільній державі буде запорукою державної споєності.

Вже тепер помічаємо в цілому світі намагання людини вирватися з перестарілих форм співжиття та з закостенілих законів. Без сумніву (ми в це глибоко віримо), надходить час, коли від віків зневажувана людина чи то на користь певних клас, чи то на гадану користь державну, чи, як тепер, на користь мітичного колективу мас,

голосно заявить, що не бажає республіканських експериментів, а прагне Бога і хоче ладу, в якій людина наново стала б подобою Бога.

Досі всі вправлялися в самообмані, твердивши, що держава потрібна для народу чи народів. Власне на цій підставі — підставі конечности державного життя — нас і досі не хочуть випустити з лабет «єдиної-неділимой». Не може бути ідеалом для вільної людини держава національна типу теперішньої Югославії або така, якою була гітлерівська Німеччина і муссолінівська Італія. Щастям для людини є не держава, а та форма співжиття людей, яка не обмежує волі людини і дає можливість тій людині почувати себе як у себе в хаті. Та держава є добра, яка дає людині найбільше задоволення. А такою державою може бути тільки роялістична держава — понадпартійна, понадкласова, держава для всіх людей.

Сучасні форми державности, обминаючи вже Советський Союз, намагаються людину якомога більше закріпачити. Розвиваючи в молоді зародки мілість і віру лише у фізичну силу, сучасна державність тим самим викидає за борт життя всіх немічних, старих та уломних. І прийде час, коли примусово будуть, так само, як у Советах, прикорочувати життя тим, хто не зможе на себе заробити. Це останнє — продукт республіканізму. Роялістична держава буде виховувати народ не у формах нездорової амбіції, а в любові до свого ближнього, упослідженого природою. Роялістична держава буде шукати нових природних можливостей збільшити багатства свої і не буде автоматично, як це роблять республіки для самореєклями, тільки ділити існуючі вже багатства.

І якщо світ і далі йтиме шляхом примусового обмеження народів і примусового обмеження часу життя людини, роялісти боротимуться проти цих шкідливих тенденцій часу. Вони вірять у те, що світ зміниться на ліпше і що ще прийде доба розвитку духової культури, високого, ушляхетнюючого людство мистецтва, що прийде щаслива доба Духу.

Шлях до тієї доби йде тільки через роялізм.

Всі тривкі держави та великі культури розвивалися з розвитком релігії і падали з її упадком. Бо, крім релігії, немає іншої сили для поборення моральної й соціальної анархії.

В. ЛИПИНСЬКИЙ

Етюди українсько-російські

Проблема та її наслідки

З приводу цієї широкої і важливої проблеми на нашій еміграції пишуть переважно люди несумлінні, або завідомо некомпетентні. Не в стані, справді бо, внести в неї бодай якусь ясність ті, хто з російської мови вміють лише «да» і «канешно», хто про українсько-російські взаємини на основних теренах України знають лише з кількомісячного перебування там під час німецької окупації, головним же чином — з емігрантських перед- і підчасвоєнних публікацій. Навіть із таких нечисленних поважніших публікацій, як праця М. Сціборського «Сталінізм», сьогоднішні публіцисти черпали не подану там аналізу явища, промкненню й глибоко обґрунтовану, а лише самі узагальнення, з яких вони робили потім закостенілу плякатну формулу, як от: «... большевизм і Росія без огляду на її внутрішні режими — це тототжне явище, з однаковими прикметами деструктивізму, хаосу й хворобливих імперіялістичних тенденцій» (стор. 40 празького видання 1942. Підкреслено М. Сціборським).

Тактична недолугість плякату

Тим часом справа зовсім не в тому, щоб наліпити налічку. Якщо навіть формули, як от вищенаведена, в суті своїй можуть бути правильними, то вони все-одно неспроможні стати за будь-яку зброю — з причини своєї тактичної помилковости. Таким бо робом зформульована думка передбачає вже готовий фронт, де супротивники чітко й недвозначно поділені на два табори і лише чекають на остаточне гасло. Але в реальній дійсності так не є. Українсько-російська проблема являє собою одну з найзаплутаніших проблем світової історії, і спосіб розв'язання її, пропонований і пропагований від кабінетних ідеалістів, насправді раз-у-раз нашоухується на запеклий спротив не тільки самих росіян, що зрозуміло само з себе, але й величезної кількості українців. А цей бо останній факт здатні зрозуміти лише ті, хто знають проблему зсередини, а не ззовні.

Те, що, мовляв, дух малоросіянства давно вже вивітрився й зник, є лише байкою, вигаданою на еміграції для власного самозаспокоєння. Дух малоросіянства живий і чинний, так на еміграції, як і вдома, і то підтримує його не сама тільки сугестія росіян. Фронт, який застільним політикам видається вже виразно протиставним, насправді переплутаний поза межу можливого, і велика доля провини за подальше вербування армії малоросіянства лежить саме на тих, хто своєю бомбастичною публіцистикою («дика Москва», «тупі й жорстокі москалі» тощо) заганяють до табору цих «москалів» маси українців, які й самі відчують, що у взаєминах з росіянами щось не є в порядку, проте не менш гостро усвідомлюють, що таким шляхом цей комплекс розв'язати годі.

Роля малороса в можливій односторонній українській державі

Звичайно, боротьба за душу малороса може відбуватися різними шляхами, і серед наших політиків либонь не бракує прихильників радикальних заходів. Проте, здушити малоросів звичайним терором не дасться чисто фізично: і з огляду на кількість їх самих, і з огляду на непроглядну масу росіян, які завжди стоятимуть за малоросами й знаходитимуть у них вдячний матеріал для утворення п'ятих колон у кожній побудованій на внутрішньому терорі українській державі. Ті, хто приймають на себе відповідальність за долю всієї України, а не лише якоїсь її частини, ті, хто у створенні Української Держави хочуть бачити прихід чогось нового в історію людства, побудованого в найточнішому розумінні на християнських засадах, повинні шукати інших розв'язок та інших гасел.

Глибоким переконанням автора цих рядків, вихід із глухого кута може бути знайдений тільки в надрах духової України. Нижче тут розвинено послідовно ряд думок на підставу того, що автор називає «руським чином», «руською ідеєю» українців, тим часом же наведемо слова українця такої гострої душевної органі-

*Юрій Липа про
«руську ідею» ук-
раїнців*

*Ми не маємо
політичних ми-
слистелів*

*Мета цієї пуб-
лікації*

*Нація як рух-
лива категорія*

*Нація як сту-
пінь виявлення
особистості*

зації, яким був Юрій Липа, що протягом усієї своєї діяльності, а особливо на-
прикінці її особливо чітко відчував обговорювану тут проблему. На початку
1944 р., у своїй «Розмові з молодим істориком» («Краківські Вісті») він писав:
«Потрібна атракційна ідея, яка була б привабливою не лише для самих україн-
ців. Великі твори мусять мати якусь ідею, імпонуюча сила якої виходила б поза
межі власного народу.»

Після смерті В'ячеслава Липинського ми не маємо жадного політичного
мислителя. Росіяни такого тепер теж не мають, але вони мають колосальну тра-
дицію політичного мислення, тим то навіть та низькопробна шовіністична публі-
цистика їхніх емігрантських газет, яка провадиться майже на такому самому
рівні, як і публіцистика наших, має незрівняно більші вигляди на успіх. Росіяни
спромоглися не тільки затримати в себе самих тяглість і безперервність традиції,
але й кріпко закорінили її у світі поза межами російського комплексу. Годі
й надіятися, що найближчим часом міг би виникнути в нас по сей бік хоч
невеликий гурт ідеологів, прихильників концепції Липинського, який би не
тільки вивів нашу політичну думку на ясні простори, але й створив би бодай
подсбу традиції. Проте, якщо це справді неможливо, то можливим була б усе-
таки відповідальність тих, хто пишуть у нас на цю тему. Відповідальність у пра-
вильному з'ясуванні українсько-російського питання, особливо у з'ясуванні його
навіні й у доборі прихильників з-поміж авторитетних особистостей у всьому світі.
Це дійсно мусіла б бути відповідальність за кожному кому. На превеликий жаль,
відповідальності в нас не відчуває сливе ніхто.

Ця публікація мала б за мету спробувати у стислому вигляді з'ясувати чо-
тири речі: особливий характер російського імперіялізму (перша основна важ-
кість розв'язання проблеми); взаємини українців з великоросами і особливий
характер української історії (друга основна важкість розв'язання проблеми);
обґрунтування конечности всіма засобами від'єднати психологічну Україну від
психологічної Росії — не тільки в майбутньому, але й у минулому, якщо йдеть-
ся про переомислення історії; реальні можливості для цього.

Це, здається, було б першою спробою підійти до питання абсолютно без-
жадних ілюзій: без будь-якого спеціального «низькопоклонства» перед Росією
та російством, з одного боку, але й без тіні сентименту супроти «всього рідно-
го», «всього українського». Тим то автор заздалегідь підготувався не тільки до
справді поважної полеміки, але й до найбезогляднішої лайки з усіх боків. Це
в порядку речей, це бо «стиль доби». Тож залюбки відступаючи низькопоклон-
ство малоросам-федералістам, а безкритичне замилювання просвітянам та гурра-
патрістам, автор усе-таки бере на себе відповідальність сказати тут те, що в його
переконанні є правдою, і то так званою голою правдою. — і що в нього викри-
сталізувалося наслідком особистого досвіду та довгорічних розважань.

I

У міжнаціональних взаєминах нація, як правило, є категорією рухливою.
Не третє й не четверте, а вже друге покоління тих, хто живуть серед чужого
сточення, винародовлюється майже цілковито. Досить навести як приклад чис-
ленних австрійців із слов'янськими прізвищами й чисто німецькою психікою,
або сьогоднішнє покоління американських українців, зроджених та зрослих на
чужому ґрунті. Усі приклади расової усталености являють собою лише наслідок
неконтактування, і з розвитком техніки сполучення та зв'язку і ідеї неподіль-
ного світу нації мали б, теоретично беручи, взагалі зникнути.

Але нації не повинні зникнути. В ідеї своїй, як вона усвідомлюється тими,
хто хотять це усвідомлювати, нація це ступінь до вияву індивідуальности, а ви-
явлення індивідуальности — це єдине виправдання земного буття людини. Я не
вірю в автоматичний прогрес. Кожне явище розвивається в собі, від ступеня
зародкового до ступеня досконалости, так довго, як довго діє в цьому напрямі
воля носіїв. У явищах людського життя ця воля конче повинна бути свідомою,
і цим відрізняються людські чини від явищ решти природи.

Таким чином, мені цілком досить того, що в питанні розвитку національної
ідеї українства я усвідомлюю волю в собі та в більш або менш численних одно-
думцях, досить для того, щоб говорити не тільки про дальший прогрес, а й про
прогрес обернений: про нове омислення минулого, про свого роду виправлення
минулого. Щобільше: усвідомлення дає право кожному, хто усвідомив, говорити
не тільки від свого імені, але й у плані колективному.

*Метафізичне
підложжя нації
як конечности*

Як кожне явище людського життя, нація метафізична. Отже, вічність, або принаймні довготривалість національного існування базується не на білогічному гоні, а на первозданному переказі. Не в дарвінівському, а саме в метафізичному пляні походження людини призначено їй іти до пізнання цілого, тобто Бога, не отарним, а особистим шляхом, з кожноразовим усвідомленням меж своїх можливостей супроти безмежжя божественного творчого чину. В цьому зміст старозавітного переказу про будування Вавилонської вежі. В цьому зміст і щоразового усвідомлювання нації як конечности. Призначення нації на вищому щаблі її самоусвідомлення формулює найкраще, найповніше, найлаконічніше Володимир Соловйов: «Брати участь у житті Вселенської Церкви, в розвитку великої християнської цивілізації, брати участь у цьому мірою сил та особливих обдаровань своїх, ось у чому, отже, єдина істинна мета, єдина істинна місія кожного народу» («Русская идея», брюссельське видання 1952, стор. 16).

Нація як колективна свідомість

Виходячи з заложення нації як самосвідомої конечности, я маю так само на увазі й той зв'язок живих, мертвих та ненароджених, який так чи так стоїть у стосунку до діяльності кожного індивіда. На найбільшу пошану як людина, як мічений Всевишнім Його витвір, заслуговує той, хто діє в цьому зв'язку з мертвими й майбутніми не інстинктивно, а в повному озброєнні власного самовідповідального інтелекту. Тим то для того, хто трактує національний чин як форму колективної свідомості в часі й просторі, звичайно ж найприємніше мати до діла з особистостями радше винятковими, ніж типовими, з особистостями, які входять у гурт творчо, а не автоматично, мисленно, а не безкритично, якісно, а не чисельно. Нація це один з найбільш дійових рівноважників між людиною та світом, це застережник, досить сильний для того, щоб стримати безмежний індивідуалізм, і досить слабкий для того, щоб вийти на диктатора над людством, перетворивши людство на всесвітню отару.

Нація — рівновага між людиною та світом

Практична історія націй

Але практично історія націй це рідко історія індивідуальностей. У тих же випадках, коли певний проміжок часу національного чину йде під знаком виразної й сильної особистості, це рідко — чин позитивний, чин, приймовний поза межами даної національності. Історія це переважно історія масової психіки. Віривши непохитно в кожноразову можливість перетворення чину отари на чин уособленої свідомості, мусимо, проте, розглядавши історичне взаємнення між Україною та Росією, говорити таки загально: «українці», «росіяни».

Неруські народи

Полишаємо на боці взаємини з Росією тюркських, кавказьких та монгольських народів, які історично довше чи коротше належали до російського політичного комплексу. Тут не існує жадна проблема — покищо принаймні. Не зважаючи на посилену русифікацію та постійні теперішні усні й друковані заяви висунутої назовні більшовиками еліти цих народів про те, що, мовляв, «лише у співпраці з великим російським народом» змогли розвинути культуру й політичне життя цих народів і що, мовляв, російська мова є їхньою «другою рідною мовою», — стже, не зважаючи на все це, свідомість відрубности від Росії в цих народів загалом настільки гостра, що, на випадок розвалу СРСР, вони негайно й безболісно перестануть бути «росіянами», а витворять власні форми життя абож приєднаються до тих готових, споріднених релігійно чи національно комплексів, до яких тягне їх їхня свідомість та лежить їхнє серце.

Чотири руські народи

Центр ваги проблеми — у взаєминах тих народів, які усвідомлюють своє безпосереднє спадкоємство від старої Руси, головним чином — мовно, але також — і через саме слово «Русь», що міститься в їхньому національному імені. Костомаров відрізняв дві таких народності. Насправді їх є чотири. За самою назвою це, крім великоросів та білоросів, також і українці: слово «малорос», яке, волею історичних обставин, перетворилося на синонім чогось засадничо меншевартного, звичайно ж, іще для Хмельницького та Мазепи мало зовсім інше значення, наприклад — у формулі «Україна наша Малоросійская». З другого ж боку, назва «русини», що її вживано на Галичині до зовсім ще недавнього часу, була так само архаїчним відблиском киево-руського переємства.

Але до руських народностей належать безумовно також і козаки, хоч вони й не мають у своїй назві цього слова, лише суть об'єднані двома основними східнослов'янськими мовами: великоруською та українською. Вони мають власні терени дій, власну народну культуру й побут, власне, часто цілковито незалежне історичне минуле, а головню — власну, інтуїтивно безумовну національну, по-своєму руську, свідомість.

У своїй вартій уваги розвідці «Україна і Росія», надрукованій у журналі «Меч і Воля» (ч. 9, травень 1953), отаман Т. Бульба-Боровець, говоривши про

*Становлення
великоруської
нації у взаєми-
нах з іншими
руськими наці-
ями*

історичні взаємини українців та великоросів, цілком слушно визнає, що справа тут «не в якихось спеціальних рисах „монголізму” й „динаризму”, як то часто люблять твердити наші расологи, навіть не в гаданому нахилі московської ментальності до руйнівництва. Справа просто в тому, що тут дійсно зіткнулися дві ментальності, наскрізь чужі одна одній, з яких одна довгий час перебувала в стані підкорення в штучному імперіальному творі (мова про імперію Рюриковичів. — І. К.), а тепер ось, із занепадом імперії, вирвалася, нарешті на волю».

Ця думка формулює те, що твердили вже й перед тим деякі проникливі історіософи, як от той же Юрій Липа. Вона є ґрунтом і основою також цієї нашої спроби, яка в кульмінаційній частині якраз і має з'ясувати історію взаємин руських народів з погляду не національного суб'єктивізму, не коштом вишвалювання українців на некористь великоросів, лише з погляду цієї доглибної суперечності двох національних ментальностей, вичутної гостро всіма, або майже всіма учасниками цих взаємин, але так надзвичайно тяжкої до формулювання.

Придивімося ж тим часом ближче до історії великоруськості.

*Самовистачаль-
ність великоро-
сів*

Коли говорять про нахил великоросів до експансії, до поширення своїх господарчих, а відтак і політичних здобутків, то в мене щоразу неминуче виникає відчуття, що в цьому твердженні потрібна якась ґрунтовна коректива. Принаймні безсумнівним мені видається, що самих великоросів як таких, тобто гущу їх як народу позначає якраз якась спеціальна нехоть до Півдня, природне бажання будь-що від нього ізольоватися. Русько-візантійська місія держави Іванів, починаючи від мало ще з цього погляду усвідомленого чину Івана Калити і кінчаючи Третім Римом Івана III, є лише і виключно виплодом самої династичної свідомості Рюриковичів. Великоруським масам вона була такою ж чужою й неприйнятною, як і русько-візантійська місія Рюриковичів старої Київської Русі. Зо смертю останнього прямого Рюриковича, Федора Івановича, природно вмерла й сама місія, і в виразному, нехай і короткотривалому періоді властивій великоруській історії, що наступив за царювання перших Романових, виразно ж — і негайно ж! — вияскравилася органічна хибність ідеї поєднання великоросів та українців в одному державному твориві. Нічого либонь немає характеристичнішого для доказу цього факту, як та вперта, непоступлива, послідовна й засаднича опозиція боярської Думи супроти поданого на її розгляд проєкту Хмельницького щодо воєнної та політичної федерації України з Московією. В уявленні природного великороса Південь, «україну», тобто землі поза Геркулесовими стовпами його, великороса, світобудови, населював нарід таємничий та незбагнений, не то литовці, не то поляки, загалом же якісь мітичні нібелунги — «черкаси». Формула «и Малыя и Белья Руси» в титулі царів Михайла та Олексія вживано виключно за кремлівською інерцією, коли ж то доходило до фактичного, так би мовити, унявнення цього титулу, то кожен чин у цьому напрямі довгий час розбивався об антирюриковичівське, тобто наскрізь націоналістичне наставлення московської еліти. І прийнявши фантастичний та темпераментний проєкт Хмельницького під свою «высокую руку», Москва сливе негайно ж постаралася спихнути бодай частину тягара на плечі поляків у компромісі Білоцерківського трактату.

Велику плутанину в це, і без того самою історією заплутане, питання вносить той, хто твердить, що ота нехоть, той споконвічний ізоляціонізм випливає з ніби то притаманних «москалям» дикости й варварства. Безумовно, що козацька Україна, стоявши, через свою тодішню постійну участь у справах Кракова, Варшави, Відня, в осередді європейських проблем, носила в собі незрівнянно більшу кількість загальноєвропейських рис, і з цього погляду «суздальський хаос» великоросів являв (і являє аж досі) образ неймовірної відсталості. Проте, з другого боку, патріархальна первісність з її «общинними» властивостями являє собою притаманність далеко не самих лише великоросів (порівняти хоча б наших гуцулів з їхньою родовою кривавою помстою й сливе офіційним інститутом «любасок» при «газдах»), а сама з себе їхня відрубність походить з інстинкту самоствердження, натурального й виправданого в кожній людській громаді.

*Самодатна єв-
ропеїзація вели-
коросів*

Коли великоросам судилось на певному щаблі своєї історії таки ввійти до європейського комплексу, то вони довели цілком виразно, що шлях їхній до цієї мети міг би стартуватися не з зовнішнього малювання того, що їхній вдачі неприйнятне й противне (і до чого їх пізніше силоміць спонукав Петро I), а з власної яскраво позитивної сторони саме цієї їхньої відрубності. Майже

негайно з установленням національної держави Романових, яка на певний час увільнила великороса від чужих його психіці імперських концепцій (ба навіть Москва, по стані агресії, опинилася відразу ж у стані оборони — від агресії козацької: «Смутное время», Степан Разін), — розпочався й розквіт чисто великоруської національної культури.

Европеїзм цього ренесансу, час якого хронологічно збігається з останніми роками царювання Олексія і особливо з періодом правління царівни Софії, «західняцтво» аристократів кшталту Оболенських, Прозоровських, Матвєєвих, Морозових. Голіциних — було якимсь samozrozumілим. За допомогою німецьких та білоруських культурних сил, але з великоруським ядром в основі, виник у Москві тоді перший національний театр, двірська «комідійная хоромина». Великої глибини, сили виразу, ба навіть рафінованості досягла тоді великоруська літературна мова — працею цілого покоління письменників великого формату, від князя Катицьова-Ростовського аж до протопопа Аввакума. Цей органічний процес, що тривав блискуче і був гвалтовно перерваний новим імперіалістичним втручанням Петра, все-таки довго ще опирався насильству офіційної політики і далшим тягом давав назовні такі коштовні вивквіти духової та мовної культури, як от твори Лєскова, Мельнікова-Печерського, Пришвина, що репрезентують національне великоруське Я в історії Росії.

Отже, взяте саме в собі, це явище — жадною мірою не «дичавина», не «хасс». І поетична творчість, приміром такого Ключєва або Єсеніна — це лише образ трагічної деградації національного духу, якому не дали піти притаманними йому стежками.

Саме ці позначки національного духу в найкращих його виявах дають уявлення про те, на що здібний був би, притаманно собі самому розвиваючися, цей народ, тією ж мірою обдарований, тією ж мірою злочинний, тією ж мірою добродійний, що й інші народи минулого та сучасного. Буття бо кожного народу, само в собі, визначається перевагою індивідуальностей того або того нахилу — в той або той час. Коли між цими індивідуальностями з'являються такі, що виходять поза межі національного, вони тим самим стають ланкою між народом та всім людством, і це особлива сторона питання, про яку мова на іншому місці. Говоривши ж тим часом про духову історію великоросів як таку, відмітьмо той дуже важливий момент, що до психологічного большевизму, до того, що в нас примітивно називають «кочовницькою психікою москаля», великоруський народ призвело не якесь спеціально вроджене зло його національної вдачі, а якраз гвалтовне зірвання з усіх його природних устоїв та притаманностей.

Великоруський народ насамперед сам став об'єктом імперіалізму — з боку кожноразсвих своїх вслодарів, які, починаючи від Петра (поминувши навіть легенду про його німецьке крєвне походження), були носіями чужої природному великоросові ментальности. Саме дякуючи своїй чисельности, цей народ являв собою бажаний матеріал для інструменту на поширення й підбїї, і держава Петрів та Катєрин розпочала до деталей обдуману й розраховану послїдовну боротьбу за душу цього великого народу.

Його дослївно примушувано до імперіалізму. Відбувався один з найбільших парадоксів світової історії. Еліта, чужа народові духом (знов таки не говоривши вже про походження), тягнула його до європейської цивілізації, без перейняття якої не могло бути й мови про імперіальну ривалізацію, — і ривночасно дедалі бїльше й бїльше ізолювала народ в його колосальній масі від європейської культури. Народ же, опираючися всїяко впливам чужої цивілізації, стремів саме до глибин «заморського» Заходу, до духу його культури. І це було природно, бо не може не стреміти до відвічного осердя християнства народ, раніше або пізніше причащений до християнського духового світу.

Невтаємничені в суть проблеми не можуть збагнути, яким то чином за стїльки років большевицького панування «російський народ» ні разу не зробив поважної спроби повстати в ім'я своєї свободи. Але ж справа в тому, що цей «російський» народ не міг повстати так само й тоді, в ті часи, коли над ним панували всі оті голляндці, остзейці, німці, насамперед же українці, збірна імперіальна еліта. Повстання, які вибухали приблизно два рази на сторіччя, проходили як правило по лінії козацькій (Разін, Булавин, Пугачов), тобто з рамени іншого руського суперника Росії, який завжди протиставляв імперії власну концепцію і майже завжди — власного «анти-імператора». Але якщо відбувалося вряди-годи навіть чисто великоруське, селянське повстання, воно однак могло йти в площині лише соціальній — і ніколи, навіть натяком, не під національним гаслом.

Гвалтовна европеїзація великоросів в імперії

Руськість великоросів завжди була своєю, своєрідною, — чужою, раз-у-раз ворожою супроти руськості інших руських народів. Успадковане від новгородо-київського перводжерела сполучилося з душею самостійною, відрубною, і руськість тут дала варіант цілком особливий — я намагався показати це вище. Та — все ж таки це була руськість, нехай видозмінена, можливо спотворена, але руськість, тобто колективне уявлення про певну місійність, першою мірою місійність православ'я, південно-східної слов'янської форми вселенського християнізму.

«Праве славлення» Бога і, отже, місійна постава супроти всіх тих, хто славлять Його «неправо», вже в часах київської імперії існували не суцільною ідеєю, а у вигляді її, мовити б, первісно-національних варіантів. Витворився варіант власного православного місіо- (і месія-) нізму також і у великоросів. Саме в цю серцеву струну руськості великоросів був скерований чин їхньої еліти. За математичним розрахунком збірною імперіального мозку крок по кроці досягано такого стану, щоб в уяві мас дедалі тісніше спліталися поняття великоруськості та російськості. На наступному по петро-катерининському етапі становлення імперії, на етапі олександро-миkolaївському сплетення понять перетворилося на сливе цілковите зрощення їх, і в загальній інерції дедалі слабшими ставали — і без того лише поодинокі — голоси ідеалістів «допетровства».

Таким чином, за виразно свідомим пляном сплівавши докупи цю видимість однозначності духової місії народу й політичної місії держави, утотожнивши поняття «великоруськості», «руськості» та «російськості», інженери імперії відразу ж позбавили великоросів можливості протестувати. Ідеї сплутались, енергії розділились, ясність національної інтуїції, що от-от мала досягти ступеня національної свідомості, була закаламучена. Тут безсилі були найсвітліші голови, такі, як Рилєєв, Бакунін, Володимир Соловйов, що намагалися всіма силами протестувати проти цієї неймовірної з морального погляду суміші візантинізувальної вселенськості з дедалі міцнішим великоруським — уже імперіальним! — шовінізмом. Протест неминуче вдарився об це в віках закліте коло: великоруськість-руськість-Росія.

Коли всеросійська інтелігенція, перейшовши дитячі хвороби вольтеріанства, вільнодумства, «разночинного» нігілізму, доросла нарешті до того стану, що була вже спроможна замінити собою бюрократично-військовий і офіційно-православний мозок імперії, коли вона готова вже була взятися до лікування внутрішніх недуг Росії — сталася большевицька революція. Загнана в глибокі глибини воля великоруського народу до самоствердження — вирвалася таки на свободу, але як! Цей стихійний вибух спотвореної до невпізнання національної волі знов — відразу ж — потрапив у лабеті математичного розрахунку, але тим разом з боку умів ще більш холодних, ще більш низьких. Ба — на високого виміру ідеалістів виглядають якийсьнебудь Безбородько чи Потьомкін, Катков чи Погodyn у зіставленні з такими морально докраю огидними постатями, як Троцький і Сталін.

Революцію побудовано було таки знову — на змішуванні понять. «Свободу» утотожнювано з «народністю», «світову пожежу» з «національною гордістю великоросів». Граф Лев Толстой по смерті був канонізований у вигляді «зеркала руської революції», а живий граф Олексій Толстой став добровільним утотожнювачем імператора Петра з імператором-наркомом. Мовляв Максиміліян Волошин: «В комиссарах дух самодержавья — взрывы революции в царях».

Те, що могло дати єдиний безкровний вихід великоруському національному духові з його ненормального стану, саме — дедалі зростаючий космополітизм всеросійської інтелігенції, який рано або пізно призвів би до природного розпаду імперії на усамостійнені її складові частини, ця можливість була перекреслена, відсунута на історично невизначений час і заступлена чином зовсім іншого порядку.

Большевицьку революцію роблено на ще більш спотворених властивостях національної вдачі великоросів, ніж ті, на яких становлено Російську імперію. Чорна магія з Ціммервальду й Кінталю розраховувала вже не на православ'я, не на як-не-як світлу інтуїцію народу, а виключно на тіневу сторону його душі: на стихію, на інстинкт руйнування, на віками накопичувану злобу проти тих, хто потворив обличчя народу, що перетворилася нарешті на злобу проти всіх і вся. Надзвичайно виразно змальовує це Воронський, автор славетної книги «По живу та мертво воду», один з найрафінованіших інтелігентів старобольшевицької школи, писавши (з приводу творчості письменника Пільняка) так: «З Петербургу жовтень завів Росію до Москви. Революцію робив народ, що виліз із сільських хат, лісів, від полів диких та житніх (в оригіналі «аржаних». — І. К.),

чорна кістка, мужик. І ніякого інтернаціоналу нема, а є народна, національна, чисто руська (автор розуміє, звичайно, великоруську. — І. К.) революція, що в ній народ насамперед порахувався з усім нанесеним, непотрібним, з поміщиком, з інтелігенцією, з деспотизмом.» І — «уму республіка, а сердцу матеръ Русь!» — в екстазі остаточного затемнення понять витукував тоді один з найвизначніших поетів червоного смерку великоруськості.

Грано грандіозну трагедію народу, якому спершу відібрали обличчя, а тепер дали волю стверджувати себе тими скаліченими членами, які лишилися при організмі, вже не керовані нічим цілеспрямованим, нічим творчим. На креслярських столах світової революції для великоросів зготовано було потворну суміш безобличного інтернаціоналізму з дикунським поглядом на чужу власність, і це як сурогат мало заступити той творчий космополітизм національної свідомості, який нормально розвивається високим духом окремих одиниць. Зведений як декоративна фігура на фальшивий п'єдестал, цей народ, позбавлений свого правдивого Я, мав відтепер, силою своєї маси, відбирати й нищити інші Я.

*Большеви́зм:
штучний вели-
коруський імпе-
ріалізм*

З большеви́змом настала доба вивершеного великоруського імперіалізму. Примус нарешті створив нову органічність. Зрозуміло, чому в цій добі виклято слово «космополітизм», зрозуміло й те, чому спинено в її розвитку ту мову імперії, мову російську, мову наднаціональну, що в її надрах і на її культурних осягах почали вже були викристалізовуватися національні руські мови, кожна із своїх істотних перводжерел. Цю російську мову, мову Пушкіна, Хлебнікова й Пастернака, втративши її в революції, але так само й зв'язки з її великоруською національною первоістотою, заступлено тепер волею-неволею похідним большевицьким воляпоком, zdeгенерованим до стадії абсолютного примітиву.*)

Втрата національної мови є такою ж мірою трагічним вислідом особливої ролі великоросів на переплутаних стежках Російської імперії, як і втрата ними, суттю, своєї національної назви. Практично жадного перетягнення немає в тому, що ми тільки самих великоросів називаємо росіянами, а не тих усіх інших, кого росіянами намагаються — особливо на еміграції — називати вони самі. На щастя, в нашій мові слово «руський», зарезервоване здавна, зберегло й сьогодні зовсім відмінне значення від уживаного в російській мові. І це слово ми матимемо завжди, як протиставне, надалі, коли, говоривши про російський імперіалізм, утотожнюватимемо його з великоруським. Тяжким мemento і, можливо, спонукую до відродження в невиразному майбутньому звучать слова Г. Федотова, який свого часу писав був до росіян, намагаючись втрату гоїти втратою ж. «Утрата імперії, — писав він (у ньюйоркському «Новом Журнале»), — є моральне очищення, визволення російської культури від страшного тягара, який викривлює її духове обличчя.» Ці слова кришталєво чесного великороса можуть колись здійснитися, як є потенційно здійснення зрештою кожна земна утопія. Але тим часом великороси, через імперський примус, є росіянами, і росіянами є ті, хто, різні походженням, з великоросами зрослися.

*Великороси —
росіяни*

Російський імперіалізм чистого, «царського» вигляду являв собою спробу руських народів — через своїх руських і неруських провідників — усталити форму спільного існування в межах єдиної держави, зразком для якої мала б служити стара Русь.

Історія Росії є лише передісторією до імперії большевиків. Але російська історія дає прознати в ній і іншого роду рухи та чини, які часто не виходили із стану зародка, проте зародка настільки виразного, що збагнення й повне усвідомлення їх сукупності підказує вже сьогодні розв'язки на всі майбутні можливості.

Я маю на увазі найпершою мірою внутрішню історію другого великого партнера «руської ідеї», постава якого в загальній історії Росії, на відміну під постави народу великоруського, була активною. По змозі короткий вгляд в історію українців великою мірою полетшить розмежувати поняття, якими тут увесь час оперується — «великоруськість», «російськість», «руськість», — коли ми дійдемо до кульмінаційного пункту сукупної історії цих двох народів, а тим самим — кульмінаційного пункту цих наших нарисів: до зіткнення російсько-большевицького імперіалізму з розвиненим до ступеня національної свідомості буттям інших руських народів.

Отже: український чин в історії становлення Росії.

* Це свідчить на дуже виразних прикладах еміграційний філолог Л. Ржевський, до брошури якого «Язык и тоталитаризм» (у вид. Інституту вивчення історії та культури СССР, Мюнхен 1951) відсилаємо зацікавленого читача.

*Козацький пе-
ріод на Україні*

Звичайно, на початках російського імперіялізму про ролі українців як українців можна говорити лише умовно. XVII сторіччя — від початку до кінця сторіччя козацьке. Починаючи від московсько-тушинської держави царя Дмитра та його наступників (1605-1612) з її екуменічно-«західняцьким» підложжям, з її виразним місіонізмом, попри етнічно-українське походження великого якісного відсотка діячів цієї доби (головний вершитель долі цього яскравого історичного періоду, отаман Заруцький, був родом, наприклад, з Галичини), — це був чин не українців, а саме козаків, як виразно вже самоусвідомленої нації з власним проєктом імперіяльного переустрою Сходу Європи.

Усю грандіозність розмаху цієї козацько-руської ідеї можна збагнути щойно тепер, з великої історичної перспективи, особливо після з'явлення ясновидних розвідкових праць Липинського. Проєкт переустрою безмежних теренів колишньої Київської Руси під імперіяльною зверхністю традиційної корони, але на цілком нових демократичних засадах, завзято заходилися здійснювати один по одному козацькі провідники.

*Монархічна
ідея козацтва*

З погляду послідовно-монархічної ідеї цього чину національне походження «традиційної корони» не грало жадної ролі — важливою була лише й виключно її імперіяльна легальність. Так для Конашевича-Сагайдачного, як і для Хмельницького в першій фазі його дій — обох духових вихованців «Червоної Руси», отже знов таки Галичини, — такою легальною короною майбутньої козацької імперії була корона Владислава, корона польська. В очах першого з них націоналістична династія Романових була, звичайно ж, «узурпатором» на етнографічних теренах одного з руських народів, що мали б стати складовою частиною нового європеїзованого Сходу, і в своїх походах на Москву Сагайдачний був далеко не тільки кондотьєром Речі Посполитої, а значно більшою мірою безпосереднім переемцем тушинських ідей. Для Хмельницького Романови були вже володарями встояної держави в другому поколінні, репрезентантами як-не-як руської ідеї у формі «руської віри», що її традиційністю так високо дорожив сам він. По багатьох невдалих спробах із польським магнатством «Русь» Романових виглядала на єдину силу, що могла б надати монархічній легальності козацькій державі — і тільки в цьому й полягав сенс і зміст Переяславського договору.

Але для інших козацьких провідників, для Дорошенка, для Мазепи роялістичним легалізатором міг бути, залежно від кон'юнктури, володар походженням навіть не руський, взагалі не слов'янський, як от турецький султан, шведський король і так далі. Наприклад, Мирович, останній лицар козацької імперіяльної ідеї в її південному варіанті, проєктував на «козацького імператора» Івана Антоновича, постать, з погляду національності, вже цілковито темного походження. Тут, у цій нездійсненій козацькій державі, за яку пролито було стільки крові, символ її, особа монарха, мала надати їй лише традиційної ваговитости в очах Заходу. Тим то, за час майже двістілітньої політичної історії козацтва, аж до повного вібрання її в себе Російською імперією, при незмінному змісті її руської ідеї (місія «кгрекорускоѣ вѣры»), так часто змінювано видимість її зовнішнього символу.

*Розбіжність
козацьких та
українських ін-
тересів*

Цю козацькість нашого XVII і сливе всього XVIII століття треба конче мати на увазі, щоб уникнути багатьох історичних непорозумінь, першою ж мірою — багатьох невинуватених претенсій «правнуків поганих» до «славних прадідів великих». Основний терен дій козащини, щоправда, становила українська етнографічна територія (хоч раз-у-раз дії ці розповсюджувалися й на інші терени), але до внутрішньої — духової — історії українського народу вона мала приблизно те саме відношення, що й політична історія Польщі або Росії на землях України. Те, що образ «козаченька» так нерозривно, здавалося б, зв'язаний з українським пісенним фолкльором, є вислідом такої ж історичної плутанини, як і аберация понять «руськості» й «російськості» в сьогодиншній свідомості всіх руських народів, таких близьких і водночас таких чужих одне одному.

Ті, кого ми, за романтичною звичкою, називаємо нашими прадідами, були насправді чужородним тілом в Україні, чужородним і з погляду кривного походження, і з погляду політично-релігійної місії. Це була цілком окрема нація, «нація на конях», нація в стані перманентного походу, нація з відрубною психікою, відрубною руською свідомістю і, за всіма ознаками, з цілком відрубним як натовді варіантом руської мови. Супроти чистоукраїнського населення ця козацька нація стояла в тому ж відношенні, що й пізніше еліта Російської імперії супроти великоруського народу, лише в даному випадкові із значно меншим ступенем зацікавленості в ототожнюванні себе з цим населенням. Оточений козакізованими поляками, молдованами, семигородцями, татарами-вихрестами, ба навіть німцями,

ба навіть шотландцями, спираючись на військо, яке, нехай у більшості й українського походження, відразу ж, бравши мушкета в руки, денаціоналізувалося, — козацький гетьман Хмельницький боровся тільки й виключно за національно-козацькі привілеї, утримання яких давало шансу на здійснення проекту козацької держави. Якщо при цьому він (як і його попередники) входили у взаємини з представниками свідомого українства, з братствами, з міщанством, з духовенством, то це були взаємини міжнаціональні, залежно знов таки від кон'юнктури то дружні, то ворожі (як от у випадку з українськими міщанами Львова, які, на початку ж повстання, відкупилися були від козаків як від чужо-окупаційної потуги). Свою руськість Хмельницький виводив не з України, а не більше й не менше як від готського володаря Одоакра (див. його Білоцерківський універсал 1648), і коли він іноді погрожував, що виб'є з «ляської кормити весь народ руський», маючи на увазі довколишній народ український, то це була, звичайно ж, лише демагогічна ставка на крайній засіб — на стихію мас — на випадок, якби не подіяли безпосередньо його раціональні державотворчі доводи. Як він насправді ставився до інтересів цього «руського народу», ми знаємо з таких вимовних фактів, як карання «на горлі» ворохобників проти Зборівської угоди, що в наївності своїй потрактували козацьке повстання як чин визволення таки України, або масове віддання в яsir українських селян як плату за татарську військову допомогу.

Саме в цьому антагонізмі козацьких інтересів з національними українськими й заховано доглибну причину перманентних поразок нашої історії, якої причини так уперто дошукуються покоління дослідників. Козацький плян поновлення штучного імперіяльного твору старих Рюриковичів, нехай і в зм'якшеному, уяскравленому через козацький демократизм варіанті, був для внутрішньої, духової України такий же неприйомний, як варіант Російської імперії на початках своїх був неприйомний для національного духу великоросів. Козацькі провідники діяли на власний ризик, спирались вони у своїх діях виключно на власну націю, і відповідальність за цю блискучу й трагічну історію лягає виключно на них самих. Послідовна шереха козацьких чинів, починаючи зі спроб захопити територію Московщини збройно, пізніше — опанувати її якісно через добровільну військову унію (Переяславський договір), отже — перші кроки до спонукання великоросів стати партнерами в цьому первісному варіанті російського імперіалізму; далі — різноманітні варіанти поправок до цього імперіалізму, як от Гадяцької пакти Виговського, кам'янецька держава Дорошенка, шведсько-польські комбінації Мазепи, Орликів проект конституції, Капністів меморандум до західних потентатів тощо, тощо — все це не належить жадною мірою до внутрішньої історії українського народу. Воно робилося понад його головою, проти його волі, без його санкції. Тим то українці морально не відповідають ані за шведчину (причина поразки Мазепи), ані за Переяславський договір (причина провалу другої фази діяльності Хмельницького), як, з другого боку, укладаючи 1654 пакти з боярською Думою, Хмельницький не був ані благодійником українського народу, ані його зрадником. З погляду національно-козацьких інтересів «п'яний Богдан» діяв цілком консеквентно, і претенсії до нього Шевченка й наступних українських поколінь, у суті речі, безпідставні.

Внутрішня історія українців

Початки внутрішньої української історії, становлення національної самосвідомості українців сховано в тій же славетній «темряві й незбагненності», що й початки слов'ян взагалі, а зокрема — решти руських народів. Але безумовно, що вже у XII сторіччі можна говорити про відрубну українську психіку, і мова «Слова о полку Ігореві» незрівняно ближче відає цю психіку, ніж, приміром, опосередкована чужородними впливами мова козацьких літописів. На відміну від козацького космополітизму і у схожість із великоруською психологічною автаркією ментальність українців завжди була націоналістичною. Українську історію, до 1917, засвідчено переважно як чин культурницький — творення культури народної й книжної, — і кожне чисто-українське національне відродження починалось насамперед як відродження мовне: так за доби барокко, так і за доби романтизму. Під цим кутом зору українці з усіх руських народів найбільше споріднені з білорусами, з якими вони певний час існували у спільній руській державі в її литовському варіанті.

Руськість українців

Руськість українців також своєрідна, відмінна від руськості інших русичів. Свідомість певного місійного чину ґрунтувалась тут на надзвичайно гостро розвиненому почутті моральної справедливості, але це почуття мало не те екстатично-релігійне зафарблення, що в великоросів у їх національному становленні, а радше морально-сьогобічне. Християнство українців гармонійне, «наскрізь етичне», як висловлюється в цитованій вище статті от. Бульба-Боровець, що не

має нічого спільного з християнськістю великоросів, яку визначають «з одного боку цілковито прагматичне ставлення до Бога, з другого — розкольніцька гістєрична екстаза».

Це, однак, слід розуміти як певну суму індивідуальних ментальностей, яка єдино характеризує обличчя народу. Поза тим, українці, звичайно ж, не є жадним містичним «народом-богоносцем», як не є ним і росіяни.

Отже — гармонійність. Вживаючи цього слова, я маю на увазі саме окреслення, а не його оцінку, бо в гармонійному стані, тобто в стані погодження можуть перебувати між собою властивості виразно негативні. Так і було з українцями раз-у-раз. Своєрідну гармонію їхньої вдачі становило не раз поєднання найфантастичніших мрій про переустрій усього людського життя, мало не в глобальному вимірі, з неймовірною провінційною наївністю, ба навіть дівачством. Цією рисою, що їй з легкої руки Гоголя дано назву «маніловщини», позначено багато українсько-руських проєктів, і в такому сенсі Народній Малахій являє собою того ж роду національний український тип, як Пер Гюнт — національний норвезький.

*Манілов — Народній Малахій:
Пер Гюнт України*

Фатальне в історії України

Як і історія росіян, як і історія зрештою всіх великих народів, історія українців знала багато нездійснених можливостей, — і з них три варто либонь уважати за фатальні. Йдеться про знехтування ідеї корон Із'яслава й Данила, про недоцінення ідеї Берестейської Унії, висунутої й розвиненої від великих українців Іпатія Потія та Мелетія Смотрицького, і нарешті про вороже наставлення до ідеї гетьмана Павла, який уперше надав козацькій формі гетьманату чистоукраїнського роялістичного змісту. В усіх трьох випадках перед українцями відкривалася широченна перспектива піти власним шляхом як передова європейська нація, — і в усіх трьох випадках перемогла, як ми це називаємо сьогодні, «загумінковість»: у першому — боярська, в другому — міщанська, в третьому — соціалістична.

Таким чином, попри те, що певні зародки української самосвідомості — саме української, не козацької! — слідні вже, можливо, в добі мазепинства, правдива й самодатна політична історія українців починається значно пізніше, по тому, коли по «козацькій ребелії» й слід вигас. В окремій історії кожного руського народу на критичних щаблях його національного становлення завжди лишається щось недосказане — якісь невидимі нитки ведуть до мітичного праруського джерела і, переплутуючись, накладають на історичну долю цих народів смуги певного роду умовності. Але саме з погляду цієї умовності історію кожного руського народу треба починати з того моменту, в якому він своє самоусвідомлення маніфестує прийняттям національного імені. Те, що в XII столітті означало просто «околиця», «округа», в наступних — семантично коливалось між поняттям «край» взагалі, «наш рідний край» і цей, даний географічно «край», під чим в офіційних описах, адміністративному назовництві й народних піснях розумілося в різний час різні місцевості, слово «Україна» — без додатку «козацька» чи «малоросійська» — як поняття національно-політичне вперше вжито щойно в документі кирилометодіївців, у «Книгах битія українського народу». Слово «українець», якого не знав ще й Шевченко, створила інтелігенція, самоусвідомлена еліта народу — щойно десь у другій половині XIX сторіччя. Ми — одна з наймолодших націй світу.

Українськість як форма руської свідомості

Це чітке відмежування від загальної історії Росії, з одного боку, і від територіально-української історії козацтва, з другого, це чесне й одверте визнання своєї молодості й сливе безтрадиційності — в жадному разі не повинно правити за підставу до меншвартнення українців ані в очах сусідів, ані в очах їх самих. Кожне Богом покликане до життя явище дістає право на існування вже самим фактом свого народження.

Щоправда, пересічний інтелігентний українець, який протягом сторіч при звичайстві мислити себе як складову частку всеросійської еліти, той українець, чия «маніловщина», пересаджена з хутора на імперський ґрунт, як правило перетворювалася на свою протилежність: на феноменальну заподатливість, навіть у несенні найдрібніших імперських обов'язків (славетний «хахол-службіст» російської армії!), — а чия природна схильність до фантазії ліставала тут змогу реально виявити ініціативу і так сильно прислужилася до надання імперії зовнішнього блиску, цей українець у першу хвилину був розгубився, коли імперія раптово впала і його було дослівно виштовхнуто до самостійного життя. Імперія впала не тоді і не так, як того сподівалися позитивні сили, що поступово визрівали в її надрах. «Нас примушено взяти свою долю у власні руки» — так записано мало не в усіх деклараціях незалежності держав 1917—1918.

Раптова самостійність України

Мовотворчість як яскрава українська форма національної свідомості

Точки неприкладання сил

Осередний пункт російської проблеми: спільна „руська душа“

Проте, шок швидко минув. Попри всі фатальні помилки, вчинені наслідком відсутності правдивої національно-державної традиції, українці, поряд з іншими народами колишньої Російської імперії, досягли феноменально багато: за короткі роки повної незалежності і на перших порах нової окупації, коли найрафінованіші методи втримування не могли нічого вдіяти супроти цієї віками накопичуваної і тепер звільненої енергії. Якщо Україна не мала часу, як от, приміром, балтійські країни, довести свої державотворчі здібності світові, то вона все-таки встигла довести їх собі самій, — а це не менш, ба навіть може й більш важливо.

«В началі бі слово» — ніде, можливо, в історії націй це новозавітне речення не дїстало такого різного змісту, як саме в історії української національної свідомості. З усіх визначень нації одне безумовне: українець це україномовна людина, яка свідомо послуговуючися своїм «язиком», творить, вкупі з одномовними, окремий «язик», окрему націю. Українське ХІХ сторіччя це сторіччя мовотворення — від незграбного, зумисне нищого діалекту Котляревського до шляхетної національної мови Куліша. Наше ж сторіччя — це сторіччя українського моворафінування, мовних подвигів Зерова, Ніковського, Тичини, Рильського, Яновського, Йогансена, Аркадія Любченка, Маланюка, Антонича, аж до вершин мовотворчості Ореста й Барки.

В цьому українському мовному становленні розкривається ще одна сторона української руськості, нехай і в перверсійному вигляді: амбіція суперництва з мовою колишньої імперії, посталою на ґрунті великоруському — з мовою російською. Якщо сьогодні вороги української незалежності твердять, що мови українських поетів, мовляв, мови «ґалічан» не розуміє народ, то цей факт має дослівно те саме значення, що й факт нерозуміння великоруськими селянами ані слова з «Євгенія Онеґіна», коли їм його, десь невдовзі по смерті автора, читано вголос. Початки кожної мови, потреба в якій виникає з певним становленням свідомості, завжди штучні. Але ця штучність — мистецька штучність, вислід акту творчої волі й вчущання. І так чи так, сьогодні мовою Барки й Ореста вже можна, не вживаючи жадного російського слова, перекласти найсконплікованіший текст — включно з Джойсовим «Улісом».

Проте, історія української мови це історія її фактичного неіснування. Багатюща, одиницями розвинена річ не може знайти правильного застосування, раз-у-раз потрапляючи під плут імперської нівеляції. Так само й інші творчі, руські риси українців позитивно могли виявитися лише в будівнанні спільного руського творива Російської імперії: здібність ініціювати й здійснювати великі задуми з фантастичним забарвленням, здібність творити високу й оригінальну культуру, здібність, зрештою, бути акуратним і виконним сучленом великого державного тіла. З цього слїдувало б неминуче, що коли здібний царський генерал Скоропадський легко й безболісно, з розвалом імперії, міг стати органічним будівничим Української Держави, а один із стовпів дореволюційної петербурзької мистецької культури, Юрій Нарбут, також без жадних внутрішніх борін — її першим мистцем, то й Левицький з Боровиковським, які створили мистецький образ катерининської доби, за інших умов були б портретистами суверенних гетьманських дворів, Бортнянський став би автором перших українських опер, Безбородько — канцлером незалежної держави, Пржевальський і Миклуха-Маклай — відкривачами з її рамени нових земель і, нарешті, Гоголь, який клясицистичній мові Пушкіна надав її сучасної експресіоністичної глибини, відіграв би ту роль в творенні нашої мови, що її доля покляла була на старого Куліша. Проте, так не сталося, і для наших днів від сторіч лишився тільки дим нерозв'язної суперечки, що саме з цієї діяльності великих малоросів належить до української культури, а що ні.

Ця нерозв'язність походить від головного моменту російської проблеми, до якого ми тепер спробуємо щільно підійти. Про цей момент бояться звичайно говорити обидві сторони — і українська, і російська, — тут бо двокінцевість українсько-російського питання виступає з особливою явністю, і говоривши про цей момент, треба бути неминуче послїдовним до кінця, а в даному питанні це завжди, для обох сторін, небезпечно. Спробуємо ж це зробити, не полохавшись небезпеки.

Є об'єктивною правдою, що всі три руські народи — український, білоруський, великоруський; козаки бо ще тоді не уокремились — рівною мірою пережили вікове татарське поневолення. Це спільне лихоліття, цей «общий котелок» нашої давнини не тільки дійсно багато в чому споріднили між собою народи, різні походженням та психікою і об'єднані первісно лише спільною вірою й спільною мовою імперії Рюриковичів, але й виробили ряд таких властивостей вдачі, які в своїй сукупності дають так званий комплекс «руської душі», — про чому те, що називають цим іменем на Заході, покривається і з нашим (українським)

поняттям «руський», і з нашим же поняттям «російський». Є в цій сукупності багато негативного з загальноєвропейського погляду (такий бо тільки погляд і може бути для всіх нас критерієм). Проте, наслідком великого страждання, виробились тут також риси високої гуманності, особливо зглибленого реагування на всяку несправедливість, неправду, насильство, — і тут, дійсно, цілком уже не можливо вирізнити, на котрій саме з руських народностей найтяжче позначився цей своєрідний комплекс Божої правди.

Я ще раз найвиразніше застерігаюся: не про якусь особливу місію «богоносництва» тут ідеться, і легенда слов'янофілів мені цілковито чужа, як чужа вона кожному духовому католикові. Але, незалежно від того, що якийсь народ сам про себе думає, місія раси чи нації існує просто вже хоча б як своєрідність, як доповнення до всебічності людства: своєрідність позитивів і своєрідність хиб, що можуть також прислужитися позитивно для цілого. А в даному разі йдеться про чистий факт, про вплив історичних обставин на масову психіку, про утворення спільного духового ґрунту, на якому єдино могли зрости такі пророки оновлення людської душі, як Сковорода, Шевченко й Достоевський, — точнісінько так само, як на ґрунті віковичної туги індійської душі зріс Магатма Ганді.

Ось цей факт існування реальної «русько-російської душі» і був найголовнішою підставою творення Російської імперії на ґрунті не лише самої великоруськості, але й руськості взагалі. Сильнішою тисячекрат від усякого озброєного кулака — аргументу клясичного імперіялізму західного зразка, — була гра Толстого на протиставленні «простої» мудрості «росіянина» Каратаєва «західній мудруватості» Наполеона, — як і гра Сталіна на почуваннях зросійщеного «советского простого человека» супроти узурпатора «родіни» Гітлера. В обох випадках — і Толстого, і Сталіна — ця гра є чистою спекуляцією, проте спекуляцією на як же ж рафіновано цілими поколіннями імперців підготованому ґрунті.

В опублікованій на початку 1944 в серії «розмов» («Краківські Вісті») «Розмові з росіянином» Юрій Ліпа наводить твердження свого співбесідника на користь російськості большевиків: вони, мовляв, «фактично і психологічно відділили цю територію від решти світу. Люди там привикли думати, що їм не треба позичати в чужинців нічого, бо мають усе в себе дома...». Це й є кульмінація вимушеної великоруської імперії, що постала нарешті як виквіт болючих — лише з поодинокими, дуже нечисленими світлими павзами — положів імперії російської. Сама з себе цілком зрозуміла й природна річ перетворилася тут на містичну зброю, на могутню підставу для політичного імперіялізму, найбільш місяньського з усіх, які будь-коли існували. «Всі святі говорили по-російському» — в уяві пересічного росіянина, «щит Олегів на брамі Царгороду» — в збудженому маренні російської еліти.

Місянізм русько-російський

Скажу більше: місянізм далеко не завжди був лише маскою, що нею прикривалися зручні політики. Маска раз-у-раз зросталася з самим обличчям, і не доводиться сумніватися в суб'єктивній щирості тих царів і тих православних ідеологів, які царів оточували, в їхній місії руської справедливості супроти, наприклад, вірменів, загрожених свого часу тотальним винародовленням. Не доводиться сумніватися в певній позитивній стороні факту існування як-не-як великої слов'янської імперії, самий лише престиж якої давав психологічну базу для самоствердження менших слов'янських народів, сербів, болгарів, чехів, для виділення їх із турецького та німецького морів. Цей «список благодіянь» імперії, звичайно ж, дуже короткий — незрівняно довший список її злочинів. Проте, незаперечним вислідом спільної моральної руської бази є те, що навіть сьогодні, в умовах потворного двоподілу нашої екзистенції на збольшевизований «край» і затиснуту, скуту по руках і по ногах «еміграцію», не тільки рядовий червоноармієць кожної «російської» національності, але й усяк з нас тут, — не большевик і не росіянин — із чисто руською симпатією ставиться до змагань марокканських та туніських арабів, придавлених гниючим падлом французької імперії.

Цей комплекс «руської справедливості» становить собою, отож, найосновнішу базу існування кожної російської імперії і найголовнішу труднощ для психологічного подолання кожної російсько-імперської ідеї. Бо розбір імперії не становив би, зрештою, жадної проблеми, якби йшлося, по остаточному поваленні її, лише про розподіл економічних багатств у кожній з новопосталих національних держав, навіть — про розподіл зосереджених в імперському центрі набутків духової культури: про поворот, приміром, з Москви до Києва корони й трону Мономахових, «Остромирової євангелії», «Святославового збірника»... і, навпаки, про віддання росіянам назад, наприклад, поставленого ними в Києві пам'ятника Хмельницькому... Але при «розборі душі» діяла б не економічна, не матеріально-культурна рація.

Тут не подіяли б жадні аргументи західняцької ментальності. Коли, наприклад, М. Брадович, у статті «„Легалізація” федералізму» («Український Самостійник» з 5. 7. 1953), пише, що, завдяки емігрантській російській пропаганді, на Заході закорінився погляд, мовляв, «в українській спільноті на чужині існують дві течії — федералістів і самостійників», і що цей погляд фальшивий, то по стороні автора слушність, якщо мова про — жалюгідні якісно й кількісно — політично оформлені гуртки федералістів. Але шановний автор, ішовши за формальною логікою, цілковито пускає з ока суть явища: комплекс руського «східняцтва» переважної (якісної!) більшості українців. І якщо в умовах менш-більш спокійного ХІХ сторіччя гуманні руські властивості створювали не раз зразки ідеальних взаємин, ідеальної людської дружби — ось хоч би ставлення Рилєєва до козацької історії, ставлення Жуковського й друзів до Шевченка, ставлення Бакуніна до ідеї української незалежності, — то що вже говорити про дальшу «спільну долю», в умовах так званого апокаліптичного ХХ віку, за доби большевизму, в гітлерівській війні, в велетенських таборах примусової праці по сей і по той бік залізної заслони!

Жадні дешеві газетні штампи образу «тупого й жорстокого москаля» тут не підніють — вони лише досягнуть протилежної мети: відштовхнуть об'єкт подібного «пропагандивного оброблення» від ідеї української незалежності. Українську тугу за руськістю неможливо було б наситити самим обтинанням, самою лише сепарацією від того, що в руськості є спільне з росіянами. В наші дні від'єднати руських не-росіян від психологічної Росії можна лише в тому випадкові, якщо в межах якоїсь нової руської ідеї, висунутої українцями насамперед для самих себе, пощастить цілком і повнотою заступити те, що у внутрішній, мовити б душевній історії Росії склалося й живе для сьогоднішньої свідомості більшості русичів як невідкупна цінність, як величезний, вистражданий у віках спільний духовий ідеал.

Отже: проблема «руської душі» справді двокінцева і необережне поводження з нею таїть у собі смертельну загрозу для обох сторін.

На перший погляд, ця загроза скерована в бік українців — принаймні тієї частини з них, яка у віках (або й усього в десятиріччях еміграції) відзвичаїлася відрізняти руськість від російськості. Дійсно, росіянам незрівняно легше, зручно маніпулюючи плутаниною понять «русский», «російський», «великоруський», підставляючи, як ярмарковий штукар, у потрібну хвилину то одне з них, то друге, то всі разом, — грати на спільних сторонах руської ментальності, на «общности судьбы и интересов», закликати до «общей цели» і при тому ізолювати «галічан».

Ідея великої спільної держави східніх слов'ян, духового царства росів, єдиної й неподільної Росії — вона, ця ідея ґрунтована на реальній спорідненості релігійній, культурній, ба навіть, з бігом часу, психологічній, ґрунтована на багато в чому спільній історичній долі й недолі, ґрунтована, нарешті, на віковій співпраці інтелігенції цих народів, співпраці то однозгідній, то ривалізаційно-антагоністичній, проте скерованій завжди на одну й ту саму мету: на по змозі найдосконаліше самоствердження руськості. Руська ідея це така ж явна речовистість, як кожна пан-ідея, — якщо прийняти, що речовистим у цьому Божому світі є саме ідея, а не щось інше.

Тим думку доведено до кінця. Я висловив її з усією категоричністю і всупереч тенденції, що її на еміграції намагаються зробити панівною. Найглибшим переконанням автора цих рядків є те, що українська справа може бути стверджена у світі лише шляхом найбільшої, найгострішої зрячості. Отже: зрячості історичної насамперед. Вдаючи, що ми не руси, що ми нічого спільного не маємо з тим, що спільне й «москалям», що ми не помічаємо витвореної у віках всеросійської єдності, — ми неминуче зведемо себе до ролі лише якогось етнографічного придатка чисеїс — так чи так руської — концепції.

Таким чином, і з погляду існуючого стану на рідних землях, і з погляду історичної узаasadненості здавалося б, що таки повинно йти в руській царині до «природного зростання», до повного ментально-мовного злиття. Такий висновок і справді роблять і його всіляко намагаються зробити єдино обов'язковим носії руської ідеї в аспекті її російської неподільності. Насправді висновок є діаметрально-протилежний.

Почнемо з того, що насамперед запитаємо: який час — принаймні зовні — працює на те, щоб на «російських» просторах усі нації, народи й народності злити до купи, якщо вже сьогодні існує реальний психологічний ґрунт (не кажучи вже про господарчий) для безболісного переведення звільнених від большевизму земель на єдину й неподільну «демократичну Росію»; якщо цієї реальності свідомі не тільки росіяни, не тільки малороси всіх національностей, але й (у глибині душі)

також і «сепаратисти»; якщо, нарешті, ці «сепаратисти» однак нічого не вдіють, бо їх є всього лише жалюгідна купка, тоді як за росіян і тих іже з ними самий «хід життя», — то який же їм сенс аж так старатися, поборюючи цих самих «сепаратистів» і запобігаючи водночас ласки в різних «націоналів», щоб конче притягнути їх до спільних «визвольних центрів» на зразок славнозвісних СОНРу та КЦАБу? Чому не діяти ясно й просто: іменем Росії, без жадних компромісів та застережень на «непередрішенство»?

Відповідь не це питання може бути тільки одна й та сама: бо проблема є о два кінці.

Справді, якщо і ми, і росіяни знаємо, що вислід «плебісциту» ймовірно випав би під цю пору на користь їм, що арифметична більшість проголосувала б за «федерацію» з Росією, а Західню Україну санкціонувала б на поновне розшматування між сусідами — то не менш добре і вони, і ми знаємо, що це голосувало б не те, що називається в нормальних суспільствах нацією, а щось зовсім інше: проста кількість, звичайне число, віками позбавлюване традиції, віками обезголовлюване й призведене тепер до остаточного морального занепаду, гурт людей, змасовлених, дезорієнтованих, збитих з пантелику й заляканих. Це не була б жадна перемога. Це був би лише нищий сурогат перемоги. Спраглі цього сурогату, оті росіяни, що руськість уявляють собі лише у вигляді збірного числа одного обмеженого покоління, — ці росіяни й поспішають, ще ось тут, на еміграції, забезпечити себе по змозі більшою кількістю однодумців.

Бо справжнє розв'язання цієї проблеми, як і кожної духово-історичної проблеми, лежить не в пляні кон'юнктуральної економічної доцільності, не в пляні вікової звички почувати себе громадянином єдиного політично-культурного цілого, лише — в пляні тієї метафізичної первопричини життя людей і націй, яка ніколи не дає себе вхопити до кінця, але яка несхибно й дуже реально мститься сама за себе супроти кожної спроби її згвалтувати чи спотворити. Мститься — рано або пізно. В російському варіанті руської державності вона помстилася нечувано страшним способом: запліднивши всеросійську єдність її антиподом — руською розбіжністю. Це те, чого вже, своєю чергою, стараються не помічати росіяни, те, що є також великою реальністю, яку треба лише правильно намацати.

Справді, якщо єдиною речовистістю життя є ідея, то саме в царині життя ідей найвичутніше знати боротьбу добра й зла. Символічно кажучи: є ідеї вгодні й невгодні Богові. Сам Бог вказав людям шлях до всякої творчості через гармонію індивідуального і через співдію божественних контрастів. Співдією контрастів слов'янського серця з — образів Маланюкових вживавши — «варязькою сталлю» та «візантійською міддю» постала колись наша «степова Геллада», як співдією тієї ж «варязької сталі» з саською ґрунтовністю створено Англію, співдією галів та германців — Францію, германців з римлянами — Італію, а римлян з арабами — Іспанію. Це все взаємодія контрастів, що видавала на певних етапах високий позитив творення людьми самих себе.

Проте, в своїй ідеї чин контрасту служить з неменшою силою для неґації, для декомпозиції чогось, що складається на несправедливе з погляду людської моралі твориво. І це не тільки пряма, лобова проблема упосліджених ірландців супроти англійців чи арабів супроти французів, а й більш тонка, більш невисловна проблема австрійців та німецькомовних швайцарців, які з власної волі ніколи не погодяться існувати в єдиній неподільній німецькій державі, керованій з Берліну.

У тому, що історично називається Росією, проблема спорідненості, проблема позитивних та неґативних контрастів ще більш невисловна. Але незаперечно об'єктивним фактом є, що Росія постала як один з найневдаліших витворів світової історії, що її ідея — знов таки говоривши символічно — була однією з найбільш невгодних Богові. Наче передчувала первісна народна інтуїція великоросів, якою страшною буде їхня роля росіян: ми бачили вище, як неохоче вкладалися вони в імперську систему. І довірливіші українці, що лише зовні завжди здаються недовірливими і що великою своєю частиною брали активну участь у розбудові імперії, з кожним сторіччям розчаровувались дедалі більше й більше. Російська система від самого початку — ще від найперших козацьких спроб — складалася так, що хтось когось мусів неминуче утискати, принижувати, відсувати на другий плян. А що всі чотири руські народи є рівною мірою своєрідні, талановиті й по своєму ініціативні, то їхня взаємодія й створювала вкупі оту нестерпну рівновагу, яка видала на світ стільки покручених характерів, яка принесла в світ безвихідну тугу за ідеалом, називану звичайно «бунтом російської душі».

У руській державі, створеній спільним силами всіх руських народів, ані один із цих народів не мав змоги повною виявити свою руськість. Не міг зокрема виявити себе через найперший показник народного духу: через свою мову. Вище зазначено, що мови, творені національною інтелігенцією, не стали здо-

*Загроза для
росіян*

*Взаємодія
контрастів*

*Контрасти не-
висловні*

*Нестерпна рів-
новага Росії*

бутком народів, як то буває за нормального розвитку: перешкоджав невловний контраст близької спорідненості — і перешкоджала система вимушеного співіснування, побудована на кінцевості взаємного обтинання. Зміщуючися, споріднені мови калічаться, з мовами калічиться духовість, нівелюється національна індивідуальність, спотворюється ідея цілої слов'янської раси — як певного неповторного комплексу духовості, — зменшуватиметься найкоштовніший Божий твір: окрема людина. Ланцюг, ланки якого — неминучі.

Штучний російський патріотизм

На чолі російського творива увесь час стоїть якась безособова імперіальна еліта, найрізноманітніша походженням, але завжди чітко знівельована в кульмінаціях свого діяння, і справді либонь немає нічого важчого на світі, як визначити національність Меншикова, Бірона, Аракчеєва, Столипіна чи Сталіна. Під залізним проводом цих людей відбувався безперервний процес калічення душі руських народів. У большевицькій державі культурна дегенерація Росії досягла вже того ступеня, за яким може стояти тільки абсолютний нуль. Усе позитивне, що має кожен з руських народів у своїй засаді, сплітаючись, дало неперевершену ілюстрацію до марксівської тези переходу явища у свою протилежність. Із комплексу меншовартності виросла мегаломанія. На мегаломанії побудовано неприродний патріотизм: спільний патріотизм тих, хто є дійсними спадкоємцями Івана Грозного й Петра, і тих, хто ні сном ні духом не винні в звіроцтвах цих огидних тиранів («Прошлое России — наше»: нерозумне гасло емігрантського СВОНРУ). І на ґрунті цього патріотизму всяке намагання будь-якого з руських народів, чи принаймні тільки поодиноких їх представників, безпосередньо наблизитися до свого перводжерела, до Заходу, розцінюється як — зрада! «Тупі й жорстокі» не «москалі», а всі, хто підлягає цьому штучному патріотизмові. Прокляття, що незаслужено носить назву російського і незаслужено лягає на плечі того з руських народів, чию етнографічну територію й мову, на його нещастя, обрано свого часу як базу та інструмент для найбожевільнішого з усіх історичних експериментів.

Отже, спільний російський патріотизм це даність сього дня, з якою мусітиме рахуватися кожен, хто з тим або тим завданням підходитиме до проблеми. Це псовинні усвідомити насамперед ті, хто наївно переконані, що вже існує конфронтація російства і поневолених російством народів. Але ж, з другого боку, ті, хто намагаються зберегти російське статус кво, повинні також усвідомити, що єдність «народів Росії» це лише вислід вікового спільного розпаду й відчаю, вислід перманентного обезголовлювання народів; що рівнобіжно з процесом зрошчування відбувався й процес визрівання руських народів у напрямі повної автаркії; що бракує лише поштовху, скерованого вмілою рукою, щоб ця автаркія стала дійсністю.

Просперіті через духову «кокалю»

Звичайно ж, можна стати на той шлях, що його пропонував нещодавно Ісаак Дон Левін у журналі «Лайф» або що на ньому наполягав Керенський у своєму найновішому прилюдному виступі: поставити на існуюче і боротися з большевизмом на ґрунті існуючого. Мовляв — мусимо приймати Росію не такою, якою її хочемо, а такою, якою вона є. Так, безумовно, й робитимуть усі ті, хто звикли до російського прокляття і хто за всяку ціну намагатимуться увічнити це прокляття, використовуючи як базу інерцію обезголовлених мас. Але ті з нас, хто російсько-руську проблему усвідомлюють з гострою ясновидністю, хто в кожному національнм чині вбачають щось вище за дон-левінський ідеал просперіті газових кухонь та електричних холодильників, ті з нас зо свого боку будуть протиставитися всіма силами кожній спробі увічнення загальноросійського комплексу.

«Як має бути»: національна ідея як неповторність

Ми виходимо саме з засади «як має бути». «Як має бути» — це й є форма кожної національної ідеї, як сама національна ідея є формою божественної ідеї людської неповторності. Виконати свій людський обов'язок перед Богом, повернути Йому вкладений Ним талант помноженим, довести до вивершення задумане найкращими з-поміж духових предків, створити щось, за що відповідав би перед Богом сам, без посередництва жадного «старшого брата» — що супроти цієї ідеї може вдіяти доказ економічної рації або тенденція мас, які, мовляв, «не бажать бути самостійними»! І самозрозуміло, що доки існує хоч один із вірних ідеї української самобутності, доти жадного окремого мене ні до чого не зобов'язує ніякий кон'юнктурний племісцит, якщо такий пощастить таки перепроводити на наших землях переважній масі росіян та малоросів.

Російська бо-язнь України

Проблема о два кінці. Росіяни можуть спати спокійно, поки в українській еміґрації борюються нікчемні партії і змагаються одне з одним наші недостойні провідники. Але росіяни не сплять спокійно. Ліпше, зрештою, ніж будь-хто вони знають, що навіть у збоченому скрипниківсько-хвильовистському комуністичному варіанті України десятиріччя 1920-1930 національна наша еліта зросла була з та-

кою прогресуючою швидкістю і досягла була такого впливу на українські маси (і це не було ані «чужоземною агентурою», ані «рідним тоталітаризмом»!), що треба було аж трьох наворотів сталінської косовиці людських голів, щоб Україну знову «привести к повиновению». Тим то вже тепер, в умовах неймовірного українського безголів'я, дальновидні росіяни вживають термінових заходів. Негуячи емігрантську УНРаду — таки варту негування, — російська преса водночас негує й чин української незалежності 1918-1920. Петлюрівську епопею ця преса намагається затінити кронштадтським, антоновським і подібними епізодичними повстаннями. Під різними відозвами й листами до редакцій обов'язково фігурують «дев'ять українцев». І так далі — за добре продуманим і до деталей розрахованим пляном.

Наш ідеалізм не настільки наївний, щоб ми брали на себе труд совістити й переконувати цих росіян, і не настільки філантропічний, щоб ми заходжувалися розкривати очі всім малоросам, мовляв, засліпленим і обдуреним чужою пропагандою. Але авторів цих рядків ідеться про цілком певний, про той вартісний конгломерат читачів, у тому й великоруських, що є однієї з них думки, лише бажали б виструнчити її в певному напрямі. Щодо українців, то це ті, хто мають протиставитися прославленому в віках малоросійському плазуванню перед «старшим братом» своєю національною гордістю, яка живе в кожному мені, яка не потребує підсилення ані через ненависть, ані через демагогію, яка потребує лише певного колективного вияву. Вияву в по змозі найбільш гідних формах. Гідні форми — це означає: ми чекаємо на появу в наших лавах такої людини, яка дала б нормальний вихід накопиченій і затиснутій у віках внутрішній українській історії; яка надала б кінцевого сенсу всім цим більш або менш яскравим епізодам, інтуїтивним і свідомим чинам нашої непослідовної, проте таки цілеспрямованої минувшини; яка вивела б ясну лінію через усі наші хиби й помилки, через утрату корони й Риму, через підкозацьке й підросійське підґрунтя, через шукання себе в мові, через стихійний Шевченків націоналізм, через перебуту — зрештою, потрібну й оздоровлюючу — хворобу донцовщини: ясну лінію України, якої ще не було, але яка — має бути. Але, разом із тим, ми чекаємо на людину, яка вказала б нормальний вихід і росіянам, яка визволила б їх від самих себе, яка зробила б їх знов великоросами: самовистачальною, гідною, гордою нацією. Стиснуте повинно бути звільненим. Покручене — випростаним. Зароджене — розвинутим. Невисловлене — досказаним. Силоміць спосне — роз'єднаним і приведеним до початкового творчого стану. Це ніколи не може статися в спільному російському існуванні. Це може відбутися лише з повним унезалежненням кожного руського народу від спільного російського існування.

Ціла руська проблема це проблема національної гордості кожного руського народу. Випростана від вікового викривлення, перекута свідомою волею, вона, ця гордість, може стати нашою найкрицевішою зброєю. І ця національна гордість є сама вже з себе моральною підставою нашої незалежності, мовити б, раціональним підложжям кончею потреби виходу всіх чотирьох руських народів з російського духового комплексу.

Але, поза тим, існує ще й низка моментів чисто психологічних на цьому полі.

Про це — далі.

(Закінчення в наступному числі)

*Що ітакє існу-
ючи в деї Укра-
їна*

*Національна
гордість чоти-
рьох руських на-
родів: моральна
підстава само-
стійности*

Досвід, нагромаджений віками і проведений в життя прекрасною дисциплінованою організацією, дав змогу західній християнській Церкві культивувати містицизм, який ішов по лінії догми й моралі канонічної, тобто по лінії загальної «католицької» єдності правителів і тих, ким вони правили, а одночасно здержувати і поборювати ті його еретичні прояви, які були виразом хотіння необмеженої влади: проявом анархічного бунту груп і одиниць проти суспільства, бунту проти того громадського досвіду, що, во ім'я добра цілої громади, обмежує однаковими для всіх законами Бога діла і хотіння її (як правлячих, так і не правлячих) груп та одиниць.

В. ЛИПИНСЬКИЙ

Михайло Орест

Однієї з прийдешніх весен

Забутливі сади цвітуть в солодкій млості,
А між коріння їх жадібно заплелись
І в німоті грізній і тужній тліють кості
Людей розстріляних, замучених колись.

Чаклунством торкнений цвітіння й аромату,
Мандрівник край садів старечий спинить крок
І, серцем струджений, чужий весні і святу,
Відається течії стривожених думок.

І загадка буття йому ужалить душу;
Він скаже: кості ці, глибин скорботну рать,
Як примирити, як я поєднати мушу
З деревами в цвіту, що радістю бринять?

Тоді сади на вир його чуттів розбіжних
Повіють заклином освіжливим своїм,
Повіють хвилю своїх потішень ніжних,
Повіють тишею і закликом м'яким:

Щоб мислі про часи, що загнили в мерзоті,
Розпались порохом, щоб спогадів рої
Про муки людської катованої плоті
Не тьмарили душі, лягли на дно її.

І подорожній муж садам і їх ясній
Непам'ятливості пошле благословення:
Для давніх лиходійств нема, нема прощення,
Але без забуття про зло, що на старій
Чинилося землі, не знати щастя їй!

Яр Славутч

З КНИГИ «МАЄСТАТ»

Мій дух витає в дальній оболоні
Ясних ланів, де в теплому полоні
Могили сонцем золотять верги,
Де сталлю плуга зорані шляхи
Ховають подвиги старих походів.
Невтомний дух мій завжди віднаходить
Карби прадавні й посягав туди,
Де в наглий вал загланої орди
Шукала шабля, пристрасно-весела,
Де коні рвали ковані зумбела
І за гетьманську красну корошов
Полки найкращу проливали кров.

PAX UCRAINAE POËTICAE

(Українська поезія в іншомовних перекладах)

Eugen Malaniuk

MARCH

Ось іде — —

There it goes —
breathing faintly: sleep, —
the white day
of the blacke spring.

Pray grow numb,
tired withered hand,
wordless grief,
early spring so sharp.

Rain, it falls —
drops of silent woe — —
Loneliness,
with you I long to go,

void of song
immerse me in chilly dreams
on a white day
of the blacke spring.

(Translated from Ukrainian by O. K.)

Eugen Malaniuk

AUS: „HERBSTLICHER FRÜHLING“

* *
*

Ви саме така, як мариш — —

Sie sind meinem Traumbild ganz ähnlich:
Nicht Gretchen, noch Carmen — deute,
Was anderen Zaubers, nämlich:
Vermählte Bräute.

Suchen, nicht, daß sich's lohnte —
Sie haben es an und in sich,
So etwas von der Gioconde
da Vinci's,

Wie ein kleiner
Spritzer Fee — schlaflos — Märchengebärde — —
Und etwas von meiner
Madonna der Erde.

* *
*

*Мій серпень буде діточина
— не ти — —*

Mein Erntemonat wird ein Mädchen sein,
— Nicht du, an Gift zu reich und Angedenken.
Was können Blätter, diese Versereihn,
Ein traurig Lied am Wasserfall dir schenken?

Dein werden wohlgeordnet das Hotel,
Wanne, Zeremoniell wie üblich, warten,
Mein aber — Bergbach, zwischen Steinen hell
Die Silberblume aus der Sterne Garten.

(Aus dem Ukrainischen übertragen
von Elisabeth Kottmeier)

Emma Andiyewska

*Поричок гроно, наче
сон.м планет — —*

Johannisbeeren-traube, zellenklein
gefrorener Tanz von Planeten —
kristallisiert beim Morgenschein
als stumme Pirouette.

(Aus dem Ukrainischen übertragen
von Elisabeth Kottmeier)

Michael Orest

DIE AUGENZEUGEN

*О нерозважносте, збагни
дерева — —*

O Unverstand, begreife sie, die Bäume:
Sie schaun auf dich, du spürst nicht, wie die Bäume.

Sind tags wir blind, des fremden Richters Söhne,
Bei Lichte zu bemerken nie: die Bäume.

Und erst das Dunkel zeigt: da stehn wie Türme
Der drohenden Peripherie die Bäume.

Die Sprache prüfen sie und was wir denken,
Es prüfen Tat und Phantasie die Bäume.

Zur Nacht bei aller Schuld so stehn als Zeugen
Daß ihnen nichts von uns entflieh, die Bäume.

Und, kommt der Richttag, ob, uns zu verteidgen,
Das Wort gesprochen wird durch sie, die Bäume?

(Aus dem Ukrainischen übertragen
von Elisabeth Kottmeier)

Michael Orest

*Над світом є незнана
нам свобода — —*

Above the skies there rules, unknown — the Freedom;
And down on earth — not only there — the Freedom.

The ocean in its bed, untamed, undaunted,
Awakes the dreaming shores to fight for Freedom.

On summer day the brilliant ripples glitter
On silver rivers uttering: the Freedom,

The woods in June, by ecstasy enchanted,
Reveal to us their friendly message: Freedom.

Thou only, human heart, thou wretched creature,
Why then so rarely doest thou utter: Freedom.

THE MADNESS OF GOOD

*Знане безумство в віках:
безумство злочинств
і мерзоти — —*

Known is the madness in ages: the frenzy of crimes and baseness.
But the madness of Good came and has to exist.
Hail, o crusades of Good! The horizons are flying to greet you,
Evil falls into dust, joys of rainbows gush out
Piercing the highness of skies. The trees are not casting the shadows
Rivers return to their founts telling them secrets profound
Spurting out from the depth. Extolling the raptures of heavens
Choirs of the shining clouds praise the renascence on earth.
In embraces benign the past carouses the future.
Hail thee, all-glorious feast! Death is dead! The cosmos is Life!

THE RULER

*З серця, людино, свого, з глибин
його щонайглибших — —*

Out from your heart, o my brother, from fount of unfathomable deepness
Raise the New Ruler, Young, — King of Enlightened Host, —
Hero, who on this globe will demolish the thrones of the Evil
And will create the New Earth, — Peace in the Glory of Sun.

MEASURE OF POWER

*Владар сердечних глибин, що
потуга його є безмірна — —*

King of the depth of your heart! His endless powers are dreaming;
Only as much as you wish will His might be displayed.
Nourish in bosom mountains of wishes touching the Endless!
Measure within your soul — Power that He will reveal!

(Translated from Ukrainian by W. Shayan)

Eaghor G. Kostetzky

EIN MEER, DAS LEUCHTET

*Снідії почуттів
блаженна мить — —*

Nur Mitklingen, Fühlen, Segensempfang:
Sinfonie zu hören, zu sehen —
Das Ohr zieht ein den farbnen Überschwang,
Im Leuchten der Lieder die Augen erspähen
Siebenklang transparent:
Dsilinnj - dsinnj - dsennj - dsilinnj - dsinnj - dsennj -

Der Harmonien Tempelraum ist blau und sanften:
Blitzen - Splitter - Blinken - Schimmer,
Als würde groß und warm jemand immer
Gelassen atmen und atmen — —

(Aus dem Ukrainischen übertragen
von Elisabeth Kottmeier)

НАВКОЛО РИБИ

(Paul Klee)

Ні листу контури, ані скрижалі,
Мов карта і гілки, протягнені в імлу,
Відаючи свої горизонталі
Ознакам простору на з'явленість малу,

Ще не збудили, всі дібравши змоги,
Подоби іншої з відшуканих картин,
Як тільки нерозгадні остороги
До часу кожного, де народився чин.

А тому й риба, заявивши риси,
Між світлих променів собі шукає троп,
І жовте сонце, що над нею висить,
Оберігає річки темний гороскоп.

1952

Шарль Леконт де Ліль

З книги «Античні поеми»

Тіндаріда

Латинських люблять муз боги — і милий їм
І я, о Тіндарідо біла!
Вони дали мені цей луг, буяє сила
Укропу й чебрецю на нім.
Приходь! Тут, сповнені бажань і скарг жагучих,
Утішно стогнуть голуби,
І спиться солодко, де тінь кладуть дуби,
Де шуми струменів бігучих.

Фіділа

Так, Лярам принеси цей ладан скромний ти,
Плід свіжий і стрічки барвисті, о Фіділо —
І зігнеться лоза твоя від многоти
Доспілих грон — так оку мило!
Хай на луці, в ногах Альгідської гори
Вівця, що виростить тобі багате руно,
Пасеться в чебрецях, що розбуяли юно;
Рук білих кров'ю не багри!
І знай: покладені в сердечній тиші
Рукою чистою на батьківський олтар,
Як часто їм, богам, сіль і ячмінь любіші,
Ніж рідкісний, добірний дар.

Філліда

Достиглістю мое вино перейнялося,
В закритій амфорі стоявши дев'ять літ.
Філліді, хай красять акант і мирт і цвіт
Твоє розпущене волосся!

Аніс на олтарі палає; люд спішить,
Прибравшись у вінки з побожної вербени,
І срібло келехів мое житло буденне
Розсвіглює і веселить.

Венери день! І я люблю тебе, Філліді!
Про іншу думає Телеф, люби мене!
Цвістиме нам життя — і, завжди осяйне,
Лиш в ночі крайній згасне блідо.

Останніх красних днів моїх ти чар і п'янь;
Я не змінюся, ні: часи прийшли доспілі.
Співай! В твоїх устах такі бо вірші милі,
О ти, вінцю моїх кохань!

Цинада

Народжена з постанням красних днів,
Між віт зелених криєшся, Цикадо!
Ти скромну краплю рос спиваєш радо,
Ти — наче цар, і твій не мовкне спів.
У затінку дубів сумирних чує
Веселий, нелукавий плугатар,
Що ти вістиш близького літа чар;
Сам Аполлон тебе, як муз, шанує
І Зевс тобі вділив Безсмертя дар!
Привіт тобі, дитя землі старої!
Ти — мудре, спів твій сповнений ніги;
Під сонцем Аттики ти в супокі
Живеш без плоти й крові — як боги!

Переклади М. Ореста

В. Державин

„Геродіяда“ Стефана Мальярме в її літературно-естетичному контексті

Той є найбільший благодійник
для всіх, хто свою власну красу
вдосконалює аж до чуда.

Стефан Георг

(Передмова до книги «Максимін»).

1897 року, перебуваючи, після свого навернення до інтегрального католицизму, на дипломатичній посаді в Китаї, натоді ще молодий і маловідомий Поль Кльодель — мабуть, найбільший християнський поет новітньої Франції — звернувся до загальноновизнаного фундатора й керівника французького символізму з сонетом «На честь Мальярме», що його дозволимо собі навести тут у по змозі точному перекладі:
Всміхатись відає, сама лише кому
зволила Муза, та наставниця і Мати,
оформити уста, щоб з Літери й Граматик
зглибив він точний вірш і Мови абсолют.

Відповідальності безпека — поглум злу,
коли все вічне й все підвладне цвілі патин
вловляє міра всеохопна й адекватна
віщання, що кінчить, де Слово сповнить глузд.
Боронче чистий злотних форм, що гавкіт темнить!
Як за сільську хвалу та свідчення тасмне
щукатиме рука емблему тих прикмет,
волісм на гіллі військовому спиниться,
що листям на виску являє, Мальярме,
гірким — тріумфу честь, зеленим — тасмниці.

Напевне, тоді ніхто ще не міг передбачити, що вже наступного року сливе 56-річний корифей європейського символізму, оголошений у Парижі по смерті Поля Верлена (1896) «принцем поетів», не переживе раптового нападу астми і залишить свій понад тридцять років здійснюваний архітвір — поему «Геродіяда» — в стані лише двох довершених поетичних одиниць (діалог між Геродіядою і її старою кормилицею і ліричний монолог Іоанна Хрестителя) та хаотичного конгломерату дрібних і найдрібніших уривків, що в їх взаємозв'язку та послідовності сам лише автор спроможен був дати собі раду.

В жовтні 1864 р., себто не далі, як на третьому році своєї літературної діяльності, Мальярме писав був до свого близького приятеля др. Анрі Казаліс: «Щодо мене, ось я рішуче за працю. Я нарешті розпочав свою «Геродіяду». З жахом, бо я винаходжу мову, що конче повинна вил-

лятись з вельми нової поетики, яку я міг би визначити в двох словах отак: **зображати не річ, але чинене нею враження**. Тож вірші не повинні, в такому разі, складатися з слів, але з замірив (intentions), і всі вислови повинні поступатись перед відчуттями (sensations)».

Немає сумніву, що саме оцю первісну фазу поетичної праці над «Геродіядою» мається на увазі в ліричному вірші самого Мальярме «Дар поеми» (попередні варіанти заголовку: 1. «Світанок», 2. «Нічна поема»), датованому листопадом-груднем 1865 р., проте опублікованому значно пізніше — 1884 р.:

Едомської тобі несуч дитя я ночі!

Чорна, з блідим, в крові, крилом, без пер дівочих,
крізь скло обпалене дхом пахошів і злот,
крізь шиби льодові, ще повні, ах! скорбот,
аврора кинулась на янгольських лямп танок,
пальми! і наколи вказала сей останок
батькові усміх вражий пробуючому,
здвигнутись чути самотню й неплідну тьму.

О колисальнице з дочкою та невинністю
холодних ваших ніг, прийми жахних новин вість,
і з голосом, що є віоля й клявесин,
перстом побляклим чи ти здавши перса сі,
звідкіль в сибіллійній течі жона блідизні,
для губ, що пити не блакиту цнота спізнить?

«Дитя едомської ночі» (edomської — тому що династія Ірода Великого була едомського чи то ідумейського походження) — це й є сцена-діалог між Геродіядою і її кормилицею, складена, принаймні в основному, 1865 р. Датувати «Кантикум святого Іоанна» — важче, але він безперечно належить не до раннього, а радше до останнього періоду творчості Мальярме, як про це свідчить його значно складніша синтакса та відсутність пунктуації. До видань своїх «Поезій» 1898 р., яке містить обидві ці речі, Мальярме додав нотатку літерально такого змісту: «Геродіяда», отут — фрагмент, що в ній сама лише діалогічна частина включає в себе, поза кантикумом святого Іоанна та його закінченням в останньому монологові, ще Прелюдію і Фінал, що будуть опубліковані пізніше, і заокруглюється на поему. — Проте, які саме дрібні уривки з помертної віршованої спадщини Мальярме (почасти опубліковані 1926 р.) мали належати до тих кінцевих частин твору — встановити затяжко; лише два фрагменти безперечно належать до

отії «Прелюдії» (правдоподібно, вкладеної в уста тієї самої кормилиці), і тому подаємо їх нижче в перекладі на початку.

Таким чином драматична структура плянованої поеми-містерії лишається нам цілковито невідомою, і наколи б не наявність «Кантикума святого Іоанна», то можна було б навіть уповні заперечувати її сюжетний зв'язок з євангельською легендою про Іродіяду і св. Іоанна Хрестителя¹.

Тож доводиться лише прагнути розуміння та естетичного сприймання кожної її складової частини зокрема; а це зрештою не становить особливих труднощів, за винятком хібащо деяких суто синтактичних комплікацій, що вони, проте, потребували б для свого тлумачення не вступних зауваг, а радше рівнобіжного коментаря — і то, найправдоподібніше, засадниче зайвого для вдумливого читача. Само з себе ясно, що в «Геродіяді» йдеться про трагічний конфлікт між життям — в його філософічному значенні змінної реальності — і красою, яка, в характері Плятонової Ідеї, є позачасова, а тим самим і приречена на довічну віргінальність і недоторканість, і яку втілює в поезії ота

дитина на вигнанні в серць красі дівочій,
мов лебідь, що хова у власнім пір'ї очі²...

Не повторюватимемо тут викладу естетичних засад малярмеанської поетики, вже стисло сформульованих нами на початку розвідки «Поезія Верлена» («Україна і Світ», зошит 6-7, 1952); зазначимо лише, що домінантна в «Геродіяді» концепція тотожності «небуття» чи то «смерті» — як емпірично неіснуючого — і ідеалу Краси — як рівно ж емпірично неіснуючого, але через це естетично чинного — такою мірою просякає цілу поетичну (і критичну) творчість Малярме, що саме її ампліфікації він присвятив той **Сонет**, яким закінчується канонічне та єдине авторизоване видання його віршів:

Ледь Пафу текст ім'ям читати ся спинив,
вже вабить обирать крізь генія каменю
руїну, тисячею пін благословену
під гіяцинтю, десь, своїх тріюмфу днів.

Хай холод косами б мовчання задзвенів,
пустих не витиму там неній кантилену,
як вельми білий той партеру плеск терену
не славить жадного уявних честю нив.
Мій голод, що йому ніщо плодів не родить,
в браку їх вченім сласть однакову знаходить:
плоть пульпи вибухла б, парфумів людських
суть! —

¹ Саме через це воліємо застосувати в перекладі власне античну форму імені «Геродіада» (а не християнсько-церковну «Іродіада»), тим більше, що в поетичній концепції Малярме Геродіада радше заступає постать Саломеї, аніж Іродіади.

² Отже та сама символічна гематика, що й у славетному сонеті Малярме про «Лебедя», перекладеному українською мовою М. Драй-Хмарою («Літературний Ярмарок», 1929, ч. 4) і Ігорем Костецьким («Укр. Вісті», 1949).

повз змії сплет, де нам страсть дмить іскри
унісоно.

мислю триваліше, нестримно мас-буть,
про іншу — вижьжену грудь давніх амазонок.

Як бачити саме з цього сонету (датованого 1887 роком), і то далеко більшою мірою, аніж з основного тексту «Геродіади» — поетична мова та, зокрема, синтакса Малярме має свої специфічні труднощі, здебільшого експресивно виправдані, але почасти й навмисне енігматичні. Проте, як цілком слушно зазначив Стефан **Героге** в своєму присвяченому Стефанові Малярме «Хвальному слові» (Gesamtausgabe, Bd. 17), — «кожного справжнього мистця охоплювало колинебудь жадання висловитись мовою, з якої несвята юрба ніколи не користалася б, або так поставити свої слова, щоб сам лише посвячений зрозумів їх величне призначення».

І безперечно, саме такої безмірно ушляхетненої і беззастережно девульгаризованої мови потребує та високо-ідеалістична естетична концепція граничної краси слова, за якою — як визначив сам Малярме — «Поезія є вираз — мову людську, повернену до свого суттєвого ритму — таємничого сенсу існування: вона таким чином обдаровує автентичністю (authenticité) наше перебування і складає єдине духове завдання».

ГЕРОДІАДА

I

ІЗ ПРЕЛЮДІЇ ЧИ ТО УВЕРТЮРИ

Голос минулого, тривалість споминань,
чи мій се власний, що ладен до закликань?
Іще по зломинах, прадавній, жовтих мислі
волочачись, мов ткані ладаном обвислі,
що понад купою, де холодів потир,
між зрток скляклих та між старовинних дір,
проколених за ритмом і гіпюром чистим
савана, що дає з мережива намистом
в розпуці древньому йти вгору саяву з тьми,
зноситься...

Задавлена й з криком жахливим поміж сльози
басену, давнього, що відбиває грози,
нагими злотами багр простору б'ючи,
автора вибрала, герб пер, собі вночі
погребну нашу башту й жертвоприносящу,
тяжку могилу, де птах гарний втік, нінащо
зорі самотня примха з марних чорних пер³...

II

СЦЕНА

Кормилиця

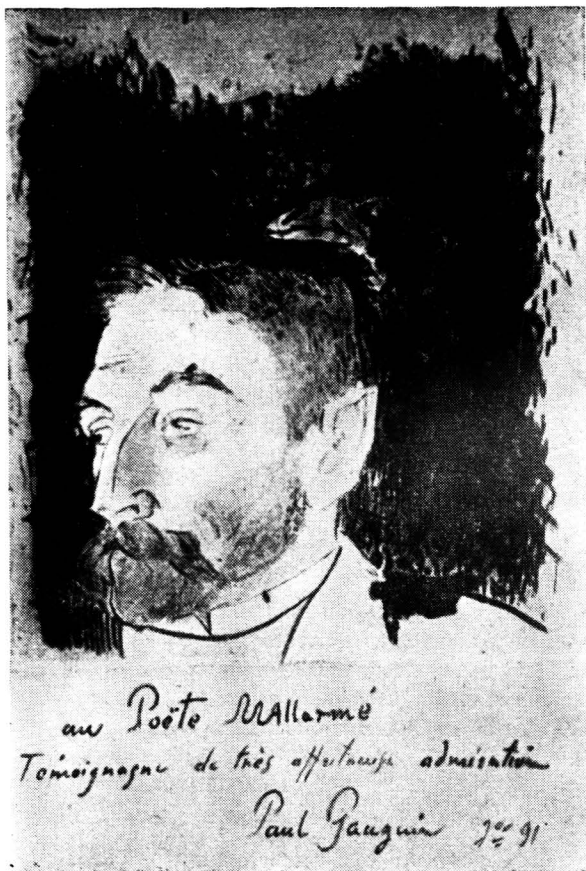
Жива ти! Чи лиш тінь княжни тут, бачу,
бродить?

До губ моїх твої персти та персні й годі
ступати у віках непізнаних...

Геродіада

Назад.

³ Порівн. цей (другий) уривок із початком наведеного вище віршу «Дар поеми».

Стефан Мальярме
Офорт Поля Гогена 1891

Білявий струм мого волосся без облад,
як тіло самітне купає, льодом росить
жахів, і ті мої обвиті світлом коси
безсмертні, жоно, є, мене б цілунок вбив,
якби краса не смерть...

З яких принади див
ведена, та який пророками забутий
на даль вмираючу святні лле ранок скрути,
чи знаю? Бачила, кормилице зими,
мене під спудом ти з заліза й кам'яним,
де левів тягнуться старих моїх дні хижі,
вступаючи й я йшла, долонь зберігши свіжість,
в самотніх пахоцях днедавніх сих царів:
проте чи бачила й моїх ти вжахнень зрив?
Спиняюсь мріючи вигнаннями й листаю,
мов над басеном, де грай вод мене вітає,
бліді лілеї, що в мені, коли палкі
слідити зором, як омлінні пелюстки
додолу падають, крізь мріяння, в мовчанні,
мого зсувають звіри безтурботу вбрання
й на ноги дивляться, що море втишили б.
Втиш, ти, старечої, в здриганнях, плоті гліб,
ходи й наслідуючим косам сим мотиви
диваві й що кріплять ваш страх супроти гриви,
допоможи, коли не смієш спозирать,
волосся внедбаль перед люстром розчесать.

Кормилиця

Як не веселих мірр закуті аромати,
то з староденности троянд есенцій взятих

чи хочеш, о дитя, міць випробувати
погребну?

Геродіяда

Пахоцї облиш! не знаєш ти,
що їх ненавиджу, коримилице, й не склінна
їх вчути п'янь мені залляти мозок млінний?
Хочу, щоб кучері мої, що не квітки,
що ширять забуття скорбот і лих людських,
а золото, навів не займане парфумом,
в їх лютих блискавках і в матових їх струмах,
металю стерегли неплідний зимний гліпт,
вас віддзеркаливши, клейноди рідних крипт,
оружжя, посуду, за літ дитинних оних.

Кормилиця

Прости! наш змарнував твої вік заборони
в душі поблідлій, мов старий скрипт, тьмяно
густ...

Геродіяда

Досить! Тривай мені се люстро.

Люстро люстр!

Вода холодна, з нудьг заледеніла в рамах
твоїх, як часто я й години цілі, снами
розбита й споминів моїх шукавши рій,
що наче листя попід льодом у дірі,
собі являлася в тобі, мов тїнь відстанна.
Та жаж! увечорі, в суворості фонтана,
блудної мрії я пізнала наготу.
Кормилице, я гарна?

Кормилиця

Ти світило тут.

Та кудер сей спада...

Геродіяда

Ні, припини свій злочин,
що студить кров мені сливе по джерело, й чин
стримай, нечестя знамените: ах! кажи,
який тебе в злопрі запевний демон вжив,
цілунок, пахоців поданки й, чи скажу я?
о серце, ся рука, кощунна мов отруя,
бо хтіла ж ти мене торкнутись, є дня часть,
що не скінчиться тут на башті без нещасть...
О, день, що з жахом спозира Геродіяда!

Кормилиця

Чудний напавду час, що небо най обрядить!
Блукаєш, тїнь сама й новітніх фурій чин,
і в себе з ляком скоростигла глядячи:
та завжди гідна адорації й подібна
безсмертним, о дитя, й жажливо гарна й здібна,
щоб...

Геродіяда

Ти ж була б мене торкнулась?

Кормилиця

Сподів мій —

тому належать, хто в твоїх таїн і мрій...

Геродіяда

Мовчи!

Кормилиця

Якимсь він прийде разом?

Геродіяда

Чисті зорі,

не чуйте!

Кормилиця

Як же, наколи не в безпрозорих
страхах, помислити непримиреннішим
та мов благаючи вже бога, що лишим
йому скорб вроди! і кому, поглинена
боязню, бережеш незнані пломена
і марний твого ества секрет?

Геродіяда

Кормилиця

Сумлива квітка, що росте сама, ані
з поривом глибшим, як у вод тінь власна струмі.

Геродіяда

Залиш і жалоці собі свої і глуми.

Кормилиця

Все ж поясни: о! ні, наївності дівча,
десь спиниться зневаг сих тріумфальний час...

Геродіяда

Хто ж левами мене торкне боготворенню?
Не хочу, врешті, людських рис, і як, різьблену,
мене з очима бачиш зниклими в раю,
се лиш від тебе питий сік пригадую.

Кормилиця

Офіра жалісна судьбі безповоротній!

Геродіяда

Так, се собі, собі лиш я цвіту, самотня!
Вам се відомо, аметистові сади,
зариті без кінця в проваллів мудрих діл,
незнані золота, що таїте блиск Пунту
похмурим попід сном первиннішого ґрунту,
ви, самоцвіти, що від вас кристальних хвиль
в очах моїх яскріння мельодійне, й ви,
металі, що даруєте кіс юних пасму
фатальне світло та масивних струмів спазму!
Ти ж, жоно роджена за злісних часу черг
для лихопідступу сибіллівних печер,
що кажеш смертного! з ким згідно, з
чаш-пелюсток

моїх убрань, той аромат слажених пусток,
піднісся б білий здриг моєї наготи,
віщуй, що тільки літа літеплий блакит,
до нього ж жінка розкривається природно,
моїх, мов зірки, зимний тремт побачить цнот но,
я вму!

Люблю дівоцтва жах і хочу я
жити між ляком, що мені ним прядь моя,
аби відчути в ліжку, ввечорі, віпера
незаймана, на безкористі плоті й цери
холодний мерехт твій ясноблідий згори,
ти, що вмираєш, що цнотливістю гориш,
о ноче бліда, льодових жорстока персть рос!
І самітна твоя сестра, о вічна сестро,
моя до тебе злине мрія: часом, вже,
рідка прозорість дум дотичних серця й жертв,
себе самотню зрю в отчизні безманітній,
і скрізь, довкола, обожествлення лиш квітне
люстра, що відбива в спокою й сну низі
Геродіяду й діамантом сыйний зір...
О, чар останній! почуваю, я сама тут.

Кормилиця

Чи ж маєш вмерти?

Геродіяда

Ні, знедолена прамати;
не ремствуй, і йдучи, прости мені знаки
безсердя й зачини віконниці, блакит
сміється серафічний в амбразур розкриллі,
я ж не терплю блакиту гарного!

Там хвилі
колишуться; тобі чи, може, знаний край,
де б небу хмурному в ненависть зорів гра
Венери, що надвечори горить у листі:
туди б пішла я.

Запали ще ліхтарів з тих,
примха, як кажеш, сей, де віск вогнем легким
плаче чужинний плач між марний злота німб,
і ...

Кормилиця

Що тепер?

Геродіяда

Прощай.

Лжете ви, голі квіти
моїх губів!

На щось чекаю невідкрите,
чи, може, нехтуючи таїну та крик,
ридання мечете востаннє й найприкриш
дитинства тямлячого попри мріянь гимни
свої клейноди відокремлюватись зимні.

III

КАНТИКУМ СВЯТОГО ІОАННА

Сонце що надприродній
Зупин його знезгоднив
Йде раптом знов униз
В яскрінні риз

Чую мов між хребцями
Ширіють верстви тьмяні
Здрагаючись разом
Всі в унісон

І лик мій зверхня тиша
Стража найсамітніша
Над тріумфальний сик
Сеї коси

Як розлам щирогердий
Радше січе й відтвердить
Незгоди джерело
Із плоті тлом

Ніж від постів сп'янівши
Ловити вперто й тихше
В скакань якихсь низі
Той чистий зір

Там угорі де холод
Стать вічний не дозволить
Усім вам вищим ким
Льодовики

Але купелю згідно
З'яснівши не повз гідність
Мене що вибрала
Яса й хвала

Переклади В. Державина

Нотатка: церковнослов'янізм «стража» в 3. стро-
фі передає франц. *vigie* (лат. *vigilia*) в античному
й християнсько-церковному сенсі певної частини
ночі та відповідного бдіння.

Казімір Едшмід

Весілля Майнтоні

Раптом спалахнула мала хмарка пороку. Над самим обрієм стояла вона сторч на білій палаючій дорозі.

«Ще п'ять хвилин», пробурмотів Антуан.

Я не міг приховати легкого занепокоєння; тоді Антуан узяв мою руку і потяг мене під платани. Ми поволі пішли по морозі. Трава край шосе була злегка жовта. В затінках вона стояла пишна і кушаста. Посеред двох намежних каменів бігла вода. Було дуже гаряче. Антуан сказав: «Чи їдете ви зо мною до Парижу?» По павзі він з своєрідно видовженим наголосом повторив: «До Парижу!» Потім він обернувся і мовив голосно і вже по-іншому:

«Ви не повинні про це думати!»

~~~~~  
*Новеля Казіміра Едшміда належить до збірки „Шестеро гирл“, яка з'явилася майже водночас із романом Густава Майрінка „Голем“ і разом з ним становить перші зразки експресіоністичного красного письменства. Першому виданню збірки автор придав був таке вступне слово:*

*„Ці новелі, що називаються шестеро гирл, бо вони з різних сторін впливають в нескінченний тривук наших найкінцевіших сенсацій: — зречення — глибокої жалоби — та безмежної смерті — написано наполовину восени тисяча дев'ясот тринадцять і в наступному березні в другій своїй частині.*

*Їх присвячено*

*ДОКТОРОВІ ГАЙНРИХОВІ СІМОНОВІ.*»

~~~~~  
Я зробив порух плечем. Антуан щільно прикрив очі: «Він дав проте слово честі...»

«Коротко! Я бачив його», відповів я нетерпеливо. Це прозвучало, мабуть, гостро. Антуан нахилився трохи наперед, ніби він чекав. Ми поглянули вниз. Хмарка потроху затрималася за невеликим ланцюгом горбів. В усім тихім повітрі було чути далекий і ніжний шум. Я взяв Антуана під руку:

«Постарайтеся трохи повірити, що я не помилюся. Звичайно, я вдячний вам за ваші спроби заспокоїти мене, але ви повинні проте зрозуміти, що ваші аргументи марні. Коли б я — потому, як він зламав своє слово честі і все таки знову

виринув в однім курорті, де була рулетка — на підставі тодішніх взаємин хотів подбати про його арент, я не мав би до того жадної можливості, бо ми перебуваємо на еспанській території. Ви дістанетесь до кордону лише за годину. Але звернімося до іншого! Я хочу відпочинку і відпруження. Мені просто шкодить, коли думка йде на неприємні дороги. Аджеж не даремне завоюю я себе в Піренеях.»

Антуан глибоко втягнув у себе свіжіше повітря тінявої алеї і обмахнув обличчя капелюхом. Потім узяв свою палицю і почепив її через плече: «Бідний Пердікан...», прошептав він.

Але коли диліжанс знову стало видно, цього разу зблизька, він поклав руку на моє плече. Якийсь час він дивився на мене здивовано і ніби питаючи. Після цього по його чолу перебігло раптове напруження. Енергійно поставив свою ногу на камінь. Потім витяг папір і квапливо написав на коліні кілька слів. Я, трохи приголомшений, узяв записку. Потім він продиктував мені адресу. Тим часом, колихаючись на нерівній дорозі, підїхав поштовий диліжанс. Антуан напavidку крикнув мені: «Ви матимете там спокій, ви прибудете з моїми рекомендаціями. Облиште старе лихо!»

Мули повернули голови набік і з виразом упертості прищулили вуха. Антуан кивнув. Його борода і скошений профіль чітко виступали з многоти обличч інших подорожників. Диліжанс закотився за ріг, і задушливі припливи сонця далі розбивались об дома.

Я виїхав о четвертій вранці. В дорозі я прочитав Антуанові рядки. Це мав бути діалект. Бо я не зрозумів їх. Потім я знову думав про графа Пердікана. Він був добрий приятель. Його смерть викликала надзвичайну сенсацію. Через три дні по його похороні помітили, що його партнер, вексель якого він не міг оплатити, витрясав карти з подвійної маншети. З його іменем пов'язували тоді також інші дивні речі. Властиво було смішним, що ми задовольнилися тим, що зажадали від нього слова. Це було просто абсурдом. Тоді про це ніхто не подумав.

Ополудні я розпитався в Таррагоні відповідно до моєї адреси. Треба йти щонайбільше три години — була відповідь... Після чотирьох з половиною годин ходьби стало темно. Я побачив світла. Постукав. Минуло кілька хвилин. Потім з'явився брудний наймит. На нім були тільки короткі штани. В руці він держав горючу скіпку, яку він з обережності схилив коло самого

мого обличчя. І як він нічого не говорив і не робив жадного поруху, щоб мене впустити, я подержав перед його очима Антуанову адресу. Він заспано оскірівся. Тоді я прочитав її вголос.

Поволі і обережно він зробив один крок назад і, витягнувши руку, підсунув скіпку ще ближче до мене. Його погляд в одну секунду гостро оббів мене. Після цього він щез: я почув розмову. Прийшов мужчина з великим животом. Його обличчя, що будило довір'я, вивчало мене — знову при світлі горючої тріски. Він спитав, чи я чужинець. Я сказав: ні. . . І одночасно вида-лась мені моя відповідь глупою. Я показав Антуанову записку. Він відразу кинув у напрямі дому кілька слів. Потому, зовсім інший, він запросив мене ввійти. При тому сказав, що до цілі моєї подорожі треба йти добрі дві години. І засміявся, коли я розказав про довідку, яку я дістав у Таррагоні. В кімнаті сиділо ще троє мужчин. Вони пили вино і грали в кості. Повітря в кімнаті було важке, бо вони багато курили. Над столом звисала на залізних дротах лампа.

Коли ми ввійшли, стало тихо. Мій провідник узяв мене за руку, вклонився і сказав: «Сеньйор хоче до Хоакіна Пеляйо. . .»

Тоді ті троє підвелись і щось сказали, чого я знову не зрозумів; потім кожен подав мені руку. Я відмовився від їх сигар, але випив з ними кілька шклянок вина. Відтак я вичув утому. Ніч проспав я в ніші на солом'яному матраці. Вранці я не побачив нікого. Я перешукав весь дім. Нікого. Я залишив срібну монету і пішов далі. Ще не було милі віддалення, як дерев'яний стукіт мула примусив мене оглянутись. Наймит передав мені монету і сердечні привіти для Хоакіна Пеляйо.

Мені здалося, що його самого я вгадав відразу. Він стояв перед своїм домом і обмивав горішно частину тіла дощовою водою з бочки. Спершу він задовольнився з того, що не звернув на мене жадної уваги. Я привітався до нього. Потім я повторив своє привітання. Назвав своє ім'я. Після цього я став просто перед ним і кілька разів штовхнув бочку ногою. Спокійно і незворушно він споглядав, як по його руці перебігає промінь. Коли він трохи зігнув лікоть, мускули випнулились, як великі пухлини.

Тепер я вже сумнівався, чи це він. Мій інстинкт міг мене обманити. І я взяв свою палицю за тонкий кінець і постукав вигнутою ручкою по його спині. Немов шлягбавм, щось підхопилося передо мною вгору. Збентежений, я тримав свою палицю в якійсь смішній і незграбній позиції, немов дитячий прапорець.

Я був здивований з гідності цієї людини і з її неприродно великого росту.

Прочитавши мою записку, він подав мені руку. Він спитав про свого друга Антуана. Але Антуан походив з найстаршої французької шляхти. Я постарався приховати своє приголомшення. Я говорив скоро і уривчасто. Він застібнув свою сорочку і одяг поверх неї коротку куртку, від

якої став ще вищим. Потому він двічі гукнув: «Майнтоні. . .»

Прийшла Майнтоні; злегка спустивши повіки, вона взяла мене за праву руку і повела в дім. Ми перейшли довгий коридор і вступили в високу кімнату. Майнтоні обернулась і покликала: «Родрігес!» Коло вікна сиділа стара жінка і щось собі бурмотала. Майнтоні поцілувала їй руку і вийшла.

Родрігес вилив цілий потік запевнень у своїх дружніх почуваннях. Його тіло було струнке і мало подивугідну зіграність суглобів. В порівнянні з гармонією зросту його обличчя справляло враження кутастого. Ніс був трохи задовгий.

Стара почала говорити голосніше. Її голос мав скрипучу негнучкість. Перед нею стояло на столі кілька фот і мініатюр. Родрігес чекав, поки я її привітаю. Вона подякувала — і далі говорила своє. Потому він сказав мені, що це мати Пеляйо. Вона жила ще тільки в своїх перших тридцятьох роках. Свого оточення вона вже не знала. Густа верства повітря, насичена спогадами, оточувала її фізично і наглухо ізолювала від усякого стику з світом.

Проте і Хоакін Пеляйо, ввійшовши, також шанобливо поцілував їй руку. Майнтоні принесла мені пити. Під час їжі господар дому раптом поклав свою руку на лікоть своєї дочки. Він мав перстень з великим солітером. Камінь сліпив, навіть коли сонце не падало на нього. Я відразу побачив, що він був справжній. Коли Майнтоні вийшла, Пеляйо сказав Родрігесові:

«Сеньйоре, ви відступите свою кімнату нашому другові. До самого весілля ви будете спати внизу.»

Я хотів був перечити. Але мене розгромили люб'язністю. Першим залишив кімнату Пеляйо. Родрігес відразу розповів мені, що за два тижні він одружиться. Майнтоні вийде тоді якраз сімнадцять років.

Він підняв руку і зігнув її над головою так, що хруснув суглоб, і бронзовий подих його шкіри запульсував темніше. Він потягнувся, відхиляючи корпус назад, швидко ударив себе по стегнах — удар пролунав, як постріл рушниць, і від стіни відбилася луна — і, зігнутий, підскочив. І тільки після цього зміг він знов заговорити, так поривала його радість.

Майнтоні повела мене до моєї кімнати. Коли ми підіймалися сходами, біля поруччя розчинилися двері. З них вийшов її батько. Звідти попливло своєрідно солодке і п'янке повітря. Пеляйо швидко зачинив двері. Я відчув, що моя голова отяжіла. Я трохи заточився і хотів був запитати Майнтоні. Але вона йшла поперед мене так спокійно, що я цього не зробив.

Пополудневі години клали на ландшафт миготливу спеку. Нерви розпускались і погляд ставав млявим. З мого вікна я міг бачити весь шир і дивувався з незвичности містини, яка хвилиною зелені і надміром родючости гналася під самий дім, а внизу, в напрямі до Валенсії тратилася в безнадійній пісковій рівнині, з якої туго і реб-

ристо виростала гірська ущелина, що вела до замка сестер-госпітальниць.

Наступного дня Хоакін Пеляйо попрощався зо мною. Він залишив Майнтоні на нас двох. Ми влаштувалися самопливом. Вранці дві години маршували на південь, де причалував поштовий пароплав, і спитали, чи є щось для мене. Процедура видалась їм чудною і своєрідною. Родрігес чинив так, ніби це була річ великого значення, яка заангажує його рішучість сповна і без решти. Поволі він так ввійшов у цю роль, що вже думав, що його присутність є konieczною для того, щоб матрос, який вивантажував пошту, міг кинути мені лист з човна на берег і з мавпуватими вихиласями впіймати кинену йому за це мідяну монету. Легким порухом нетерпеливості він іноді запрошував мене йти. А коли я раз відстав від нього, він мовчки подав мені руку, ніби я довірив йому найбільшу дорожнечу. Майнтоні споглядала лист з німим зачудуванням. Своєю дуже білою рукою вона гладила його і оглядала з усіх боків; її погляд з казковим виразом бажання спинився на багатьох барвистих марках.

«Ви може хотіли б їх мати?» спитав я, усміхаючись. Я відірвав їх і подав їй. Невимовний подив розкрився в її очах. Вона напіврозхилила уста. Межи кроткими вигинами її губ виступили зуби, білі і незвичайно гарно висаджені. Потому вона бистро спустила погляд, кілька раз, ніби гладячи, провела рукою по поясу, поволі повернувшись і дуже швидко побігла. Я поглянув на Родрігеса. Він обняв мене:

«Hombre, sí: Sennor! Ви добра людина», покликнув він ентузіастично. Ввечері ми впливли в море. Легка бриза замінила гарячу тишину дня на рухливу прохолоду, яка будила трепет спокою і смеркового почуття щастя. Я відхилився назад у нашій човні, заокруглені боки якої підносилися вгору гострим, що стояв над мою головою. Погляд Майнтоні покоївся, мов тихе сонце, на Родрігесі, що його брунатні спинні мускули віялоподібно збігалися в такт веслування і знову розпливалися під шкірою.

Коли сонце зникло і гори навколо Каstellу де Бальягер здавалися намальованими фіялковим чорнилом на срібному небі, Майнтоні проспівала романс, ритм якого то круто піднісся, то глибоко падав. Потім Родрігес розповів про свого батька, що п'ять років тому загинув в Астурії під час полювання на ведмеда. Звір відірвав йому голову. Вже з ножем батькового друга в серці, в одній з останніх конвульсій, він кинув голову в провалля. Мусіли поховати тіло без голови. Родрігесові, здавалося, було боязко:

«Чи думаєте ви, сеньйоре,, що мій батько, хоч...»

Я кивнув йому потвердливо. Він був зворушений. Міцно притиснувши руку до коліна, він дивився перед себе. Потім обережно сказав:

«Хоч амулет лишився на його шії і зник з головою...?»

Я сказав йому, що досить того, що хрест докторкався грудей...

Часто вітер надносив пахощі лип і тонко і ніжно розсівав їх над водою. За кілька сотень метрів від берега стояла широка скеля. Якщо не йшов прибій, там було найпрохолодніше місце на всю околицю.

Вночі море билось об берег.

Хоакін Пеляйо повернувся, ще гордіший, ніж передше. Це було в найгарячіший полудень. Майнтоні принесла холодну, як лід, помаранчову воду з солодким хлібом і згодом — шоколаду. Мій багаж уже прибув, і я показав йому кілька фот з Антуана, зроблених останніми місяцями. Я розповів йому також про враження, яке справила записка на власника венті, де я, розшукуючи його, провів ніч. Він злегка усміхнувся:

«Але в мене грошей не лишайте!»

Я засміявся: «Тоді діамант на вашій пальці не повинен був би коштувати межі своїми двадцять тисяч франків...»

Ніби я вдарив рукою по столу. Всі замовкли. Родрігес провів рукою по волоссю, а Майнтоні боязко поглянула на батька.

Більше я не говорив. Заціпеніння відійшло від нас, ми курили, а коли стало свіжіше, ми побачили, що з Бальягеру йде жінка. Вона приклоняла коліна перед двома милевими каменями. Ми сиділи на галерії першого поверху. Наблизившись, вона пішла повільніше. Вона довго лишалася внизу біля старої жінки, яка завжди розмовляла з собою. Потому скромно ввійшла. Смирненість її поведінки стояла в дивному протиріччі з героїчними рисами обличчя. Лише очі злагідняли силу ліній і бронзове палання щер. Вони були широко розкриті і світилися ясною вірою. На ній була одяг черниць-госпітальниць.

«Сор Грасія, моя сестра», сказав Пеляйо.

Від сильного вітру море стало опалевим. Лінія берегів шипіла, ніби з прихованою люттю. А там, біля скелі, мов водограй, рвачко підскакувала іноді хвиля, мов ударена бичем. Небо стало темноревним паланням з блакитними краями.

З дитячою інтонацією сор Грасія розповідала про монастир; і як вона радіє, що в Судний День гратиме на малій гарфі. Сор Блянка і сор Урака гратимуть на віолях. Вони часто говорили про це напівтемними безсонними ночами в спільній келії.

Наступного дня з партерної кімнати знову пішов сильний і п'який запах. Подеколи мені здавалося, що в домі лунає звук розбиваного скла.

Ще через день вітер улігся цілком. В кімнатах щогодини кропили водою. Спека стала виснажливою. Коли я поглянув вниз на берег, понад малу бухту, де стояли прикрашені вімпелями піроги Хоакіна Пеляйо, я побачив на скелі малу жовту хустку, що мляво звисала з штанги. Весь полудневий час ми спали. —

Хустка маяла ввечері. Вона маяла наступного ранку. Вона маяла також другого вечора. Сласно грався з нею легкий вітер. Він лягав у згортки, ворухився в них і давав хустці опати. А потім знову підвівав її вгору.

З приємком ми засвітили ліхтарні. Пішли вздовж берега. Пройшовши пів години, звернули ліворуч. Волосся Майнтоні блищало міддю. Ми несли сіті з короткими ручками і дрібними петлями. Раз-у-раз ми спинались і одним ривком нахилили ліхтарні до самої води. Ідучи вздовж малої річки, так віддалялись ми від моря. По-малу очі мої звикли спостерігати, як підпливали вугри — скрадливо і поспіюючись. Майнтоні помагала мені, показала, як держати сітку, як закидати її. Але я не впіймав жадного.

Родрігес мав трьох. А Майнтоні — сім.

Коли ми прийшли додому, стало видно. Майнтоні була, як завжди, спокійна. Ніякого горіння не було в її погляді, ніякого рум'янця на цері. Я проспав цілий день. Коли я проснувся, ще сп'янений сном, почув я голоси. Короткий, колючий, що мчався вперед, широкий, міцний, що йшов йому назустріч. Потім роздратований виголос — — віз, що під'їхав — — ще кілька голосів. Я побіг на галерію. Я низько схилився понад дерев'яне поруччя...

Я заточився, я рвонувся назад. Зарипіло дерево. Я почув, як свистить мій подих. Я побачив обличчя... обличчя того, хто, посміхаючись, засунув Пердіканів вексель у камізьельову кишеню... це були ті самі риси, це був той самий, що його я бачив за два дні перед смертю пані де Монбеллер, коли він з скривленим обличчям, з зеленими западинами очей, з млявими лініями, що збігали до рота, навально вибіг із її ложжі.

На возі сиділи, крім нього, жінки, також кілька мужчин.

Коли я поглянув перед себе, я байдуже сприйняв: прапорець уже не мав.

Я побіг до Хоакіна Пеляйо. Його я не знайшов. Тоді я кинувся в партерну кімнату. Я не постукав. Поштовхом я розчинив двері. Дуже широко. Але запах солодково вдарив у лице і відібрав мені подих. Одну мить я бачив блиск на столі. Пеляйо витяг мене з кімнати. Він був ввічливий, але здавався неприємно враженим. Він не розумів мого збудження. — — Що ви хотіли б?

Найняти дім, чи може, щось інше...

Ніякої заінтересованості він, здавалося, не мав.

В цей момент надворі гукнув один із робітників. Пеляйо вискочив. Я за ним. Робітник збуджено показував на море. Вниз по сходах щось шалено промчало... повз нас. Ми кинулися вслід. На морі погойдувався порожній човен Майнтоні. Надходив приплив і затопляв скелю. Наче звірі, котилися на неї хвилі з широкими темними спинами. Потім затріщало, і білі смуги піни покрили її майже цілком. Схрещеними руками за один із виступів держалась Майнтоні.

Родрігес вів перед човнам. Його груди поривалися в простір. Він приставив до губ зігнуті долоні. Щоки напружено втяглись, і з мучливо і кругло розкритого рота полетів його голос, мов постріл:

«А!» гукав він.

«А! Майнтоні — —»

Родрігес веслував. Божевільно веслував Родрігес. Я держав стерно, бачив його обличчя. Як смішно виглядало червоно-біле лякування весел. Два рази бачили ми, як хвилі перейшли над скелею. Майнтоні вчепилася за виступ і впала на живіт. Два рази спинався нам у горлі віддих. Ми не дихали. Ми не важились дихати. Ні. Ми не могли. Потім Пеляйо взяв її в пірогу.

Вона прив'язала човен не досить міцно. І коли вона знімала прапорець, приплив потгнав човен геть.

Того вечора ми багато не говорили. Рано вранці Пеляйо розбудив мене і спитав, чи хочу я його супроводити.

«Це забере два дні», сказав він. Я дав згоду. Ми йшли кілька годин. Ополудні ми поспали під піонськими соснами. Стало смеркати. Ми прийшли в долину, що загніздилася між суворих гірських стін. Крута стежка вела до моря.

Я спитав Хоакіна Пеляйо, що значив прапорець на скелі. Я спитав його, відки він знає Антуана. Потім спитав я, що за таємницею мас кімната, з якої плив аромат і на столі якої я бачив блиск.

Хоакін Пеляйо сказав мені, що він баск. Антуанова мати походила з старого королівського роду і по якійсь лінії була з ним споріднена.

Я не міг пригадати матері Антуана. Вона, мабуть, уже давно померла. «При народженні Антуана», сказав Пеляйо. «Цей рід старший за всю європейську шляхту. Антуан і я відкрили наше споріднення, коли він прийшов, щоб відшліфувати в мене діамант.» Отже цим розкрилась таємниця кімнати: то була його лабораторія. —

«Прапорець — це давній звичай контрабандистів. Небезпечно, сеньйоре, якщо знати, що мені привозять діаманти. Я шліфував коштовності герцогині де Гіз і діядему княгині Рубінович. Ви бачите, які цінності маю я часом у своїм домі. Залежно від барви прапор означає, що я прибуду сюди такого і такого дня. Судно пливе повз берег, і його тут вивантажують.» Пеляйо напружено подивився крізь темряву в напрямі до моря. Потім, усміхаючись, сказав: «Ви здивуєтесь, сеньйоре, ... незнана людина ... тут у безлюдді ... шліфує найславніші дорожності. — Я одержав систему в Севільї від одного мавра, що любив мене. — — Майнтоні має бути щасливою», додав він без зв'язку.

Він показав мені дерев'яну хижу з соломою. Тонкий звук свистка — — — Пеляйо зник. Але спати я не міг. Я пішов долиною вгору. В траві ріс мак. Всюди стояли дики лілії. Я пройшов через малий дубовий ліс. Повз мене прошуміла дροхва. Повітря було злегка вогке. На траві висала роса. Але спати я не міг.

Я ліг горілиць і дивився, як над морем виростали зорі; вони смугили мене.

Пеляйо спав у хижі. Дорогою ми дали жебрачому жандармові хліба. Коли ми прибули

додому, Майнтоні плакала. Вона не чекала на нас.

Майнтоні часто плакала, якщо думала, що цього ніхто не бачить. Майнтоні мала золоті, блискучі коси, які спадали, наче шовк, і кінці яких, прикрашені стрічками, вона носила в поясі. Її брови були напівсині і напівчорні і були довгі і такі ніжні, як тінь пера.

Було так гаряче, що вікна в цілім домі довелися вийняти, двері стояли розчинені. Коли ми їли, слуги навівали повітря пальмовим листям.

Був полудень. До мене прийшов Родрігес. Він сів на очеретяну мату. Потому встав. Потому сперся на срібну миску для вугілля. Він сказав: «Сеньйоре, Майнтоні сумна.» Я потішав його. Я сказав йому: «Скоро весілля, Родрігесе.» Але він похитав головою.

Я спитав Майнтоні. Майнтоні сказала: «Я не сумна. Я радію, сеньйоре.» Проте очі Майнтоні були червоні.

Тоді я сказав: «Майнтоні! Родрігес дуже страждає.» —

Очі Майнтоні стали великі, сліпучі! «Сеньйоре, Родрігес любить мене. Також я люблю його. Родрігес урятував мені життя. Сеньйоре, що я маю, щоб йому віддячитися за це? Нічого, сеньйоре.»...

За день перед весіллям прийшла сор Грасія. Вона довго сиділа біля старої, що завжди говорила. Залю побілили. Вгорі ішов ряд намальованих святих. З плеча кожного виростала мосяжева рука. Кожен держав у руці свічу. Сор Грасія засвітила всі свічі. Їх було, мабуть, до сотні.

Ще розповіла вона, що в Судний День вона гратиме на малій гарфі. Сор Блянка і сор Урака гратимуть на віолях. Вони часто говорили про це напівтемними безсонними ночами в спільній келії.

Прийшло багато людей. Жінки в зелених і жовтих корсетах. Жінки в черевиках без за каблуків, в черевиках з шовку, в черевиках з шовку, обшитого золотом, сріблом, мушлями, багатьма білими перлами. Вони танцювали фанданго. Вони танцювали болеро. Танцювала Майнтоні. Танцював Родрігес. Всі інші приглядались. Били кастаньети. Лунали тамбурини і флети. Мужчини кляскали в пальці. Інші били в долоні. Високим, монотонним, меланхолійним голосом грала волинка. Майнтоні вийшла наперед. Вона вклонилася Родрігесові. Він подався за нею. Члени напружилися в гарячій ритмі. Вони виростали, обходили один одного колом. Вони круглили груди. Спина згиналася, долоні ставали гарячі. Потім вони спинились у пластичній позі, роз'єднались і пішли в темряву. Незабаром вони повернулись назад.

Гості пішли.

Я піднявся нагору, щоб спати.

Була пізня година ночі.

Я прокинувся. Гостро лунав божевільний крик, свистав, бичувався крізь дім. Я кинувся по сходах. Внизу підсковзнувся і впав навзнак. Щось темне лягло на мої очі і придавило. Коли я очутився, я лежав поперек сходів. Поволі я підвівся і пішов.

Ліворуч лежав мужчина. Кастільський ніж стирчав йому в шиї. Так можуть кричати тільки люди, яким смерть вганяється в горло. Крови я не бачив. Це був Родрігес.

Стояла півтемрява. Перед моїми очима крутилися червоні кола. В різні боки стрибали миготливі цятки.

Майнтоні і Хоакін Пеляйо стояли впритул. Я пішов до них. Там лежав ще один мужчина. Все пішло передо мною обертом. Але я більше не дивувався. — — — Це було обличчя того, що посміхався, засуваючи в кипінню вексель графа Пердікана ... обличчя з зеленими западинами очей, яким я його бачив перед льожею пані де Монбеллер.

Губи були темні. З рота звисала вузька стрічка піни. На обличчі були сині плями. Шия набрякла і борлак був червоний, як сире м'ясо.

Він зробив влім. Діаманти привабили. Надбій Родрігес. Ніж ... крик ... кулак Пеляйо розбив йому гортань. — — — Я побачив усе.

Майнтоні не плакала.

Море лежало, як велика перлина.

Голова чужинця стояла над плечем, похилена вбік. Шия надималась. Довго це не могло тривати.

Очі вже виглядали так, ніби вони мали більма. Зіниці стали сірі. Вони розширились і горіли попелючим огнем. Нігті він увігнав у долоні. Коло нього лежали спокійно руки. Все життя ще стояло тільки в конвульсіях зіниць.

Потім погляд заломився. Здрігання побігло від шиї і над грудьми і слабими струсами над животом.

І тоді Майнтоні вчинила те, що було більшим і страшнішим за все, що дав Родрігес, рятуючи її на скелі ... Це вчинила Майнтоні: вона широко наступила ногою на лице вмираючого; його голова незграбно запала назад.

І вниз до моря побігла Майнтоні. Вона припала перед морем на коліно і, виголосивши багато раз у велетенський блиск надходячого сонця: «O santa Maria ... Santa Maria de la Mar ...», закрила обличчя руками, голосно плакала і кричала.

Переклав М. Орест

Грузинська династія Багратіонів

ВІД РЕДАКЦІЇ. Цю статтю, — оригінал якої грузинською мовою, — написано спеціально для нашого журналу «Україна і Світ». Редакція з великою приємністю містить історичний нарис заслуженого грузинського автора, не тільки з огляду на життєву конечність психологічного взаємного зближення культурних народів, які під цю пору поділяють спільну долю, але й з огляду на творчу роялістичну тенденцію нарисів, що з нею «Україна і Світ» цілковито солідаризується. Справді бо, незалежно від історичної долі державної Грузії, що має так багато аналогій з історичною долею України, особливо яскраво можна бачити, якою неоправною втратою для останньої було те, що її державні традиції не злигувались, як у Грузії, у форму єдиної монархії. Навіть у годину найстрашнішого лихоліття Грузія не опинялася в такому безпорадному стані, в якому опинялась Україна під кули меншого значення ударами ззовні. Під навалом арабів, монголів та персів у всіх частинах розбитої й розчленованої Грузії безперервно жила невмируща свідомість національного самоствердження, нерозривно пов'язана з традицією героїчної, державо- й культуротворчої династії. На прикладі цього історично дружнього

нам народу можна усвідомити, яких висот досягла б національна Україна, виплекай вона власну державну традицію з корони Данила, з Литовсько-Руської доби або, зрештою, з держави гетьмана Павла 1918 року.

Викликає симпатію також і авторова тенденція раз-у-раз підкреслювати животворну значущість безпосереднього контактування країн європейського Сходу з культурним Заходом і — що витікає з цього самозрозуміло — негативна оцінка ролі Візантії в історичному житті наших країн. Щодо гострих слів на адресу Росії наприкінці статті, то ми й поготів солідаризуємося з шановним автором, давши в цьому числі журналу докладніший розгляд явища російського імперіалізму також і з українського погляду. Поневолення ім'ям «руськості» народу, що в останні своєму нічого спільного з Руссю не мав, не можна, звичайно, інакше схарактеризувати, як лише словами шановного автора.

Ходом статті авторські примітки доповнено ще й нашими власними, стосовними переважно до тієї чи тієї царини взаємин Грузії з Україною за різних історичних часів.

Грузинська династія Багратіонів — найдавніша королівська династія в Європі. Не густо інша якась династія мала б таку багату історію, сповнену героїзму, була б овіяна такою славою. Ціла її історія, звичайно, вимагала б томів. У вузьких рамках журнальної статті можна подати лише вельми стислий історичний опис і відмітити лише основні моменти з історії цієї династії.

Але насамперед — коротко про саму історію грузинського народу, що про неї, на жаль, і серед української громадськості мало що відомо.

Грузини та черкеси (а також споріднені з ними племена) належать до кавказької раси у вузькому розумінні. Вони найдавніші мешканці Кавказу. Індogerманські вірмени прийшли на Кавказ сторіччями пізніше, а азербайджанці — суміш іранців із тюркськими племенами — ще пізніший етнічний витвір, який обґрунтувався як народ в останній добі середньовіччя.

Грузинська та черкеська мови належать до особливої мовної групи — іберо-кавказької. Самі

себе грузини називають *karthwli*, а Грузію — *Sakarthwelo*.

Найдавніше свідчення за грузинські племена маємо в Мойсея, в книзі Буття (*Anabasis*). Там згадуються табали (пізніше ібери), мосхи (пізніше месхи) та ін. Він вказує також, що вони пречудові ремісники й карбувальники металевих виробів. А Єзекіїл (XXVII, 13) дорікає фінікійцям, що торгують рабами з «мешехами й тубалами (фувал)», вимінюючи їх на мідяний посуд¹.

Місця, заселювані від грузинських племен, простягались до Тигру й Евфрату. Написи, залишені нам по асирійських володарях, сповіщають про війни з ними, про їхню войовничість, багатство, про їхній державний устрій.

Треба гадати, що у VIII стор. перед Христом усі ці племена під тиском асирійців та кимерійців змушені були полишити ті місцевості і оста-

¹ «Яван, Тубал і Мешех — се торговці твої: вони міняли товари твої за душі людські й мідяний посуд» (український переклад П. Куліша).

точно осіли на Закавказзі. Проте й тепер на узбережжі Чорного моря живуть нащадки грузинського племені чанів — лази, що розмовляють мовою споріднених до них мінгрельців (мешканці Сенакського та Зугундського повітів Кутаїської області).

Докладніші відомості й описи дають уже сливе всі грецькі та римські історики й письменники: Геродот, Страбон, Ксенофонт, Прокопій та ін. За тих часів Грузія носила назву Колхіда (західна) та Іверія (східна).

Племінний поділ грузинського народу зберігався протягом усієї його історії, так само як у Германії, хоча всі племена були об'єднані в одній державі й складали єдину націю. Розповсюджувана від росіян думка, що карталінці, кахетинці, імеретинці, гурійці, мінгрельці, абхазці, свани тощо — різні народи, так само облудна, як облудним було б твердження, що різні народи являють собою пруси, саксонці, баварці, шваби тощо. Вони мають спільну грузинську мову й завжди кожне з цих племен вважало себе за органічну частку грузинського народу. Прикладом може служити те, що хоча мова мінгрельців і відрізняється від грузинської, проте в усіх словах коріння те саме грузинське. Про окремі мови як такі можна говорити хібащо у випадку абхазської та сванської. Проте й вони споріднені з грузинською. А, крім того, абхазці й свани споконвіку були об'єднані спільною долею з Грузією, жили спільним історичним життям і завжди складали єдину грузинську державу, отже це явище є аналогічне з явищем бретонців у Франції або велзів та шотландців в Англії, з тією різницею, що в Грузії це явище куди давнішої дати.

Наскільки у Грузії була сильна ця національна самосвідомість і чуття спільної приналежності, доводять слова грузинського письменника Х стор., саме абхазця Георгія Мерчулі, висловлені в його історичному творі: «Там, де грузинською мовою Св. Дари і молитви зносять, є Грузія». А в ухвалах Церковного Собору Грузії, скликаного володарем² Давидом Будівником р. 1103 задля проведення церковних реформ, у першому ж параграфі говориться: «Землі та води, населені грузинськими спорідненими племенами, є Грузія». Титул грузинського монарха тоді й раніше звучав: «Володар Абхазії та Картлі (тобто Грузії)».

Окремі провінції (відповідні з германськими *Länder*) проводили герцоги (*mtawari*). Провінції, своєю чергою, поділялися на краї, керовані «*eristhawi*», аналогічними до ляндграфів та маркграфів. Резиденцією голови держави, володаря Грузії, до V стор. був Мцхети (поблизу Тбілісі).

І формою, і змістом грузинський феодалний лад відповідав європейському. Права й взаємні обов'язки між патроном (він так називався й по-

грузинському) та васалом були непорушні. Так зване кріпацтво було цілковито невідоме, і форму цю запроваджено щойно в XIX стор., за російської зверхності. Майже ніде, як саме в Грузії, не посідала такого високого становища жінка. Ведення хатнього господарства, виховання дітей лежало цілковито в засягу її влади. В усіх важливих родинних рішеннях, у справах купівлі або продажу землі, одруження й поділу володінь аж до наших днів жінка брала участь на засадах рівності.

З погляду політичного та культурного Грузія належала до геллено-грецького й римського світу. Відомий німецький учений-теолог Адольф Гарнак виразно вказував на цей момент і, робивши доповідь на стосовну тему в Пруській Академії Наук р. 1903, закликав молодих учених присвятити себе цій царині знання й тим прислужитися науці, вивчавши історію та культуру Грузії.

Російські вчені завжди промовчували Грузію, навіть такого формату фахівець, як М. Ростовцев, у своїй за кордоном виданій і всіма мовами перекладеній праці «Історія давнього світу» — ані разу не вживає слова «Грузія», лише загально-географічне поняття «Закавказзя». Але зате європейські вчені вивчали Грузію пильно. Славетний німецький історик Теодор Mommsen у своїй «Римській історії», описуючи виправу Помпея на Кавказ, говорить, що він наближався до кордонів Іберії (нинішньої Грузії), народ якої з непам'ятних часів (*seit undenklicher Zeit*) створив висококультурну державу.

Найдавніший із збережених пам'ятників грузинського письменства стосується до V стор. Цей твір, в якому описано мученицьку смерть святої Шушаніки, є справжнім романом у сучасному розумінні. Автор — пастир та сповідник Шушаніки, Яків Хуцесі (Старець) — описує дійсну подію так по-мистецькому, так барвисто й драматично, що з перших же рядків твір його захоплює читача як твір чисто белетристичний. Тут відчутне грузинське серце, що билось під чорною рясом, відкрите для сприймання краси природи, для людських душевних переживань, для романтизму.

Тим самим спростовується твердження, мовляв, грузинську абетку створено щойно в V сторіччі. Абсурдно бо уявити собі, що такий високомистецький твір міг виникнути поза дуже давньою письменською традицією. Та й, наприклад, обидва грецькі філософи IV стор. по Хр., батько й син Теместії, сповіщають у своїй автобіографії, що філософічну академію вони закінчили в Грузії. Вже з цього бачити, як високо тоді стояло грузинське культурно-освітнє життя.

Про щільні політично-культурні зв'язки з Римом свідчать пам'ятки, збережені до наших днів. Імператор Веспасіян та його сини Тит і Доміціан збудували для володаря Грузії мцхетську фортецю, збережений напис якої говорить, що поставили вони цю фортецю «володареві Іберії Мітрідатові..., другові цезаря та римського народу». Там само, у Мцхети, дотривав до наших днів

² Вживаний від росіян титул «грузинський цар» неправильний: «цар» у повізантійських часах є титулом лише московського та болгарського монархів. Тим то титул грузинських династій, що є тотожний з європейськими «гої» та «König» і відповідає слов'янському «король» (або «краль», «круль»), перекладено тут українським «володар».

міст, зведений від римлян на р. Курі. Імператор Адріан (II стор. по Хр.) запросив до Риму свого спільника, володаря Фаресмана II, і прийняв його з великими почестями. На його вшанування влаштовано врочистості, а також, як вірному спільникові — здвигнуто пам'ятник: кінну статую володаря.

*Св. Ніна, проповідниця Грузії
З ікони VII стор.*

Християнство промкнулося до Грузії від початку свого зародження: Грузія бо, що межувала з Малою Азією, постійно перебувала з нею у зв'язках. Проте, офіційною релігією держави воно стало щойно в IV сторіччі, коли св. Ніна, прийшла з Кападокії, спонукала до хрищення володаря Міріяна та його дружину Нану. Св. Ніна не легендарна, а історична особистість, і про неї писали її сучасники. Візантійський історик Руфін твердить, що ще до Міріяна християнство було офіційно визнано від володаря Бакура, якого він знав особисто і який, полишивши Грузію, був пізніше правителем Палестини.

У V стор. Лабарнук, син грузинського володаря Бузмара, вихований при дворі візантійського цесаря Теодосія, висвятився на ченця і пізніше, як єпископ маюмський (Газа), був видатним церковним та політичним діячем, відомим під ім'ям Петра Іверійського.

У тому ж V стор. володар Вахтанг Горгаслан заснує м. Тбілісі, переносить туди свою резиденцію і робить це місто столицею. Він же проголошує автократію Грузинської Церкви, звільнивши її від підлеглості Антіохійському Патріярхові, який перед тим призначав свого грецького екзарха. Обрано грузинського католикоса. Сам володар Вахтанг Горгаслан загинув, захищаючи фортецю проти персів.

Дуже цікава сторінка церковного життя сто-

сується до XI сторіччя, коли то Антіохійський Патріярх появив до Грузинської Церкви свої претенсії, вимагаючи підкорення її йому на тій підставі, що, за канонічним правом, самостійний патріярхат може бути лише в тій країні, де проповідували самі апостоли. Тоді, захищаючи інтереси Грузинської Церкви, до нього прибув учений і церковний реформатор Георгій Мтацмінделі. Він довів, що, на підставі свідчень тих самих грецьких істориків, у Грузії проповідував апостол Андрей Первозванний (Симон Ханаанський) і що навіть його місце поховання перебуває в нашій країні, в Нікопсе (Абхазія). При цьому Георгій аргументував аж так: «Єпископа Антіохійського посадив апостол Петро, а він же ж був молодшим братом Андрея апостола; тим то не ми вам, а ви нам повинні підлягати.» З усією своєю казуїстикою греки були безсилі супроти догм та передань Церкви, і відтоді претенсії ці більш не мали вже місця. В усіх східних Церквах Грузія зветься «Уділом Богоматері».

Грузинська Церква була завжди прогресивною. Вона відіграла величезну роль в розвитку політичного та культурного життя країни, вона була скарбницею національного духу. Церковні діячі діяли не тільки як духовні служителі, але й як носії цивілізації. Вони переносили свою діяльність і за кордон. Грузинські монастирі Св. Хреста в Єрусалимі (V стор.), св. Симеона на Чорній Горі в Антіохії (VII стор.), св. Катерини на горі Синай (VIII стор.), Іверська Лавра на св. Атоні (X стор.), Петрицонійський монастир у Болгарії (XI стор.; нині Бачків монастир) — були не тільки притулком для відійшлих від світу сього побожних ченців, але й закладами для наукової та освітньої діяльності. При цих монастирях були духовні семінарії, а також і наукові академії. Тут перекладано церковні книги, духовні й філософічні твори — всі бодай якось помітні тогочасні літературні витвори в цій царині. Відома європейська легенда про Будду «Мудрість Балавара» в письмовій формі з'явилася спершу саме в грузинському монастирі св. Сави в Палестині, в VII стор., записана ченцем Іоаном у сирійській мові, пізніше її перекладено таки на грузинську, і вже з цього перекладу зробив у X стор. свій грецький переклад чернець Еквтіме (з Іверського монастиря на Атоні), що через нього легенда вже розповсюдилася по західному світі.

Грузинські ченці не тільки перекладали й коментували, але й писали оригінальні праці — теологічні та філософічні. Особливо відомий зо своїх праць у цій царині неоплатонік Іоан Петрицонелі (XI стор.). У міжчасі ці автори складали й чисто поетичні твори. Між іншим, вірш з відомої російської хорової пісні «Вечерний звон» — як много дум наводить он...» сходить до первотвору, складеного ченцем одного з цих монастирів по-грецькому і перекладеного відомим російським поетом XIX стор. Козловим. Настрій, виявлений в цьому вірші, і чисто грузинські вирази не залишають сумнівів у тому, що автором був грузин.

Географічно Кавказ завжди являв собою об'єкт боротьби поміж великими імперіями. Геополітичною кончею Грузія була сливе постійно силувана шукати собі спільника й лавірувати між сильних світу сього. Візантійський історик Агатій передає, як свідок, промову однієї видатної особи, виголошену на державних зборах у Колхиді в VI стор. по Хр.: «Я бажав би, щоб Грузії повернулася колишня сила; щоб вона не потребувала чужинецької допомоги і була цілковито самостійна за мирних і за воєнних часів. Але що ми або течією часу, або зворотами долі, а може й наслідком того й того, дійшли до такої слабости, що повинні підкоритись іншим, то я вважаю за найрозумніше бути в залежності від тих, у кому більше поміркованости й справедливости і хто кріпко дотримують дружби зо своїми спільниками.»

Ці щирі слова вирик державний політик Айет тоді, коли Грузія була знесилена наслідком довгих воєн між Персією та Візантією, коли місцем цих безперервних воєн було все Закавказзя. Проте, Грузії завжди щастило виходити з тяжкого стансвища і зберігати свою національну екзистенцію та культуру.

І вся історія Грузії це безнастанна боротьба за своє національне буття. Кого тільки вона не бачила! Перси, греки, римляни, візантійці, хозари, араби, турки-сельджуки, монголи, турки-османи, знову перси — і так без кінця. Не раз країну цілковито руйновано, пустошено, населення винищувано, — проте, дух народу, його воля були неподоланні. Вони врятували його від остаточної загибелі.

Починаючи з VI сторіччя, з-поміж аристократичних домів особливо посилюються й здобувають вплив правителі Тао-Кларджеті Багратіони. Цьому, правдоподібно, сприяло їхнє безпосереднє сусідкування з Візантією. Їхнє володіння Тао-Кларджеті — це нинішні дистрикти Ардаган, Артвін, Олти, включно з Іспіром та Байбуртом. Підтримувала їх Візантія не задля християнського чоловіколюбства супроти єдиновірного народу (чого в неї ніколи не було), а виключно, задля егоїстичних інтересів, щоб використати їх у безперервній боротьбі з персами, монголами, арабами, турками тсцо. За це Грузія раз-у-раз вельми тяжко платила, бо не раз Візантія полишала її саму напризволяще, зискавши для себе на її račun користі.

У середині VII стор. Грузія зазнає великого лихоліття: вона стає жертвою арабів. Араби опановують східну Грузію, руйнують країну, і відтоді вона перетворюється на васала арабської імперії. Західна Грузія залишається вільною.

Грузію поділено державно-політично на три частини. Тбілісі й пограничні володіння являють собою адміністративний осередок арабського правління — тут резидує емір, намісник халіфа арабського. Східна частина східної Грузії перебуває під правлінням князя Кахів (кахетинців). Західну Грузію також, своєю чергою, поділено на дві

частини: на півночі князівство Абхазьке і на півдні князівство Багратіонів Тао-Кларджеті.

Араби полишили недоторканим внутрішнє державне правління, і місцеві князі рядили й далі в своїх володіннях. Абхазія перебувала в союзі з Візантією, яка її номінально протегувала.

У VIII сторіччі, скориставшись з послаблення Візантії, абхазький князь Леон проголошує себе володарем-монархом Абхазії, і з того часу вся нинішня західна Грузія й частина східної перебуває під зверхністю володаря Абхазії. Греки називають цю державу «Лазіка».

Члени Багратіонівської династії сидять князями сливе в усіх частинах східної Грузії (Іверії), а одна лінія перейшла й до Вірменії, де стала відома під ім'ям Багратуні (пізніше ця лінія вимерла).

З моментом нашестя арабів ціла доба проходить під знаком боротьби проти завойовників. Та як це не дивно, навіть у цей тяжкий час правителі Грузії не забувають про культурно-освітню діяльність. За цей час написано першорядні праці, збудовано розкішні монастирі зо школами, що в них діяли вчені та духовно-політичні діячі, які брали участь у національній боротьбі.

У VIII сторіччі один видатний араб приймає християнство, за що його страчують. Його мученицьке життя описав його друг Іоан Сабанісдзе. Цей труд являє собою не простий опис, а політичний трактат із національно-пропагандивною тенденцією. Автор ставить наперенного в приклад усім слабодухам і ненаваженим, закликає до боротьби за віру Христову й за Батьківщину.

Лише у VIII стор. арабам щастить вдертися до західної Грузії. Зруйнувавши країну, вони відійшли знов, і відтоді спроби експансії їм більше не велися. В тій війні особливо визначилися князі арґветські Давид і Константин. Вони впади смертю відважних, і Церква їх, як великомучеників, причастила до сонму святих (день їх — 2. жовтня).

У цьому ж VIII сторіччі з фамілії Багратіонів особливо визначився князь Тао-Кларджеті Ашот Куропалат. Він і є родоначальником володарів з династії Багратіонів, які створили Грузії блискучу культурну й політичну історію. У своїй боротьбі проти завойовників, раз дипломатичною політикою, раз у відкритому бою, цей князь досяг значних успіхів. Він поширює свої володіння і приєднує навіть частину Картлі, яка перебувала під зверхністю арабів. Забито його від арабів при олтарі, коли він, оточений з усіх сторін, прибіг до церкви, щоб помолитися перед смертю. Політика його нащадків, що провадили далі його справу, була скерована на об'єднання всіх грузинських земель. Його правнук Адарнас (IX стор.) — вже володар грузинів (такий його титул), і з тих пір Багратіони стають гордими носіями корони грузинського народу.

У X стор. в Тао-Кларджеті править великий

князь Давид Куропалат³, один із видатних правителів, який об'єднує всю Грузію під однією владою. Давид Куропалат зажив великої слави й у Візантії. У боротьбі проти Візантії малоазійського намісника Барда Скляроса, який мав замір закласти власну державу, Давид погодився прийти з допомогою цісареві Василієві Болгаробійникові. Через посередництво грузинсько-атонського ченця Іоана, колишнього видатного полководця Торніке Еріставі, який для цієї нагоди знову скинув рясу, грузинський володар здобув блискучу перемсгу над ворохобником, за що був щедро нагороджений від цісаря.

У Давида Куропалата не було наступника. За порадою державно-політичного діяча Іоана Марушідзе, він адоптував Баграта, сина свого брата в-других Гургена, який, через династичні зв'язки, мав право на спадкоємство в Абхазії. По успішних пертрактаціях з абхазькими феодалами ці останні ухвалили визнати Баграта за свого володаря. Р. 978 Давид вступає з військом до Абхазії, де всі складають присягу юному Багратові. І хоч у Тбілісі сидів ще арабський емір, фактично цим актом dokonано об'єднання східньої та західньої Грузії.

Сам Давид Куропалат уважав себе лише за намісника володаревого і доживотного (він помер 1001 р.) правителя Тао-Кларджеті. Арабські, вірменські та грузинські історики свідчать про нього як про мудрого та мужнього державного діяча. За час його правління, між іншим, запроваджено податок «для немаєтних» — перший в історії факт державної соціальної безпеки. Французький учений А. Рамбо у своїй «Грецькій імперії» вказує також на наявність у Грузії тих часів бухгалтерії й державного контролю, чого не було у Візантії.

Баграт III, що вже мав титул «володаря Абхазії та Грузії», розповсюдив державно-політичний вплив на все Закавказзя. Вірменія та ханство Азербайджанське, перебуваючи в залежності супроти Грузії, сплачували їй данину. Тут було покладено підвалину чогось ніби Кавказької імперії грузинського народу.

Часи Баграта III позначено також мистецьким розквітом. З архітектурних пам'яток його доби найзнаменніші монастир у Бердія (Абхазія) і собор у Кутаїсі, від якого, по зруйнуванні його турками, лишилися мури й обеліски. Помер Баграт р. 1014.

За Багратового сина, Георгія I, через суперечку за земельну спадщину по Давиді Куропалаті, взаємини з Візантією загострилися до такого степеня, що між обома країнами вибухла війна, яка тривала аж до смерті цісаря Василія II.

Р. 1027 на престіл сходить син Георгія I, Баграт IV, «володар Абхазії, Грузії, Рані, Кахетії та Великий Курпалат Сходу». За його правління,

наслідком візантійських інтриг, вибухло повстання феодалів, незадоволених тим, що великою державна політика обмежила їхню сваволлю. Боротьба між володарем та феодалами точилася з перемінним успіхом. З-поміж феодалів особливо впливовим був картлійський князь Ліпаріт Орбеліяні, надзвичайна особистість свого часу. По двох роках війни він несподівано з'явився до володаря, поставив перед ним свого сина на присягу, а сам постригся в ченці. Чудовий епізод для історичного роману, на жаль ще й досі не написаного.

Посередництвом володарки-матері, яка вирушила була до Царгороду, полагоджено взаємини й із самою Візантією. Подвійний шлюб — володаря Баграта з візантійською царівною Геленою і його сестри Марти (Марії) з цісарем Михайлом Дукасом — призвів до того, що стосунки Грузії з імперією залишилися нормальними аж до падіння останньої.

Продовжуючи багратидську традицію зміцнення своїх володінь, розбудови держави та її культури, Баграт IV досяг дальших успіхів і в зовнішній політиці. Користаючися з поступового ослаблення арабів, він кілька разів віднімав від них Тбілісі, і якщо йому не пощастило вигнати їх із столиці остаточно, то, з другого боку, й араби вже не насмівалися виходити за околиці своїх володінь у Грузії.

Але чи не найбільше значення мала в добу правління Баграта IV церковна реформа. Викликаний ним з Атону згаданий вище Георгій Мтацміделі досягає того, що на церковні посади стали призначатися люди не за високим походженням, як було перед тим, а за заслугами й моральними властивостями, отже й люди з найнижчих суспільних шарів. Церква входить у гущу національного життя й сприяє інтенсивному зростанню національної свідомості. З тих часів, між іншим, зберігся твір Іоана-Зосима «Похвала грузинській мові» — патріотичний дитирамб любові до рідної мови, національний гимн, що не мав прецеденсу в тодішній Європі, де, як відомо, офіційною й богослужбовою мовою була латина.

Наприкінці першої половини XI сторіччя Передню Азію та Грузію спіткало нове лихо: на історичній арені з'являються турки-сельджуки. Баграт IV і його пересемець, Георгій II, відбивають їх, але країна потрапляє в руїну, посилену ще й жахливим землетрусом.

У такий тяжкий час на престіл сходить син Георгія II — Давид, один з найбільших володарів Грузії, що ввійшов в історію під ім'ям Давида II Будівника. Це був вельми освічений, мудрий державний діяч, геніальний полководець. Першою його турбою було зробити порядок у зруйнованій країні та укріпити кордони. Він створює постійне військо, відновлює знищені фортеці, повертає збігців на їхні місця поселення. Провадивши оборонну боротьбу проти турків, володар водночас будує міста, села, проводить шляхи, всіма заходами сприяє розвитку торгівлі й промисловості. До його діл належить також упорядкування церковного життя: скликаний від нього

³ Тут варто, до речі, зазначити, що титул «Куропалат», надаваний від Візантійської імперії, на той час вже втратив фактичне значення синоніму васальства, і його надавано радше з метою реклами для імперії всім її симпатикам, навіть володарям Франції тощо.

церковний собор укладає, за його головуванням, церковні закони, стверджує реформи Баграта IV. Притулки для старих та інвалідів, шпиталі, соціальна допомога для немастних, судові реформи, за якими встановлено найвищий суд для оскаржень ухвал нижчих інстанцій, застосування принципу призначення на державні посади за заслугами, а не за походженням, принципу, застосованого перед тим у справах церковного управління, — все це належить до славних здобутків правління Давидового.

Давид володів кількома мовами, був добре обізнаний з історією, філософією, богослов'ям. Для вчених та письменників він заснував будинки, в яких, між іншим, могли жити й особи іншої національності. Поряд із церквами він споруджував і мечеті — для підданців мохаммедан. Для приїжджих купців влаштовувано караван-сараї (готелі). З заснованих від Давида академій була особливо відома така в Гелатському монастирі Гелаті, поблизу Кутаїсі, цей грандіозний мистецький пам'ятник архітектури — твір Давидів. У цьому монастирі перебуває, між іншим, образ Богоматері, відомий під ім'ям Хахульської, красу якого російський учений Кондаков, що його важко запідозрити в сторонничості, порівняв лише з красою образу Богоматері в соборі св. Марка в Венеції.

У боротьбі проти турків Давид притягав на допомогу також і північнокавказців, переселяючи їх з родинами в Грузію. Переходячи дедалі від оборони до наступу, він раз-у-раз приєднує визволені околиці до своєї держави.

У відповідь на ці кроки турки-сельджуки вирішили раз-назавжди знищити грузинську небезпеку, і султан закликав усіх мохаммедан від Малої Азії до Кавказу об'єднати свої сили для цієї мети. Р. 1121 під Дідгорі (неподалік Тбілісі) відбулася рішуча битва. Це був тотальний погром об'єднаних мусульманських сил. Захватна звістка про цю подію, укладена від видатних осіб тодішнього хрестоносного походу і виправлена з Антіохії, досі зберігається у Франції.

Незабаром Давид відбирає остаточно Тбілісі в арабів і переносить туди свою резиденцію⁴. По тому йому улягають і інші кавказькі країни, і таким чином завершується розпочата за Баграта III розбудова імперії.

Давид помер 1125 р., по 36-літньому блискучому правлінні. Поховано його в Гелатському монастирі. Його пересмці Деметре (пом. 1156) та Георгій III (пом. 1184), батько володарки Тамари, продовжували його справу, а останній пересунув ще далі північно-східні кордони держави.

Період володарювання Тамари (по-грузинському: Тамар) увійшов в історію Грузії як «золота доба», подібно до елісаветинської або вікторіанської діб в історії Англії.

Першим видатним військовим чином нової володарки було відбиття поновної спроби сельджуків захопити васальні провінції Грузії. Після

⁴ У міжчасі резиденцією грузинських володарів був Кутаїсі.

того, як ця навала була спинена і величезні з'єднання турків розгромлені й знову викинені з Кавказу (1195 р), Тамара перейшла від оборони до агресії супроти споконвічних ворогів Грузії. Відібравши в Візантії Трапезундську та сусідні околиці, вона створила з них окрему Трапезундську державу й посадила в ній свого родича Олексія Комнена — з цісарської фамілії, витягнутої конкуруючими Пелеологами⁵. Р. 1206 вона відібрала в турків околицю Ерзеруму і посадила там свого намісника. В тому ж році грузинське військо ще раз розбило турецьку силу на південному заході від кордонів держави. У відплату за турецький напад на Великдень 1208 р., коли то турки вирізали все християнське населення м Ані (Вірменія), грузинське військо, очолюване Захарієм Мхаргдзелі, напало — в день Рамазану — на турків і вигубило їх до ноги, включно з султаном. Слідом за тим відбувся похід Тамари на Персію: вона пройшла сливе через усю країну, збрала величезну контрибуцію і повернулася р. 1210 додому.

З культурного погляду доба Тамари досягає справді небувалої ще в історії Грузії величч. Світське красне письменство, що бере свій початок ще в XI стор., тепер появлене таким світилом світового виміру, як поет Шота Руставелі з його шедевром — поемою «Витязь у тигровій шкурі»⁶.

У державному житті слідували дальші реформи. Найважливішим актом Тамари в цьому напрямі було створення державної ради — парламенту (Дарбазі), палати, що відала державними справами⁷. Створено також окремі міністерства справедливості, освіти й скарбів. На високі посади призначувано також і осіб із нижчих суспільних станів, і багато хто з них стали видатними державними, церковними та військовими діячами.

Для українців не буде позбавлений цікавості один історичний факт із життя володарки Тамари, що має, через особисті взаємини володарів, посередній зв'язок і з життям тодішньої державної України-Руси. В першому шлюбі чоловіком Тамари був князь Георгій, син великого князя Київського. Це було цілком природно — породичаєм двом високим домам, що стояли тоді на чолі двох могутніх потуг християнської цивілізації на сході Європи. Проте, особисті властивості вдачі князя Георгія виявилися, на жаль, недостатніми для несення місії, яка лягала на цей державний шлюб. Прибувши до країни, багатої на вино й забави, князь Георгій віддався весь веселощам, занехав державні справи і че-

⁵ Трапезундська держава проіснувала ще 10 років по падінні Царгороду в 1453 р.

⁶ «Вепхіс-тхаосані», дослівно: «Носій тигрової шкури». В українському перекладному письменстві існує два повних переклади цього незрівняного зразка героїчної поезії: кирилометодіївця Навроцького та сучасного поета Бажана.

⁷ Як відомо, «мати всіх парламентів», англійський, запроваджено за короля Джона Безземельного 1215 р., тобто пізніше від Дарбазі володарки Тамари.

рез те за деякий час, рішенням державної ради, володарка була з ним розлучена. Діставши уділ у Кахетії й оселившись там, князь раптом спохопився і почав виявляти інтерес до державних справ, але вже в іншому аспекті: він очолив змову незадоволених феодалів проти неправосильної, на їхню думку, державної ради. Змову відкрито, і князь Георгій змушений був полишити границі Грузії, видалившись до Візантії. По тому він ще двічі повертався до Грузії, із щоразовою спробою перевороту за допомогою тих же феодалів, проте обидва рази був затримуваний і виправлюваний назад до Візантії. З усього цього бачити, що в чисто людській царині почування володарка зберегла до кінця любов до свого колишнього дружини, чим і можна пояснити такі м'які репресії супроти нього за його протидержавні вчинки.

Цікавий, між іншим, у зв'язку з цим і один факт із советського життя. Відомий грузинський письменник Шалва Дадіані написав про цей епізод історичний роман, в якому історію князя Георгія висвітлено саме в цьому плані чисто людської трагедії. Це дало привід советській пресі відбутися тяжкі напади на письменника, мовляв, він сіє «ворожнечу до російського народу». Безглуздисть цих закидів явна. Не кажучи вже про те, що історія київського князя Георгія до «російського народу» має найменше відношення, але, звичайно ж, індивідуальна доля першого чоловіка грузинської володарки, який походив з української династії, жадною мірою не кидає тіні і на дружні взаємини грузинів з українцями в загальному.

Як великою була слава грузинської володарки і як далеко сягала вона в тодішньому світі, свідчить один ісландський переказ (сага) з XIII стор., де оповідається, як звитяжець Інґвар виправився до Азії і одружився з могутньою християнською королевою, у війську якої служило кілька тисяч варягів⁸. Чи не зберігся тут спогад про одруження Георгія з Тамарою? Київська династія чейже, за всіма даними, була споріднена з норманськими вікінгами, Rhôs — Russi⁹, що вже в XI сторіччі доходили до узбережжя Озівського моря і вглиб передкаспійських земель, отже «варяги» могли опинитися в Грузії не тільки будучи приведені Інґварем-Георґієм, але й безпосередньо найняті грузинами для несення військової служби. Висвітлити цю історичну сторінку — справа вчених¹⁰.

Другим шлюбом Тамара була одружена з Давидом Сослані, своїм далеким родичем з тієї лінії Баґратіонів, що були правителями в Осетії.

⁸ Carl Grimberg: Svenska Folkets underbara öden. Stockholm 1938. Том I.

⁹ Цікаво, що фінська офіційна назва Швеції й досі — «Руотсі».

¹⁰ У скандинавській літературі зберігся інтерес до цих історичних взаємин з Грузією через Україну-Русь аж до модерних часів. У Кнута Гамсуна, між іншим, є драма «Володарка Тамара», в якій взаємини Тамари і князя Георгія розкрито, що правда, лише під кутом характеристичної для гамсунівської доби проблеми двох статей.

Володарка Тамара
З образу XII стор.

Він був видатним полководцем і гідним співпрестольником володарки.

Тамара померла р. 1213. Грузинський народ найменував її не «володаркою» в жіночому роді, а «володарем». Не лише з рідних джерел, а й з чужинних — грецьких, арабських, перських, турецьких — виявляється її величний образ як мудрої правительки, жінки бездоганної моральності, шляхетної, доброї людини — і до того ж істоти казкової фізичної краси. Легенди про неї й досі живуть у країнах Сходу. Грузинська Церква причастила її до сонму святих і шанує її пам'ять 1. травня.

На час правління її сина й наступника Георгія IV Лаша припадає монгольська навала. Вперше до кордонів Грузії монголи підійшли через Персію р. 1221. Кілька разів їх відбивано, проте вони таки кінець-кінців здобули Тбілісі. Жах монгольської навали відомий добре українцям з їхньої власної історії, тим то немає потреби переповідати тут знані факти. Знищивши перед тим об'єднані сили київсько-великого князя й половців, монголи р. 1236 зайняли всю східну Грузію. Західня Грузія, як і за часів арабської навали, залишилася вільною, і сюди, до Кутаїсі, знов переселилася володарка Русудан, донька Тамари, що зійшла на престіл р. 1223, по смерті свого брата Георгія Лаша.

Уся Європа тремтіла перед нашествиям монголів. Папа Григорій IX, до якого Русудан звернулася по допомогу, самозрозуміло, міг подати розраду лише в духовній площині, виславши місіонерами ченців-домініканців, які заснували Римо-Католицьку Церкву в Грузії.

По смерті Русудан став правити її син Давид-Нарін IV, тоді як під монгольською окупацією на тбіліський престіл зійшов Давид-Улу V, син Георгія Лаша. Цей володар брав, між іншим, із своїм військом участь у монгольському поході до Арабії (здобуття Багдаду) і до Єгипту.

За неповноліття Дмитрія, сина Давида-Улу V, правив від 1269 р. обдарований державний діяч Манкаберделі, який, використовуючи чвари між монгольськими потентатами, поклав багато зусиль на зміцнення династичної влади. Коли правління перейняв уже Дмитрій II, монголи обвинуватили його у змові і викликали до Каракуруму. Попри всі умовляння близьких не їхати, володар, не бажаючи нових руйнувань своєї держави, таки виправився і був страчений р. 1291. Хроніст переказує, що він був рідкої чоловічої краси, стрункий, білявий, з блакитними очима. Народ дав йому ім'я «Саможертвця» («Голови-положителя»).

З двох його синів-наступників — Давида VI (пом. 1310) та Вахтанга III — останній більшу частину свого правління відбув на чужині, бравши участь у різних монгольських випавах, між іншим, у здобутті Єрусалиму р. 1303, де він і помер.

1318 р. на престіл сходив молодший син Дмитрія II Саможертвця, Георгій V, прозваний в історії Георгієм Блiskучим. По смерті р. 1336 великого хана Абу-Саїда, коли то між монголами вибухнули міжусобиці, Георгій V вибив окупантів із своєї країни, поновив регулярне військо, повернув усі забрані монголами провінції і збудував зруйновані місцевості. За нього видано судові закони і відновлено культурне життя. По його смерті (1360) справу його провадили далі його спадкоємці Давид VII та Багра́т V.

Мирна відбудова тривала недовго. Р. 1380 відбулося нове нашествя тюрко-монголів під орудою жакхливого Тімур-ленга. В обложеному Тбілісі володар Багра́т V боронився протягом шістьох місяців, аж змушений був піддатися. Боротьбу вів далі син його Георгій. Вояки Тімурові не щадили не лише людей і будівлі, але й вирубували та випалювали сади, дерева, виноградники. Ще десять років тривало це несамолюбне спустошення Грузії військом Тімура, аж поки цей вивержець роду людського не помер. Довгі роки потрібні були, щоб вивести країну з руїни.

Володар Константин II, який правив усього п'ять років від 1407, очистив країну від решток завойовницьких орд. Особливо почала зміцнюватися й відбудовуватися країна за його переємця, Олександра I Великого. Р. 1442 Олександр передав владу синові Вахтангові IV, а сам постригся в ченці. За Вахтангом слідував вельми обдарований володар Георгій VIII, за час правління якого відбулася подія, що мала не тільки для Грузії, а й для всієї Європи трагічні наслідки: здобуття в р. 1453 Царгороду турками-османами.

На довгі віки опинилася Грузія відтяти від

цивілізованого християнського світу. На той час португалець Васко да Гама відкрив морський шлях до Індії, і тим старий шлях через Малу Азію й Кавказ утратив усьяке значення. Грузинські володарі з усіх сил намагалися не втрачати зв'язків із Заходом, посилали делегації до пап, до володарів Німеччини, Бургундії, Франції, Іспанії. Це були марні спроби. Навіть зустрічна акція папи Климента III, який, виславши свого дипломатичного представника Людовика Больонського, намагався організувати коаліцію християнських держав проти турків, — не повелася.

У середині Грузинської Держави розпочався швидкими темпами процес розпаду. По смерті Олександра Великого східня Грузія поділилася на окремі держави Картлі й Кахетію та на князівство Самцхе-Саатабеґо, а західня — на Імеретинську державу та Абхазьке, Мінгрельське, Гурійське й Сванетське князівства. Ці останні поступово набували дедалі більшої незалежності від Імеретії. Причини такого розпаду досі ще не досліджено докладно. Невідомо, чи в Імеретії залишилися прямі спадкоємці Давида IV Наріна, сина Русудан, онука Тамари, що зайняли знову престіл, а чи — як то твердить розповсюджений погляд — що Олександр Великий розподілив державу між синів, — до чого, до речі, немає жадних історичних даних¹¹.

З цього моменту Грузія перебуває в стані перманентної війни не тільки з Туреччиною, а й з Персією, яка з XV стор. знову зміцніла й ривалізувала з Туреччиною за першість. Кавказ був об'єктом цієї ривалізації й постійним тереном війни.

У цій добі особливо видається володар Карталіні Луарсаб I, який раз-у-раз відбивав напади то турків, то персів і поліг на чолі свого війська в битві проти персів р. 1558. Син його Семен I уклав союз із володарями Імеретії та Карталіні для спільного ведення війни проти турків, і їм пощастило р. 1561 розбити ворога. По тому турки знову зайняли Тбілісі й частину Карталіні, і вигнати їх звідти діалося щойно за п'ять років. Володар Семен потрапив в одній битві в полон, де й помер. Тіло його аж за кілька років перевезено до Грузії.

На початку XVII стор. Карталінією володіє Луарсаб II, а Кахетією Теймураз I, обидва видатні правителі й відважні вояки. Але цей час збігається з часом правління в Персії талановитого шаха Аббаса I. Сливє двадцять років тривала запекла й нещадна боротьба між ними.

Р. 1617, наслідком спустошливого походу Аббаса на Карталінію та Кахетію, коли то винищено було майже все населення цих країн, а також оселі, будинки, ліси, — 100.000 грузинів з Кахетії силоміць переселено до найбільш нездорової перської провінції Ферейдан. Нашадки

¹¹ Можливо, що в Грузії й з'явилися наукові розвідки на цю тему, проте авторів від р. 1939 не були приступні жадні советсько-грузинські видання.

цих грузинів живуть там досі, мова їхня грузинська, а оселі носять назви колишніх сіл на батьківщині. Вони, між іншим, занесли до Персії виноградарство, і, напр., шіразький ґатунок винограду відомий в Європі з грузинським суфіксом: «шіразулі».

Володар Луарсаб II був підступом заманений до Персії й замучений р. 1620. Так само мученицькою смертю загинула мати Теймураза I, володарка Кетевана. Страту її, що відбулася публічно, описали свідки — католицькі ченці, і на підставі їхнього свідчення відомий німецький письменник Андреас Гріфіус написав трагедію раз-у-раз по тому виставлювано на сценах Німеччини. В трагедії володарка виступає як героїня, віддана своєму народові й своїй релігії. Морально, отже, Європа була цілковито по стороні Грузії, проте фізично допомогти нічим не могла, і заклики Теймураза до справедливості лишилися без наслідків, як і заклики його попередників. Грузія була далеко, а Європа мала досить власних болючих проблем.

Наприкінці другої половини XVII стор., коштом прийняття мохаммеданства, володареві Картлі Ростомові щастить забезпечитися від ворожнечі персів і піднести країну до релятивного матеріального та культурного добробуту. Від того не менш перси й турки стежили пильно за тим, щоб східня й західня Грузія не поєдналися. Наступник Ростомів, Вахтанг V, який також мусів прийняти мохаммеданство, відновив, проте, зруйновані церкви і зміцнив управління країною. Йому спадкоємцями р. 1675 його сини Георгій XI у Карталіні й Кахетії та Арчил в Імеретії. Цей Георгій, між іншим, відіграв пізніше в Персії велику роль, ставши правителем цілої північної Персії та Афганістану й головним командувачем перської армії. Про нього, якому надано було титул шаха, свідчать численні європейські мандрівники та історики.

Престіл Картлі та Кахетії наприкінці XVII стор. посідав Іраклій I, вельми цікава особистість. Він дістав виховання при дворі московського царя Олексія Михайловича. З приводу його перебування в Москві існує багато переказів, наприклад, у зв'язку з походженням Петра I, проте ці легенди науково не перевірені. Повернувшись на батьківщину й зійшовши на престіл, він прийняв мохаммеданство, чим зискав довір'я шаха. Людина вельми жорстока, в справах добробуту й розвитку своєї країни Іраклій, проте, зробив дуже багато.

XVIII сторіччя являє собою в історії Грузії добу перелому й нової орієнтації, наслідком якої країна втрачає державну незалежність і стає жертвою Росії. Історично цілком природно, що натоді Грузія вбачала у висхідній на сході Європи християнській державі могутнього покровителя супроти винародовлювальних тенденцій з боку іншоприближних безпосередніх сусідів Грузії. До Кавказу Москва наблизилася вперше ще в XVI сторіччі, коли то кабардинський князь удався до царя Івана Грозного по допомогу й протекцію.

Від 1702 р. на престолі Картлі перебував Вахтанг VI, видатна особистість і як державний діяч, і як дипломат, і як учений, чие життя, сповнене драматизму життя коронованого патріота, закінчилося далеко від батьківщини. Коли він зійшов на престіл, східня Грузія перебувала в повній залежності від персів. Грузинський монарх скерував усю свою дипломатичну діяльність на Європу, сподіваючися за її допомогою звільнити свою країну. Насамперед він вислав до французького короля Людовика XIV славетного грузинського вченого й письменника, князя Саба-Сулхан Орбеліяні. «Король-сонце» прийняв його з великою шанов, проте місія грузинського посланця не досягла нічого. Тоді Вахтанг спонукав царя Петра до походу на Персію і сам вийшов назустріч спільникові з 30.000 війська. Цар дійшов лише до Баку і несподівано завернув назад. За цей час турки напали на східню Грузію і зайняли її. Залишившись сам, без спільника, володар звернувся по допомогу до німецького цесаря й до папи Інокентія XIII, але безуспішно. За умовою 1724 р., Петро I визнав за турками право володіти східньою Грузією. Бачивши Вахтанг, що Персія знову збирається напасти на Грузію, і усвідомивши своє безсилля, полишив Грузію, виїжджаючи до Росії і р. 1737 там помер.

За володаря Вахтанга VI у Грузії починається нова доба відродження. Хоча XVI та XVII сторіччя звичайно називають «срібним віком» грузинської історії, проте насправді духово це була доба національного регресу. Все бо перебувало в східній Грузії тоді під перським впливом: література, звичаї, одяг, навіть назви посад. До мови промкнулася сила перських слів, у вищих шарах народу захиталась релігія, і представники видатних родів робили кар'єру на перській службі. У внутрішньополітичних чварах застосовувалося перебрання від персів та турків, чисто азійські методи взаємонищення. В Картлі й Кахетії були випадки серед членів володарної родини, коли син убивав батька і брати братів. Отже, тепер, з часів Вахтанга VI відроджуються чисто національні традиції, розвивані вже у сполучі зо здобутками новоевропейської цивілізації.

Вахтанг заклав наукове товариство, друкарню, видавав книги з історії та літератури, а також переклади європейських наукових праць. Найбільшою його заслугою було видання зведення судових законів, один примірник якого зберігся, між іншим, у Паризькому національному музеї. Французький учений Дарест назвав р. 1887 це зведення одним з найцікавіших пам'ятників з історії права, а проф. Карст (Страсбург) видав р. 1934 повний його французький переклад з коментарями¹².

Вахтанг заснував грузинську друкарню також і в Москві, де емігранти видавали грузинські книги. Не тільки сам він, а й його син, принц Вахушті, був знаменитим ученим, чия праця «Географія Грузії» й сьогодні не втратила історично-наукового значення. Інший син володаря, принц Бакар, був генералом артилерії та інспек-

¹² Він же, м. ін., написав чудову працю з історії грузинського письменства.

тором артилерії. Небіж володаря (син його брата) — був славетний полководець Петро Багратіон, який поліг у Бородинському бойовищі р. 1812. З Вахтангом виємігрувало до 2000 осіб, яких розподілено по різних місцевостях Росії та України. На Полтавщині досі є ст. Шаликово, кол. маєток князя Шалікашвілі¹³), а на Новгородщині є Грузинська волость.

Тим часом події в Грузії йшли своїм шляхом. Імеретинський володар Соломон I, енергійний правитель і надзвичайної відваги вояк, вигнав турків із західної Грузії, заборонивши під страхом смертної кари работоргівлю¹⁴). Повнова спроба турків захопити цю країну в р. 1757 не повелась. Соломон до того ж об'єднав і підкорив собі князів Абхазії (Шервашідзе), Мінгрелії (Дадіані) та Гурії (Гурієлі).

У Кахетії від р. 1744 правив Іраклій II. Цей володар — символ грузинського державно-національного духу, національної саможертви, національного трагізму. Це була ніби остання райдуга на неї Грузії, остання золота сторінка в історії незалежної грузинської держави, що мала понад двотисячелітню тривалість. Іраклій II успадкував по своєму батькові Теймуразові II також і Картлі (1762), об'єднавши, таким чином, під своєю владою майже всю східну Грузію. Завдяки тонкій політиці батько й син утримували з персами нормальні взаємини.

Слава Іраклія розповсюдилася по всій Європі. В драмі Лессінга «Мінна фон Барнгельм» головний герой розповідає про його подвиги, намірений виправитися до нього. Р. 1793 в Німеччині з'являється сенсаційна книга про нього під заголовком «Kurze Geschichte des Prinzen Heraclius und des gegenwärtigen Zustands in Georgien», де, м. і., про нього оповідають фантастичні речі, наприклад, що він дістав військову освіту в Прусії і служив у Потсдамі. Фрідріхові Великому також, між іншим, приписують слова: «Я перший в Європі, а в Азії — король Грузії Іраклій.»

За Іраклія досягає знову великої висоти й культурно-освітня діяльність: заснування академій, наукових інститутів, народних епархіяльних шкіл, проведення судових реформ. Твори Корнея, Расіна, Мольєра, енциклопедистів Монтеस्क'є, Дідро, «Фізика» Х. Вольфа, «Логіка» та «Етика» Х. Бавмайстера, все це з'являється в грузинських перекладах.

Та зовнішнє становище Грузії було весь час дуже тяжке. Перед лицем постійної небезпеки з боку турків та персів Іраклій дедалі більше був спонукуваний шукати сильного союзника.

Переговори з Росією набули інтенсивного характеру. За умовою, складеною р. 1783 в Георгієвську, Грузія залишалася суверенною державою, лише ведення загальної закордонної політики та війни мусіло підлягати віданню Російської імперії. Території, що перебували під чужим володін-

ням, на випадок їх визволення, мали б повернутися до Грузії. Ханства Азербайджану та Єреванське залишалися й надалі у васальній залежності в Грузії.

Незабаром віроломна політика Росії далася визнаки: Росія розраховувала на послаблення Грузії, що дало б їй змогу повністю підкорити країну. Тим то ще до договору ген. Тотлебен зволікав з допомогою Іраклієві в битві проти турків р. 1768, яку грузинський володар виграв сам. Не прийшла на допомогу Росія і р. 1795, коли перський шах Ага Мохаммед-хан напав на Тбілісі й спустошив його. Так само не були ефективні походи на Персію за останнього року царювання Катерини II й за Павла I. Р. 1798 Іраклій II, останній великий монарх Грузії, помер.

Поховано Іраклія в соборі у Мцхеті, резиденції грузинських володарів до V стор. Народ заховав про нього найглибшу пам'ять.

Син Іраклія II, Георгій XII, фізично хворий, прожив усього до 1800 р. І тут Росія виявила своє справжнє обличчя: спадкоємцеві корони Давидові не дозволено було зійти на престіл. Щоправда, на скликаній від імператора Олександра I державній нараді сенатори кн. Чарторийський, гр. Кочубей і гр. Воронцов висловилися проти анексії Грузії. Але переміг погляд півграмотного «салдафона», графа Зубова. 12. вересня 1801 р., за три дні до коронації імператора всеросійського, оголошено маніфест, що починався зі слів: «Не для користи і не для поширення меж і без того широкої Імперії Нашої беремо Ми на себе татар правління єдиновірної Нам країни Грузії...»

Держава Грузинська була перетворена на адміністративні губернії Російської імперії. Вперше в історії грузинського народу його позбавлено було власної держави, бо, будучи перед тим не раз у залежності від чужої потуги, Грузія, проте, ніколи не втрачала ані свого володаря, ані своєї державності. Цей акт брутального насильства й зламання умов являє собою один з найганебніших актів в історії царської Росії.

Відтоді було вже тільки питанням часу приєднання до Росії й західної Грузії. Імеретинський володар Соломон II, через мати онук Іраклія II, поставив Росії відкритий спротив. Та його становище відразу погіршилося, коли на бік росіян перейшов князь Мінгрелії. Треба тут також зазначити, що одним з найжорстокіших виконавців російських наказів був генерал кн. Цицінзов, нащадок князя Циціянова, який пішов з Вахтангом VI до Росії. Він пролив либонь не менш крові рідного народу, ніж його земляк Джуґашвілі-Сталін (який походить таки з одного з них, Горіського повіту).

Р. 1810 Соломон II, по втечі з російського полону, перейшов на територію Туреччини. Володарку й членів родини заслано в Росію. Коли р. 1815 Соломон помер, його вдові заборонили відвідати його могилу в Туреччині й помолитися над нею.

За кілька років по анексії скасовано автокефалію Грузинської Церкви. Одну з найстарших християнських Церков підкорено Синодові й поставлено над нею російського екзарха. Це нічим

¹³ Нащадком одного з грузинських родів був славетний український фільмовий режисер Кавалеридзе, автор забороненого більшовиками українсько-грузинського фільму «Прометей».

¹⁴ Цю торгівлю провадили турки, поповнювавши таким шляхом кадри яничарів та мамелюків.

не виправданне насильство межувало з богохульством.¹⁵⁾

Усіх членів володарської родини у східній Грузії також гвалтовно виправлено до Росії. При тому вдова володаря Георгія XII, Марія, боронилася до останнього, всадивши ніж у груди царського генерала Лазарева. Це була відповідь Багратіонів на підлоту Романових. Володареву вдову спершу заслано до Вороніжу, а за якийсь час дозволено переїхати до Москви, де вона в злиднях померла р. 1850. Вона походила з того ж роду князів Ціціянових, що й згаданий вище царський служка: з одного боку жінка, носійка духу героїчного спротиву, з другого — чоловік, ворог і кат власного народу. Справді бо бувають страшні парадокси в житті незбагненої людської душі!

Володарка Дареджан, удова по Іраклії II, померла в Петербурзі р. 1807. Її поховано в Олександрівській Лаврі. Незабаром помер і спадкоємець престолу Давид (1819).

Усі вислані до Росії члени грузинських володарських родин терпіли тяжкі злидні. Належна до цієї родини князівна Дареджан, донька Соломона I (ї бабуня з боку батька автора цієї статті), вмиравши, писала до царя: «Я Вас прошу не залишити без Вашої ласки й допомоги мою челядь, чия провина лише в тому, що вона була вірна своїй пані...». Ці особи, проте, безнастанно працювали, писали історію Грузії, мемуари, перекладали з чужих мов на грузинську й весь час перебували у зв'язку з батьківщиною.

Романови, походженням незначні дрібномаєтні бояри, надали нащадкам володарних родин східної та західної Грузії лише титул світліших князів Грузинських та Імеретинських, тоді як чужоземці, навіть з наполеонівських часів, носили звання принців з титулом його високости. Дрібна заздрість до представників династії з багатовіковою героїчною історією — з боку людей, що піднялися нагору з низів!

Інші аристократичні грузинські родини, між іншими і бічні лінії Багратіонів — Багратіон-Мухранські та Багратіон-Давідашвілі — дістали просто титули князів.

Так зведено до вигасання династію, заслужену перед народом, вірну традиціям, обдаровану багатьма талантами, династію творчу й саможертовну.

Самі Багратіони виводили свій рід від юдейського володаря Давида. Це, звичайно, мало лише символічний сенс для вислову їхньої місії та призначення. Правителі народу, християнського від найперших віків християнства, які принесли стільки жертв за віру Христову, хотіли цим виявити свою кривдність із самим Христом.

На гербі Багратіонів — гусла (гарфа) Давидові

¹⁵ Відомий російський націоналіст та справжній християнин Н. Н. Дурново в книзі «В обороні Іверської Церкви» демаскував беззаконність цього порушення християнських та канонічних засад. Між іншим, під час т. зв. церковного повстання в Імеретії р. 1820 задушено Митрополита Кутаїського. Цей факт опублікований з актів ще за дореволюційних часів.

й його праща, вага Соломона, а посередині, підтримуваний двома левами, хитон Христа. Принесення частини Христового хитону до Іверії через юдея Еліуса — це одне з найстарших передань східної Церкви.

* * *

Ставши підданцями Росії, Багратіони розпорозилися, ввійшли в різноманітні сфери діяльності, а частково злилися з народною гущою в дослівному розумінні цього слова. Згадаймо тут побіжно про найвидатніших з-поміж них.

Один Багратіон, принц з імеретинської лінії, поліг на барикадах Паризької Комуни. Інший був учасником англо-бурської війни, прозваний «Ніко-бур», і свідком того, як бури взяли в полон Черчіла. Нещодавно в Грузії знайдено й опубліковано його мемуари.

Старший син Іраклія II, принц Олександр, єдиний, який залишився в Грузії після вислання всієї родини, довгий час непокоїв російську владу повстаннями. Він помер у Персії.

Кн. Константин Багратіон-Мухранський, який поліг р. 1915, був одружений з великою князівною Татіяною Константинівною, і я, що був тоді в Петербурзі, пам'ятаю, який виник перед одруженням скандал з того приводу, що при дворі розглядало питання, чи цей шлюб не був би морганатичним (sic!). Генерал кн. І. Накашідзе та гофмайстер світліший князь Г. Шервашідзе мали з цього приводу з імператорицею-вдовою Марією Федорівною вельми гостру розмову, а грузини, офіцери гвардії, загрожували загальною дімісією на знак протесту. Полагодив справу сам батько нареченої, вел. кн. Константин Константинович, високоосвічена людина, президент Академії Наук і автор «Царя Юдейського».

Характеристично, що донька від цього шлюбу, народжена в Росії, вихована на еміграції, ніколи не бачивши Грузії, склала чудову поезію «Грузія». А брат її Теймураз, голова Грузино-Американської Ліги в Нью-Йорку, який так само ніколи не бачив батьківщини, залишився вірним традиціям Багратіонів.

Двоє старих Багратіонів, з характеристичними багратіонівськими орлиними носами, в перших лавах маніфестантів, разом з усіма вітали народних представників, коли р. 1918 проголошено незалежність Грузії. На чолі одного ескадрону в кінному полку молоді грузинської армії, що дефілювала перед урядом, їхав світл. кн. Грузинський, на чолі другого ескадрону — Багратіон-Мухранський. Коли один товариш жартома мовив до кн. Грузинського: «Сашо, до чого ж ти дожив!», той відповів спокійно: «Так, я дожив, але Грузія ожила!».

Багато Багратіонів полягло в боротьбі проти советських катів.

Минулого року серед робітників, нагороджених за побудову мосту, також був і каменяр Багратіон!

* * *

Рівно 116 років по тому, як Багратіонів позбавлено престолу, втратила престіл і династія Романових, яка так жорстоко, так нешляхетно поведася з Багратіонами. І не чужоземні упокорителі позбавили Романових престолу, а власний російський народ. З рук власного народу мученицькою смертю загинув останній російський цар із родиною.

Один з найблагородніших царів, Олександр II, визволивши свій народ від кріпацтва, звернувся до нього з великими словами: «Осіни себе хресним знаменем, православний російський народе, і приклич Боже благословенство на твій свободний труд...». Але «православний народ» не хре-

стом осінив себе, а розмахнувся кулаком і зруйнував країну, заподіяв смерть тисячам своїх же краян, а тоді пішов війною на інші народи, завоював їхні країни, уярмив людей, винищив їх тисячами і далі нищить тисячами. Цей народ, не бажаючи працювати свободним трудом, пішов добровільно в нове рабство і гвалтовно потягнув за собою в рабство мільйони неросійських людей.

І тепер цей народ вичікує, щоб потягнути в рабство всіх ще неуярмлених, підкорити вільні країни й знищити вільних людей. Не ушляхетнило росіян ані православ'я, ані європейська цивілізація. Повернувшись до варварства, цей народ хоче кинути в безодню варварства увесь світ.

На ласці цього народу тепер і Грузія, могутня і славна колись країна глибокої християнської культури.

Блискавкою в позитив

По шпальтах преси інших переконань

З приємністю відзначаємо об'єктивність п. Всеволода Булата, автора передової статті в числі «Сучасної України» з 17. травня 1953 р., який, з приводу травневих дат української новітньої історії, пише:

«До історії перейде вислів гетьмана Павла Скоропадського, якому доля призначила ролю противника Петлюри, але противника шляхетного й чесного: „Перед маєстатом смерти Петлюри глибоко клоню свою голову”» (підкреслення оригіналу).

У тій же газеті, в числі з 31. травня 1953, подано нижчецитовану замітку, яка висвітлює ще один, досі маловідомий позитив діяльності св.

пам'яті гетьмана Павла за час його короткотривалого чину відбудови Української Держави:

«Мало кому з читачів відомо, що 1918 на Україні, під час урядування гетьмана Скоропадського, було створено першу українську кіноорганізацію, завданням якої було випускати власні фільми та організувати привіз закордонних фільмів на Україну. Ця організація носила назву „Українфільма”. Вона мала свою емблему: в овалі — козак на коні; над ним напис „Українфільма”. Через недовге існування гетьманського уряду „Українфільма” не встигла випродувати ні одного оригінального фільму і десь у 1919 році організація розпалася. За весь час свого існування вона спромоглася тільки закупити в Німеччині деяку апаратуру.»

Фрагмент про В. Домонтовича

Звичайно ж, мені личило більш ніж кому-будь написати спогад про В. Домонтовича. Наші взаємини були, мовити б, екстра, вони геть не скидалися ні на що з того, в чому він мав до діла з численними науковцями, літераторами й літературщицями, газетними працівниками, особами духовного стану, гешефтьярами, господарями таверн і квартирними господарями. Наше «екстра» полягало в тому, що наколи я його вважав лише за казкового жука, в якому заворожено щирого принца, то він мав мене взагалі за фантазмагоричну, неіснуючу істоту. Так ми й жили: зустрічались, обмінювалися парадоксами й дотепами, багато кпили й глузували, читали один одному всяке своє, — читаючи він говорив: «Переривати зауваженнями відразу ж!», — інколи сварились, але не надовго й не по-справжньому. Він про мене писав багато, я про нього один тільки раз, і то, на його думку, невдало. Наші взаємини були чудесні в простому й переносному значенні слова.

Публікований тут начерк до літературного портрету В. Домонтовича, одного з найоригінальніших діячів української культури нашого часу, зроблено на бажання редактора нью-йоркських „Обріїв“, на гребені 1951-1952. Начерк залишився був у течці в автора ненадрукованим у зв'язку з припиненням „Обріїв“ виходом.

Фото: В. Домонтович під час першого з'їзду МУРу в Ашаффенбурзі, Баварія, грудень 1945 (з архіву автора).

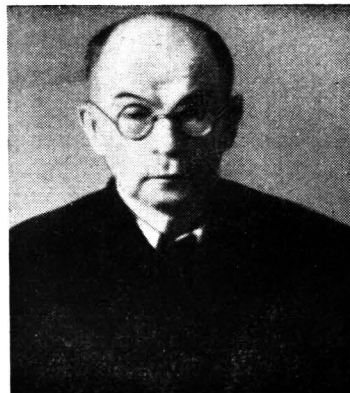
Тим то я писав би про нього так, як знаю його, навіть у тому випадкові, якби мав цілком точні дані, що він не живе: писав би як про живого, писав би як про завороженого жука з маленькими ручками й опуклим чолом. Слово «спогади» і минулий час викладу прошу, в кожному разі, сприймати умовно. Бо зо свого боку я його просив якось, щоб, якби я вмер раніше від нього, він писав про мене теж без жалощів.

*

Осьмачка якось розповів мені про молодого Віктора Петрова: «Він був такий рожевенький, усе попід ручку з академіками ходив.»

Я, samozрозуміло, читав свого часу «Дівчину з ведмедиком», але й на думці не мав зв'язувати автора цього милого сальонового романчика з солідним іменням того, хто склав «Аліну і Костомарова» та «Романи Куліша». Про тотожність я довідався значно пізніше. Уже коли був особисто знайомий. Вийшло дивно. Але потім я, писавши післямову до «Доктора Серафікуса», зрозумів, у чому справа. Про це нижче.

«Домонтович» з'явився цілком випадково. Коли треба було дібрати псевдо вченому для його белетристичного дебюту, автор і його друзі роз-

горнули навання підручник старої української літератури. Першим упало в око це прізвисько: Домонтович. Так і назвали.

Третя інкарнація Домонтовича, тобто, Віктор Платонович на еміграції, була обережна аж до боягузтва. Була вона й відважна, разом з тим, аж до брутальності. Навіть я був злякався, я не забуду цього ніколи, коли професор доктор Віктор Петров на одному з академічних засідань в Ашгбурзі визвірився на В. Чаплєнка, що ввесь час встрявав із своїми зауваженнями, як завжди, плоскими і нудними. І як визвірився! Повторюю: навіть я злякався.

Але Осьмачки він боявся щиро. Як і Лимана, ще, може, — Косача. Це означає: йому дуже заляжало на їхній думці. Можливо, блискучий мислитель, віртуоз у любомудрстві, яке йшло само з себе, отже, не мало ґрунту, тобто остаточного плоского висновку, він якимись затаїнами своєї істоти підозрівав, що такий остаточний висновок може в природі існувати як не плоский і як з ґрунтом. А кому ж його й не носити в собі, як не цим двом синам народу, юродам нашої поезії: старому Осьмачці й малому Лиманові! До Осьмачки він приїхав до шпиталю, як той лежав там, і власноручно подарував йому примірник «Серафікуса». І він таки був слухний, Осьмачки боявшись: негайно по його відході зо шпиталю високий пацієнт передарував книжку сестрі, здається, навіть німецькій. Осьмачка щиро любив Віктора Платоновича, і пам'ять, я знаю, зберіг по ньому найсвітлішу. Але навіть його книжки він не міг знести, як не зносить взагалі жадної чужої книжки.

Косача ж побоювався Домонтович за його загальноновизнане в еміграційно-літературних колах парижанство. Сам бо Домонтович дуже дорожив власним європеїзмом. «Ні, — мовляв він у Фюргі, 1945, — я знову тверджу, що до Європи ми не приїхали провінціями.» Зарахування його від Ю. Шереха до категорії «європеїстів», що в класифікації цього критика розцінювалося радше як негатив, він сприйняв чи не з пихою.

Приватно ми з Шерехом прозвали його тоді «Менталітет». Ця назва справді пасувала до нього надзвичайно. Він був ходячою фабрикою думок, він був утілена мисль. До зовсім випадкового явища він прикладав десять пальців свого вічно включеного аж до малинового роз-

піку мозку, і явище раптом опинилося в осередку розгортваної спіралі, повільно, але точно обертане нею на всі боки.

Він ходив, заклавши руки за спину й трохи похиливши голову. Плащ і капелюх у нього були дуже припасовані до його постаті, неначе хтось удатно доробив до неї великі звислі вуха і двоє рудиментів крил. (Хоч, проте, він на запас мав і парадний темносиній одяг.) Він мислив крізь окуляри, скрипучим голосом, дещо вередливим тоном, завжди щосили стараючися не зіскочити з линви сноба. Коли він скидав на хвилю окуляри, личко його, як завжди в короткозорих людей, ставало добре й безпомічне. Косач вивів його в своєму «Енеї». Щоб не було так просто «в чоло», дочепив до персонажа професора — вуса. Це взагалі було в нас тоді модою. Грішен чоловік, я теж вивів його в одній із своїх новель, і теж, щоб не впізнали, з вусами.

А вуса йому аж ніяк не личили. В нього був типовий лопарський вид, як ось в Ібсена. Він був кругленький і затишний. У Фюрті він щодня грівся на сонечку, в самоті над річечкою, в самих плавках, і виношував концепції. Саме тоді, зачепившись за якусь фігуру у вірші Маланюка «Ars poetica», він побудував грандіозну концепцію механічного повороту заперечень в естетиці, з якого логічно витікала відсутність можливості для будь-якого прогресу. Як і всюди, в нього тут теж бракувало дна, проте сам спосіб мислення так чарував, що і вигадник, і всі ми носилися з тим місяцями, дискутуючи, гризучися, ліплячи деталі. Автор саяв, і він доти саяв, не заспокоювався, доки не виклав усе це в статті. Її видрукувано в збірнику «МУР». Тоді автор споважнів, охолов, похмурився — і розпочав працю над іншими концепціями.

Маланюк, який проти волі став наріжним каменем цього шуму, проголошений концепцією за речника техніцизму, протестував і намагався як міг регабілітувати себе. Але Домонтовича — в даному разі: Віктора Бера — це мало обходило.

Концепції його були несподівані й разючі. Але він завжди якось умів не стягати на себе репутації скандаліста. Навіть пані Донцовій не пощастило, хоч як вона старалася, зробити «Доктора Серафікуса» порнографічним твором.

Колись він, на одній з мюнхенських виставок досита образів Сальвадора Далі надивившись, раптово напав на сліди сюрреалізму в... Шевченка. Стаття, що її він написав з цього приводу, була блискуча. Вона й мала так називатися: Шевченко — сюрреаліст. Але останньої хвилини він убоявся і прочитав слухачам і опублікував статтю в «Арці» під іншою, пристойнішою назвою. І знову скандалу не вишло.

Він був опортуністом, безумовно. Але його поважали всі, абсолютно всі угруповання й приватні особи, з якими він мав стичність — а їх же було чималенько. Він був археолог (якісь особливі теорії про скитів), етнограф (обов'язкові щорічні статті в усіх газетах про різдвяні

звичаї на Україні), філолог (теорія про спорідненість германського «унг» з українським «енко»), історик, теолог, мистецький критик, публіцист, полеміст, мемуарист, чарівний співбесідник. Теоретик театру й фільму — хоч у театрі, як сам признавався, був два рази на житті. В усіх можливих кутках інтелектуальної діяльності він був без міри цікавий і гострий. Мозок його був дійсно малиновий, і саме тому (бо не пласко-червоний) він ніколи досадно не дратував. На ньому всі якось мирилися. Навіть сам Донцов цитував його з пошаною, а це вже дуже багато значить, бо кого ж Донцов цитує з пошаною, крім Сореля, Ле Бона та ще може Ксенофонта Климковича!

Було таки в ньому щось українське, попри весь його європеїзм. Навіть попри його жажливу вимову. (Втім, говоривши по-українськи з російським акцентом, він як і всі східняки, по-російськи розмовляв з українським акцентом. Німецькою ж мовою, яку в читанні знав досконало, він говорив уже зовсім як «остівець»; я сам був свідком, як, прийшовши до проф. З. Кузеля у Фюрті, він запитав хатню господиню: «Gibt's Herr Professor?» Було в ньому від благодущного дніпровського рибалки, від Рильського Максима, що з ним він заприятелював був колись і на ґрунті неокласицизму, і на ґрунті чарки.

Він не сварився, здається, загалом, ні з ким. Якщо з кимсь не сходився, то так і лишав. З Баркою, наприклад, вони кілька разів зустрічалися, розмовляли, примірялись один до одного; він навіть мав намір рецензію на «Вільний світ» написати, але вони либонь так і не визначили остаточно один одного.

Лише з Шереха він був незадоволений останнім часом за його мурівську політику. «Примхлива панночка», інакше він його поза очі не називав.

— Шерех німець, — говорив він, — а німці мислять не логічно, а систематично.

Я не зовсім добре розумів.

Тоді він пояснив на прикладі, приблизно так:

— Французові логіка притаманна зроду. Німець же, щоб її навчитися, створює систему про логіку. Ось Шпенглер в одній із статей пише про хижаків і траводів, при чому ознакою першого подає рух у гонитві за здобиччю, а другого — безрух, пасивітет. Але сповидно логічна, ця система хибна: на приклад хижака Шпенглер подає павука, на приклад траводіа — бджолу. Так ось спитати ж: хто з них рухається за здобиччю, а хто сидить нерухомо! Так і в Шереха ніяк не виходить силогізм з його теорією «органічно-національного стилю»: система неминуче призводить його до висновку, що єдиним репрезентантом української органічної літератури є Чапленко.

*

Про його взаємини з жінками мені невідомо нічого, крім епізоду, сливе анекдотичного, що його він розповідав мені сам. Одна відома наша письменниця, підбадьорена його «авансами», прийшла до нього у відвідини і для того, щоб зама-

ніфестувати свою взаємність, убрала на голову яскраво-червоний берет.

— І це було дуже гупо, — запевняв мене Домонтович.

*

Його белетристичні твори повністю відбивають неймовірний характер його мислення. Образ виростає нашаруванням одного якогось деталю, спершу повторюваного перефразуванням, тоді бароккізацією перефразування і так далі, до безконечності. Так з інтиму професора Комахи в «Серафікусі» виростає вавилонська вежа, образ поступово стає космічним. Отже, тут і «Дівчина з ведмедиком», тут і «Романи Куліша». Але це — без дна, «без ґрунту». Важлива сама мистецька метода, часто-густо зовсім реалістична, висновок же не дається відчуті інакше, як іраціонально.

Усе це я намагався висловити у післямові, — тоді бо «Серафікуса» заходила видавати «Українська Трибуна». Коли моя післямова була цілком вивершена, я пішов до автора на Файлічштрассе в Мюнхені, де він мешкав за рипучими сходами й чомусь обвугленими дверима. Його не було вдома. Вже зовсім споночило. Господиня, до якої я дзвонив уже втретє чи вчетверте, дивувалася з усіх сил: звичайно він уже давно цієї години вдома, по вечері. Я обійшов усі можливі довколишні таверни. Його не було. Ставши в сутні завулку, з сувоем під пахвою, я раптом відчув, що це несправжнє, що це — з іншої пригоди і з іншої інкарнації. Коли я, думаючи так, обертався, мені здалося в якусь мить, що тінь майнула в ворота. Непевний у своїх очах, але точно переконаний інстинктом, я знову побрався сходами. Він сидів у себе за столом і їв яблука.

Прийняв він мене, як звичайно, радісно, але, почавши читати, я відразу побачив, що післямова йому не подобається і що він її боїться. Він знову не хотів скандалу. Я почав іритуватися. Коли ж він мені запропонував, щоб післямова не була з романом, а пішла як рецензія відразу по виході книги, я розлютувався вкрай. Я кричав на нього так, як не посмів би кричати на власного сина. Він же перелякано й збентежено тільки примовляв:

— Ігорю, що з вами. Ігорю, ну, з'їжте яблучко.

Але ніщо вже не могло мене спинити. Я вхопив свої картки, вилетів сходами наниз і без кінця біг темнущими вулицями.

Ми зустрілися щось за тиждень, на сходах редакції. Він відразу сказав:

— Ну, помиримся. Ви ж знаєте, що мене, зрештою, завжди можна згвалтувати.

Потім, пильно на мене дивлячися:

— Я дуже шкодую, що не записав тоді зразу. Тепер уже пізно, втекло. Ваші поява й зникнення були феноменальні.

До речі, він не раз приказував: «Костецький завжди повен бажань.» Можливо, щоб лишитися вірним цьому твердженню, він і поступився.

Книжка вийшла, і таки з моєю післямовою. Діставши авторські примірники, він тут же, в

редакції, ще не читавши післямови до кінця, написав у дедикації на подарованому мені примірникові, що за неї, післямову, не відповідає.

Остання наша зустріч відбулася 14. квітня 1949 року. Косач і я зішлись на його мешканні. Настрій у всіх трьох був піднесений, ми добряче пили того дня, і вони вдвох читали своє нове: Косач якусь гостру, грайливу мініатюру, Домонтович фрагмент, здається, зі свого «Ревухи». При цьому він заявив, що пише ліпше за Толстого, «Анна Кареніна» якого лежала тут же розгорнута на столі. Потім ми пішли дивитися фільм Кокто «Красуня та потвора», а потім я розпрощався з ними, бо мав того самого дня їхати до Міттенвальду. На прощання він обіцяв вислати свої зауваження щодо моєї щойно виданої збірки «Там, де початок чуда», — якщо я нагадаю йому про це в листі. Я за якийсь час нагадав, але відповіді не отримав. Ще перед тим, як ми виходили з дому, він записав у моїй книжці автографів: «Був день і була ніч — день перший після МУР-у. 14. IV. 49. В. Домонтович.»

Я не знаю, і ніхто не знає, що це значить. Але, може, в цьому є дрібка його блискучої бездонності. І незрозумілої, недограної трагедії людини. За чотири дні по тому він зник.

Відомі мені белетристичні твори В. Домонтовича, крім згаданих вище: роман «Без ґрунту»; новелі «Без назви» («Дозвілля», 1944), дві новелі з циклу «На заслання» («Земля», 1944), «Курортна пригода», «Відьма», «Розмови Екегартові з Карло Гоцці», «Пімста», «Приборканий гайдамака», «Апостоли», «Я і мої черевики», «Мовчує божество» (без закінчення), новелі про Ван-Гога, про Рільке й Бенвенуту і про Ржевуського-Ревуху. Він не раз згадував про свою новелю з життя Франсуа Війона, але я її не читав. Говорив він також, що працює над другою частиною «Доктора Серафікуса».

Переклади (під псевдом «Бер», «В. Бер» або «В. Б.»): дві мініатюри в «Українському Засіві» (Харків, 1942 або 1943; ані автора, ані назв не пам'ятаю), чотири історичні новелі Карла Гайнца Норвега — про народження Рубенса, про смерть Тіціяна, про Феліпе II й принцесу Еболі, про Анрі IV («Дозвілля»; остання, здається, не встигла з'явитися), один етюд Казіміра Едшміда з «Чари й велич Середземномор'я» («Українська Трибуна», за моєю ініціативою), фрагмент із драми Франца Верфеля «Павло серед жидів» («Арка», за моєю ініціативою), фрагмент із роману Франца Верфеля «Верді» (недрукований, зберігається в мене), мініатюра К. Г. Вагнерля «Чудова ця земля — —» (також не друкована, зберігається в мене). Зберігається в мене й автограф його недрукованої статті «Ігор Костецький та його критики».

Він писав тільки олівцем і завжди відразу два примірники, під кальку. Рядки систематично хилилися зліва направо, так що при кінці сторінки знизу ліворуч утворювався білий порожній трикутник. Твердять, що це ознака песимістичної вдачі.

Нові літературні твори Ростислава Єндика

Писати для мудрих — непотрібно, для дурнів — нерозумно, отже для кого врешті? Для себе самого, щоб мати творчу розкіш, яка містить у собі щось з дурня й мудрого — подив до себе самого.

Р. Єндик («Бенкет», ст. 66).

Широко відомий в Західній Україні і на еміграції вчений-антрополог, політичний публіцист і поет др. Ростислав Єндик, що, здається, саме цього року міг би відсвяткувати двадцятиріччя своєї письменницької творчої діяльності, належить, мабуть, до тих досить численно репрезентованих в усіх слов'янських літературах видатних письменників, які, працюючи в цілій низці літературних галузей та жанрів, якось не мають щастя або нагоди зосередити свій хист в одній певній ділянці, що найбільше відповідає їх власним зацікавленням і здібностям. В таких випадках скрізь триває небезпека надмірного розпорошення творчих сил і, в остаточному висліді, невиконання основної вимоги всякого мистецтва — тієї беззастережної майстерності, без якої не постає архітворів. Перед війною Р. Єндик створив собі літературне ім'я насамперед як белетрист, і його численні оповідання та новели («Проклін крові», Львів 1934, «Регіт Арідника», Львів 1937, «В кайданах раси», Краків 1939, «Зов землі», Краків 1940, «В ударі з життям», Краків 1940), попри свою мистецьку нерівновартість, висунули його в першу лаву наших сучасних письменників-прозаїків. Цей белетристичний жанр Р. Єндик розробляє далі й досьогодні; але визнати слід, що з надрукованих ним по війні новель і оповідань сам лише складений під дуже виразним — і, в даному випадку, плідотворчим — впливом Стефаніка «Відступник» досягає справжньої белетристичної майстерності — хоч ця новела була опублікована ще 1947 року («Літаври», ч. 4-5, Зальцбург). Щоправда, маємо цілком певні відомості про те, що дещо з найоригінальнішого та найталановитішого з-поміж Єндикової оповідної прози вже роки марно чекає на публікацію, бо відштовхує редакторів та видавців з найрізноманітніших літературних і політичних таборів крайньою драстичністю своєї політично актуальної тематики. Все ж, незалежно від цієї останньої обставини, що спонукує до великої обережності в оцінці авторових белетристичних осягів у цілому, бодай частинною причиною тимчасового, як гадаємо, зниження питомої ваги Єндикової белетристики є особлива увага, що її письменник приділяє від років війни аж до останнього часу зовсім відмінним літературним жанрам — віршам і моральному

афоризмові. Про це виразно свідчать такі три книги Р. Єндика, опубліковані за останніх років:

1) «Титан». Поеми на чужині, 1951, ст. 84 (дата «1948» на титульній сторінці спростовується хронологічним переліком творів автора на 4. сторінці обкладинки і пояснюється тим, що ця велика книга перебувала була в друковій мало не три роки);

2) «Бенкет». Мислі — враження — рефлексії. Видавництво «Винне Гроно», на чужині, 1951, ст. 96;

3) «Тріолети». Видавництво «Винне Гроно», Мюнхен 1953, ст. 64.

Всі ці три твори — як бачити насамперед з їх тематики — розпочато ще за війни (або й дещо раніше), а закінчено безпосередньо перед здаванням до друку. Автору заяву в передмові до «Бенкету» — мовляв, «ці думки ... тепер виявляються ... неначе документ недавнього і так вже далекого часу» — не слід розуміти занадто літерально, бо афоризми політичного змісту в останньому розділі цієї книги виразно вказують на роки вже повосні. А зрештою, світогляд автора скрізь виявляє себе не лише дуже енергійно, але й цілком послідовно, і зовсім не видно, щоб він за останнього десятиліття будь у чому змінився.

Світоглядом Ростислав Єндик є, мабуть, беззастережним учнем і прихильником др. Дмитра Донцова — хіба що з іще категоричнішим, як здається, акцентуванням ніцшеанських складників донцовського націоналізму. Очевидна річ, цього останнього не будемо тут характеризувати, бо ж це концепція загальновідома і вже безліч разів переказувана (між іншим, і в публіцистичних виступах самого Р. Єндика). Але дозволимо собі констатувати, що в характері літературного матеріалу, точніше кажучи — в характері ідейного тла тематики та сюжету в артистичному письменстві — та концепція виявилась (принаймні, в українській національній літературі останніх тридцятих років) не дуже плідною: і в Ольжича, і в Теліги, і в Клена, і в Маланюка, і навіть у Лятуринської та Яра Славутича (а в прозі — в Самчука і Чирського) ідейно-емоційна тематика набуває мистецького динамізму переважно там, де кожен із них тією чи іншою мірою відхиляється від «ортодоксального» донцовства, зосереджуючись на розробленні мотивів, самому Донцову більш-менш невласливих. А на тих письменників, що послідовніше намагались правити за літературний рупор донцовства як такого, вважаємо за недоцільне тут застановляти.

Р. Єндик безперечно належить до «ортодоксальної» донцовської лінії. Він, скільки бачимо, ні в чому від неї не відхиляється; але його ідейну оригінальність — а тим самим здебільшого й літературно-артистичну вартість — рятує його спроможність «перейскравлювати» з надзвичайною сміливістю саме найпроблематичніші сторони й мотиви донцовства, доходячи при цьому часом таких формулювань, які багато кому можуть здаватись виявами крайнього цинізму — а насправді це сама лише безкомпромісова щирість думки. До цієї безперечно позитивної риси його творчості літературна форма афоризму падає як найкраще; і через це немає сумніву, що збірка афоризмів «Бенкет» належить до найцікавішого та найсвоєріднішого з усього будь-коли автором складеного, хоч вона дуже виграла б, якби автор застосував був супроти своїх «мислей, вражень і рефлексій» значно суворішої селекції і, замість чи не семи сот афоризмів, зберіг для нащадків лише сто чи півтора: за надто багато самоповторень, випадкових дрібничок, нарешті — навіть банальностей. Проте поряд з усім тим натрапляємо й на численні глибокі думки у відповідному літературному оформленні. Справді ж, хто інший серед наших сучасних письменників зважився б висловити такі незвичні для пересічного вуха, а втім, суттєво, цілком слушні «парадокси»:

«Не можна перейти життя з смолоскипом справедливості, не прагнучи підпалити світа.»

«Добрый вояк потребує багато видержливості і дещо дурноти.»

«Подобатися жінкам — це значить допомогти їм, щоб вони ще більше подобалися собі самим.»

Або — ще гостріше — з тематики політично-громадської:

«Право сили є одночасно її безсиллям.»

«Діляч мусить бути без совісті, якщо хоче совісно виконати своє завдання.»

«Борці за волю впроваджують наперед страшну тиранію, щоб зберегти її здобуту, а опісля ще гіршу, щоб охоронити себе.»

Або ж — іще ризикованіше — про наші актуальні обставини на еміграції:

«Серед нашої інтелігенції найвиразніша признака — брак інтелігенції.»

«Наші достойники ображаються, якщо голосно говорити про них те, що кожний з них думає про всіх інших.»

«Прямо релігійний культ Шевченка вимагає від нас якоїсь протестантської єресі — обнови — повороту до Письма, до „Кобзаря“, якщо не має перемінитися в порожнє ідолопоклонство.»

До деяких стосовних до мистецтва та поезії афоризмів ми ще вернемося у дальшому.

Цілком протилежно до літературного жанру афоризмів, віршований вислів наче найменше сприяє Р. Єндикові в тому, щоб сформулювати й загострити власну, своєрідну думку; чомусь він віршує й римує сливе самі лише трафарети. Можливо, він гадає — як багато хто — що у віршах важать не думки, а самі лише емоційні почуття,

і що — як це маркантно висловив колись Є. Плужник — «в поезії хіба вряди-годи якогось змісту набіжиш малого». Але й у цьому випадку слід було б Р. Єндикові пам'ятати свій власний афоризм: «Суть поезії полягає у викликанні простими словами надзвичайних образів і складних зворушень». Воно, щоправда, не надто зрозуміло — чому «простими» словами? Невже заради «загальноприступності»? Зрештою, саме у віршах Р. Єндика і «прості» слова зачасто бувають простацькими чи то вульгарними, і «непрості» — барокксово бомбастичними. Але суть не в цьому полягає, а саме в отій цілком слушно сформульованій вимозі «складних зворушень», себто, очевидно, складних і тим самим витончених емоцій, — а саме їх і бракує віршам Р. Єндика чи не скрізь; а щонайбільше бракує їх, зрозуміла річ, якраз у новій збірці поем «Титан», скільки вона складається переважно з висловів авторських патріотичних та інших громадських почуттів за часів війни — а такого роду безпосередньо **перейняті з суспільного життя та побуту** емоції зле надаються до ускладнення або витончення.

Супроти цього не допоможе ніяка «бароккова» образність, що вона, зрештою, попри свої начебто «експресіоністичні» або «сюрреалістичні» складники, дуже нагадує в Р. Єндика — подібну й до цілої структури його поем — такого насьогодні вже вельми застарілого автора, як Еміль Вергарн, і, як і у Вергарна, раз-у-раз знижується до поверхово звіршованої прози:

Благословенні теплі дні Гелляди, Риму, Візантії,
Що пишним світом окрасили світ

І людству принесли великий, щедрий дар
ентелехії,
Закону й величі, бо з них ще й ми карбуємо
завіт...

(«Новітні ординці»).

Дуже симпатичні думки; але ж це не поезія, а публіцистична передова! А вже коли читаємо, що

Воскрес Христос у льохах Львова
І переможцем вийшов знов у світ,
Двоюдний меч і корога багрова
Надхненно взнесли в руках — а не пальмовий
цвіт...

(«Воскресення»)

— то чи не наближається це до віршованих творів др. Остапа Грицяя?

Отже, цілком відповідно до самої логіки літературних речей, Р. Єндик досягає справжньої поетичної майстерності лише в такому віршованому жанрі, де певна трафаретність і, насамперед, цілковита безособовість думок і почуттів впливає з самого вже мистецького завдання: це стилізація під народні обрядові пісні. Оце в автора виходить справді чудово — правдиво під етнографічним і діалектальним кутком зору і, разом з тим, просякнено рафінованим артизмом, через влучні і свіжі тематичні варіації — як от, наприклад, у фіналі поезії «Віншоване» («Промінь», 7. 1. 1949):

Абис мала сімдесятсім цариночок сіна,
Полонинку Кедроватий й скарб Довбуша в віно,
'Би плісніли сороківці білі в бербениці,
Абис собі забагала лиш молока в птичі,
Абис в шовках похажала, в золотих підковах,
І щіслива тобі була доріжка до Львова.

Доводиться лише шкодувати з того, що сам поет не надає артистичному розробленню цього жанру належної ваги, і тому цей останній є репрезентований в його творчості лише нечисленими зразками (з більших композицій такого роду зазначимо тут ще цикль «На гуцульські різдвяні мотиви» — «Українське Слово», Париж, 1952, ч. 428 — надруковано під заголовком «Кольїдка»). Дивна річ: більшість наших поетів в усі способи — часом навіть із превеликим перебільшенням — вихваляє українську пісенну поезію; але дуже мало хто пробує її в стилізаційному порядку **вдосконалити**. Тим більша заслуга з боку Р. Єндика!

Щоправда, є і в модерній поезії такі ліричні форми, що в них ідейно-емоційна тематика начебто — себто не засадниче, але за звичайним узусом — менш важить, саме через особливо складну строфічну будову. Тому остання збірка поезій Р. Єндика — «Тріолети», що містить також кілька сонетів і рондо, має подвійну естетичну вартість: через те, що в ній поет зміг розгорнути свій хист, попри очевидну елементарність тематики, на основі складної версифікаційної форми тріолету та рондо (зовнішньо престижні форми, як от саме сонет і опубліковані в «Авангарді», 1952, ч. 3, октави «1944 рік», не вдаються йому ні композиційно, ні стилістично), а рівно ж і через те, що тріолету і рондо в українській поезії досі майже зовсім не вживано; отже, не зважаючи на деякі мистецькі недоліки (про них див. у статті «Потужна поетична мелодія — без належної гармонії» — «Український Самостійник», 1953, ч. 19), ця збірка поезій збагачує наше віршування витонченими строфічними формами, тим самим наближаючи його до великих всеєвропейських зразків. Справді, в українській поезії напевне ще не було досі такого досконалого рондо, як оце:

Як відійшла ти, щоб забути,
Твій вид полум'яний поблід,
Бо словом кинув я услід —
Я дав напитися отрути.

Ніч напинала тіло в скрути,
Стинав в обіймах серце лід,
Як відійшла ти, щоб забути,
Твій вид полум'яний поблід.
День допоміг у сміху збути
Погрозу й ти спивала мід
З уст юрб. Став рідним знов мій світ,
На дні ж мав келіх смак цикиути,
Як відійшла ти, щоб забути.

Втім ми все ж таки не схильні надавати цій збірці поезій особливо великого значення для дальшого розвитку літературної творчості Р. Єндика в цілому; занадто бо мало відповідає барокова — а почасти ще й діалектально забарвлена — стилістика Єндікова до вимог легкої й рафінованої елегантії, невідривно пов'язаних із тріолетом і рондо, як **історичними жанрами**, щоб автор міг осягти саме в цій поетичній галузі досконалої викінченості форми; а як він сам слушно визначив в одному з афоризмів «Бенкету» — «клясичним твором є такий, що досконалою викінченістю форми дає читачеві почуття нескінченності».

Отже останні три літературні твори Р. Єндика так само різняться між себе мірою своєї мистецької вартості, як і своїм жанровим характером; і все ще лишається небезпека, що письменник занадто розпорошує свій визначний хист, замість, зосередивши його в одній галузі, створити щось капітальне й беззастережне. Проте покладемося, щодо того, на глибокий творчий індивідуалізм Р. Єндика, яскраво зформульований як у тому афоризмі, що править за епіграф до цієї статті, так і в наступному — одному з його найгостріших і найхарактеристичніших:

«Великий твір родиться з самотності, лінивства і творчості, якщо вона не виродиться в працю.»

В. Державин

Важливий крок у нашому рількезнавстві

Немає потреби доводити, якою важливою ділянкою в нашій критиці, взагалі в есеїстиці є дослідження стосунків представників чужинецької духовності до нашої Батьківщини, її народу, історії та культури. Популяризація того, що думали, говорили й писали про нас такі будь-що-будь небуденні чужинці, як інженер Боплян, письменники Вольтер і Гердер, поети Рилсєв і Боденштедт, політичні діячі Бакунін і Бісмарк, аж до наших сучасників Меннінга, Кіркконєла, Чемберліна, Джона Стюарта, професора Федотова й генерала Фаллера, популяризація всього цього в дбайливо систематизованих українських та чужомовних публікаціях принесла б не тільки користь

зовні, збуджуючи до нас зацікавлення й покликаючи до життя лави нових прихильників, але прислужилася б якоюсь мірою і нашому власному, сказати б, дальшому самоусвідомленню.

П'ятдесятшістьсторінкова книжка Олексі Ізарського*, вперше в ширшому вимірі, являє собою спробу доторкнутися до багатого й в основному ще малодослідженого матеріалу, стосовного до духових взаємин з нашою Батьківщиною Райнера Марії Рільке. Вже й не казати, яке значення

* О. Ізарський: «Рільке на Україні». Літературознавча бібліотека, ч. I. Видавництво «Київ», Філадельфія 1952.

має — і то далеко не тільки для нас — простежити докладно ті невидимі нитки, що простягнулися від нашої збірної ментальності і вплинули рішучим робом на внутрішній розвиток і становлення одного з найбільших поетів сучасного Заходу, що його швайцарський критик Меркanton прирахував був до п'ятох «poètes de l'Univers» (поруч із Джойсом, Валері, Т. С. Еліотом та Томасом Манном), геніяльного лірика й тонкого, вглибного мислителя.

У цій невеличкій книжці О. Ізарський використав так численні публікації, що з них можна щось зачерпнути до теми, як і відомості, добути ним з приватного листування з особами, що мали близький стосунок до Рільке або мають такий до його спадщини. До того ж книжку читається приємно не тільки як чисто дослідницький твір, а й з погляду белетристичного: її назнаменовано тією ж м'якістю, тим же особистим шармом, що його носить у собі мистецька проза цього автора, друкована фрагментами колись у «Часі» і в тому ж таки філадельфійському «Киеві». Читач має тут таку рідку в нас бездоганну комбінацію системи й способу викладу.

Навівши наприкінці своєї книжки позитивний — чи не єдиний тим часом! — приклад чужинецького критика (Ранніта), який чітко розмежовує українські й російські впливи в Рільке, а, з другого боку, вносивши виразну корективу в занадто скороспілі твердження своїх українських попередників про «українську свідомість» поетову, автор ставить проблему Рільке-Україна, на нашу думку, цілком правильно. Те, що Рільке вивчив російську (навіть Шевченка читав по-російському!) й старослов'янську мови, а не живу українську, яку використовував для творів через просторядкові переклади, правдоподібно, своєї приятельки Лю Андреа-Сальоме, співтоваришки подорожі до Росії й України (як от славетну народну пісню XVIII стор. «Про Правду» в своїх «Переказах про любого Бога», подану ним там у скороченому римованому перекладі); те, що Рільке вразила в Москві побожність прочан, які чекали це звання на відкриття церкви, і те, що він взаємився з одним російським селянським поетом, який нізащо не хотів розпочинати працю в новозбудованій хаті без того, щоб Рільке її своєю присутністю «освятити»; те, нарешті, що Рільке на все своє життя зберіг глибокий подив до сильно сутеруючої постаті Толстого, — ці й інші відомі з різних джерел факти «русофільства» Рільке були радше виявом загального, мовити б, абстрактного поклоніння перед комплексом «Сходу», виниклого в молодого поета під впливом його дещо ексцентричної подружки, що її «кониками» були «захоплення азійськими релігіями й антипатія до занадто зінтелектуалізованої Європи» (стор. 15). Конкретна ж «Руська земля» в Рільке, конкретні «руські» теми — це, звичайно, Україна. На стор. 20 автор уймає цю тезу в ляпідарне речення: «На Україні починається шлях духового розвитку поета, розвитку вже понад голови його друзів, навіть Лю, що була міцнішою за нього, але меншою...» І з цього кута зору можна, зрештою, погодитися й з твердженням на стор. 47,

висловленим, на перший погляд, як на даного автора, дещо запатетично: «Україна для Пушкіна — минуле, епілог; для Рільке — пролог!»

Тут до речі, між іншим, згадати за взаємини Рільке з Толстим. У книжці О. Ізарського сказано лише лаконічно: «... першу зупинку зроблено в Тулі — щоб відвідати давнього знайомого Лю (а з 1899 р. також і Рільке) Льва Толстого» (стор. 41). Ця звістка про «знайомство» вимагає пояснення. У своєму записі розмови з Рільке («Extraits d'un Journal», 1908—1928), що відбулася на початку 1925 р. в Парижі, Шарль дю Бо наводить спогади Рільке про відвідини в Ясній Полянці. «В його способі задавати питання було щось страхотливе, невблаганне, — розповідав Рільке французькому критикові, — і я пригадую, як я боявся, щоб він мене не запитав: „У чому ви вправляєтесь“, бо я мусів би відповісти: „У віршуванні“, і потрапив би відразу в неласку.» Таємничий дідуган таки й справді вчинив своїм гостям з Німеччини «суворий допит», а тоді покинув їх, сказавши, що йому треба працювати, й заповівши нову зустріч за обідом. Але в міжчасі Толстой черговий раз посварився зо своєю жінкою і вийшов до столу «з відсутнім зором, дещо трудно намагаючися собі пригадати, хто були ми». Під час прогулянки, що відбулася по тому, Толстой тільки й робив, що зривав польові квіти й жадібно нюхав їх, і при цьому Рільке вразила його «нескута чуттєвість». Отже, опис Толстого навіть з боку істоти з такою янголічною вдачею, яку мав Рільке, що завше й про людей, неприйнятих для нього щодо світогляду чи стилю (наприклад, про Георге), говорив з найбільшою пошаною, — не міг не зрадити того вкрай неприємного враження, яке завжди справляв яснополянський мудрець як особистість, попри всю могутність його впливу на довкілля. Це саме, зрештою, можна ствердити й щодо творів Толстого — з їхньою органічною ненавистю до героїзму й романтики, з їхнім оголенням буття до того степеня гри в простоту й щирість, від якого починається вже абсолютний нігілізм, що його не може загнuzдати не тільки анатемована від Толстого офіційна Церква, але й навіть проповідуваний ним особистий моральний обов'язок. Усе це, звичайно, Рільке не міг не відчувати своєю вразливою душею, яка всім еством була наставлена на щось цілком протилежне — тобто, якраз на те, що йому спроможна була дати і дійсно дала духовна Україна.

Хоч автор «Рільке на Україні» ставить собі обмежене завдання, яке він формулює як «намітити коло творів Рільке з вкрапленими в них українськими мотивами, відгуками на коротке перебування поета на Україні й на читання про Україну, та огляд доступної нам літератури про ці твори й саму подорож поета нашою країною» (стор. 13) — він, samozрозуміло, не міг оминати й ширших тем, зв'язаних з особистістю Рільке, зокрема ж з його загальним світоглядом. Так дуже чітко характеризувано амістичний пантеїзм, розтворення поета в природі як у суцільному царстві божественної речі, його побожність, що «має дуже мало спільного з християнською релігійністю, догматикою, культом» (стор. 26). Рільке,

мовляв, «не любив і самого образу Христа, як непотрібного посередника між людьми та Богом» (там само). З цими твердженнями автора можна в основному погодитися, маючи на увазі, що «не-любов» до Христа була насправді намаганням поетовим Його будь-що олюднити, зробити Його образ близьким і своїм для «малих сих», таким, яким Христос виглядає в наших колядках або в поезіях Барки та раннього Тичини. Бож якщо Христос у Рільке (наприклад, у «Житті Марії») має вигляд сина простої смертної, а славетна «Pietà» Магдалини це радше плач коханки по мертвим улюбленим, то в кожному разі тут не можна не відчувати доглибної любови поетової до «свого Христа». Рільке з його космічною людяністю якраз належить до тих, які, «палко заперечуючи християнство, є більшими християнами, ніж дехто з тих, хто підтримують його» (Т. S. Eliot, «The Idea of a Christian Society»). Тих, мовляв ще Кльдель, які не шукають Бога, Бог знайде сам.

Дещо псують — загалом зразковий — стиль автора «Рільке на Україні» росіянізми, розкидані по книжці то тут, то там: «взяття» Данцігу (замість «здобуття»), «безсходна» плутанина (замість «безвихідна» або «безнадійна»), «безформенність» (замість «безформність»), «на фоні» (усталене також через російську мову, тоді як у нашій літературній мові давно вже прийнято «на тлі») тощо. Їх небагато, але їх конче треба виправити при перевиданні праці, так само як і неможливу тран-

скрипцію західноєвропейського «ль» в іменах власних через «л»: «Лу» (Lou), «Клатт» (Klatt), або фантастичний правопис прізвища «Cysarz» як «Сизарц» (повинно бути «Цізарц», або тоді вже послідовно «Цисаж»), чи ще російську транскрипцію «Шмідт-Паулі» й «Віареджіо» (треба «Шмідт-Павлі» й «Віяреджо»).

До хиб видання належить і певна неохайність коректи та нехтування академічним правописом: наприклад, раз пишеться род. одн. від «ім'я» як «імені», вдруге як «імени», раз «натхнення», вдруге «надхнення», раз «християнський», вдруге «християнський» ітд.; не вживається «г» там, де воно обов'язкове («еміграція», «оригінальний», «Данціг», «граціозний», «регістративний» тощо), і, навпаки, його вживається там, де за нашим правописом повинно бути «г» («трагічний», «релігія»).

Ці дрібні вади, ми не сумніваємося, буде усунено, коли праці О. Ізарського пощастить із другим виданням або коли вона ввійде з майбутній збірник численних існуючих уже українських перекладів з Рільке й статтів про нього наших та чужинецьких (в українських перекладах) авторів. Чи не ініціювало б культурне філіядельфійське видавництво «Київ» видання такого антологічного характеру збірника? Бо саме про конечну потребу в ньому виникає настирлива думка під час читання вартісної книжки О. Ізарського.

—ий

3 надісланих видань

«Дзвін» — єпархіяльні відомості УАПЦ у Півд. Америці, червень 1953.

«Український Вістник» — єпархіяльний орган Україн. Правосл. Церкви в Америці, ч. 5, 1953, Нью-Йорк.

«Українське Православне Слово» — червень 1953, Нью-Йорк.

«Голос Спасителя» — релігійний місячник, червень 1953, Йорктон, Канада.

«Голос Христа Человіколюбця» — травень-червень 1953, Лювен, Бельгія.

«Catholica Unio» — Фрайбург, Швайцарія.

«Der Christliche Osten» — Вюрцбург, Німеччина.

«Євангельська Правда» — травень 1953, Торонто, Канада.

«Християнський Вісник» — орган баптистів, квітень-травень 1953.

«Бюлетень Української Вільної Академії Наук у США» — ч. 7, 1953.

«Визвольний Шлях» — травень 1953, Лондон, Англія.

«Ucrania Libra» — ч. 3-4, Буенос-Айрес.

«Мітла» — червень 1953, Буенос-Айрес.

«Пороги» — літературно-мистецький журнал, Буенос-Айрес, Аргентина.

«Овид» — липень 1953, Буенос-Айрес.

«Новый Журнал» — література, політика культура, кн. 32-33, Нью-Йорк (російською мовою).

Микола Хортиця — «Велика гра».

Яр Славутич — «Донька без імени», поема.

Олександр Смотрич — «Вибране».

С. Нагай — «Правдиве походження додаткової вартости і марксівська облуда».

Йосип Біловус — «Mariyka» (англ. мовою про Україну).

Володимир Босий — «В'ячеслав Липинський — ідеолог Української трудової монархії». Про цю книжку ред. Юліан Бескид писав: «Велике діло зробив автор цієї книжки, коли поставив перед нашими очима творця української державницької думки В'ячеслава Липинського. . .»

На маргінесі

*

Як нас інформують, Патріярх Московський Алексій виступив перед теперішнім советським урядом з пропозицією включити в наступну п'ятилітку будову базиліки в Москві. Базиліка ця має своєю красою притягнути базиліку святого Петра в Римі.

*

Патріярх Алексій і советський уряд роблять старання, щоб усі патріярхи православні визнали Патріярха Московського головою православних церков світу. Новойменований Патріярх Болгарський Кирил свою згоду на це визнання вже дав.

*

В Москві під головуванням Патріярха Алексія відбулося засідання, на якому організовано комітет поборювання католицизму. Комітет цей очолює сам Патріярх Алексій. Членами комітету: відомий підлабузник советської влади Німеллер від протестантів і представники советського мхаммеданства.

*

Військовополонені німці оповідають, що в Харкові довгий час відправляв службу Божу український католицький священик. Зокрема багато є українських католицьких священиків на Сибіру і в Казахстані. На їхніх богослужбах завжди багато молящих.

*

З листів з Галичини довідуємося, що там і досі є віддані своїй Церкві українські католицькі священики. (Прикре розчарування для деякого з православних ієрархів!) Тяжка доля цих «трагичних слуг Божих, але церкви, в яких вони

правлять службу Божу, завжди повні вірних, а православні урядові церкви світять пустками.

*

В цьому році обходимо сторіччя з дня народження славного російського філософа Володимира Соловйова (1853-1953). Філософ залишив по собі велику спадщину (в 10 томах). Крім етичної енциклопедії «Виправдання добра», на перше місце вибивається його праця про велику історичну роль Католицької Церкви.

*

На книгарському ринку з'явилася книга Чарлза Галтона Дарвіна «Найближчий мільйон років», в якій Дарвін намагається розв'язати проблеми людства в найближчі сотні тисяч років: чи зміниться людство в тому часі в матеріальному і моральному розумінні і як? Він приходить до думки, що ніяких особливих змін не настане. Пересякнуте матеріалізмом людство на наших очах дресується, подібно до тварин, на покірних рабів. Советський Союз виховує спеціалістів, властиво, добрих рабів-роботів. Школи там перевантажені спеціальними дисциплінами, щоб учень не мав часу віддатися загальноосвітній лектурі і виробити в собі критицизм супроти явищ оточення.

*

В останній хвилині ми отримали №1 квартальника «Syndesmos», який видається французькою мовою в Парижі і який поставив своїм завданням бути зв'язковим («le lien») молоді всіх національностей Сходу і Заходу православного віроісповідання. Відповідальним видавцем є п. Іван Мейєндорф — росіянин.

3 листів до Редакції

Високоповажаний Пане Редакторе!

Не відмовте вмістити на сторінках Вашого журналу певний фрагмент, на мою думку, історичного значення, який був навітлений у дискусіях зо східноєвропейських питань, у радіостанції Штутгарт 27. квітня ц.р.

Це сталося в дискусіях по доповіді генерала фон Гайдендорфа, який розповів про свої враження та досвід щодо східноєвропейських з'єднань у німецькій армії під час другої світової війни та поставив пропозиції, які б зміни належало провести, коли б подібні можливості трапилися в ближчому майбутньому. Підкресливши в своїй доповіді добрі й злі сторони організації таких

мішаних одиниць та зазначивши, що політика Гітлера не з'ясувала підбольшевицьким народам, «за що» вони мають битися, генерал прийшов до думки, що (беручи організаційний бік справи) належало б спинитися на відповідному рамовому персоналі, себто командний склад нації, яка організує ці легіони, мав би перевагу над командним складом національності бійців, а своєю вдумливою поведінкою і справедливим військовим наставленням згармонізував би цю військову одиницю.

Присутні представники, майже всіх національностей, що тим чи тим способом були пов'язані з німецькою армією в другій світовій війні, ви-

разно сказали, що передумовою до постановня таких легіонів має бути подано до загального відома представниками світових потуг декларацію, яка б гарантувала постановня незалежних держав тих націй, з яких складаються легіони.

Перед кінцевим словом доповідача виступив з довшою промовою керманіч східнього департаменту боннського міністерства закордонних справ, міністеряльний директор д-р Отто Бройтігам.

Бувши дипломатичним представником до кавказьких народів за минулої світової війни, він мав широкі приятельські взаємини також з іншими народами, підбитими большевиками, зокрема з представниками українського народу. Підтверджуючи тези, висунені східноєвропейськими народами, д-р О. Бройтігам сказав, що для нього особисто вимоги народів щодо гарантування самостійності їхніх держав не є нові і він дуже радий, що крицева постава цих народів не змінюється. Він переказав коротко зміст меморандуму, який подав гетьман Скоропадський Гітлерові. Це був час, коли німецька армія широким розмаховим ударом підходила до лінії Дніпра. Гетьман Скоропадський з'ясував попередню боротьбу українського народу за свою незалежну державу і запевняв Гітлера, що коли Німецький Райх проголосить державну незалежність України і забезпечить організування державного апарату, Держава Українська виставить 3-хмільйонову армію для боротьби з большевизмом. Відповідь Гітлера була коротка: «Я проваджу боротьбу для знищення большевизму, а не для відбудови держав інших народів. Я переконаний у кінцевій моїй перемозі і після повалення большевизму я пригадаю й відповідним способом відзначу ті народи, які спричиняться до цієї перемоги.»

Д-р О. Бройтігам скінчив свою промову заявою, що він не має сумніву, мовляв, коли б постала в майбутньому можливість покликання до життя легіонів тих народів, які хочуть визволити свої країни від большевизму, то тільки заздалегідь проголошення засади самостійності їхніх держав зможе викликати в тих народів бажання організувати свої військові з'єднання в рамках Європейської спільноти народів.

Прочитавши репортаж про цю дискусію в «Сучасній Україні», ч. 10., з 17. 5. 53, я особисто зазначив звітодавцеві, що він пропустив в своєму описі стосовний уступ з промови д-ра О. Бройтігама, і сподівався, що в найближчих числах цього часопису буде це доповнено. Оскільки цього не сталося, я наслідуюся турбувати Вас, Високоповажаний Пане Редакторе, проханням, яке висловив на початку цього листа.

Мені здається, що коли ми сьогодні ще не маємо доступу до історичних архівів Німецької Держави за час 2-ої світової війни, проте маємо живих свідків тих подій, це спричиниться до легшого відшукування документів з нашої визвольної боротьби і політичних виступів пред-

ставників українського народу, на які документи ми досі не так багаті.

Прощу прийняти вислови найглибшої пошани

А. Кмета, полковник

Високоповажаний Пане Редакторе!

У попередньому числі Вашого шановного часопису, в статті проф. В. Державина «Поезія Емми Андієвської» є таке речення:

«Вже значно ліпше характеризує поезію Андієвської І. Костецький..., бо він принаймі, згадувати й називати сюрреалізм не соромиться, тільки ж зовсім недоречно пов'язує його з поезією Далекого Сходу, на якій він, очевидно, жадною мірою не розуміється і яка насправді абсолютно нічого спільного з західноєвропейським сюрреалізмом ніколи не мала, будучи від початку до кінця збудована на суто літературних і часом мітологічних (отже, в останньому рахунку, теж літературних) алюзіях та натяках» (стор. 34).

На мою думку, можна говорити про спорідненість мистецьких явищ з погляду чисто естетичного, не вдаючись у психологію творчості і взагалі в генезу тих явищ. Так, приміром, зближують експресіоністичне мистецтво Європи з скульптурою індіан або африканських негрів, хоч психологічно й історично це явища різного походження. Я й мав на увазі чисто естетичну сторону, а не розгляд історично-літературної генези явища, зближавши сюрреалістів з далекосхідними літераторами і думавши про таких широко відомих на Заході в перекладах, як Лю Тай-бо (Лі Тай-пе), Ду Фу, Бо Дзю-ї (Пе Ло-тьєн) або Ляо Джай.

Але, до речі, коли вже спеціально про сюрреалізм, то якраз суто літературні (згл. суто мистецькі) «алюзії та натяки» просякають Джойсового «Уліса», «Спустошену землю» Т. С. Еліота, образотворчі композиції Далі, Кіріко та Макса Ернста — і якраз мітологія (в її фройдистичному аспекті) відіграє не останню роль в творчості всіх цих мистців. А це ж бо й становить естетичні елементи поезії Далекого Сходу, як їх проф. Державин ляпідарно схарактеризував у своїй статті, що бачити з повищої цитати. І, звичайно ж, цю спорідненість поміж сюрреалізмом та далекосхідною поезією шановний автор доводить куди більш авторитетно й дотепно, ніж я, коли далі в тій же самій статті, на стор. 37 пише, що поетка (зарахована від нього беззастережно до сюрреалістів) «виробила собі певний композиційно-тематичний жанр ліричної мініятури, децю подібний до далекосхідної поезії, зокрема до японської „танки“...».

Це останнє речення задовольняє мене настільки, що я, турбуючися за саму істину і аж ніяк не за амбіцію першим її виявити, залюбки поступаюся з усім моїм нерозумінням перед глибоким і всебічним знанням предмету, яке з такою наявністю задемонстровано в статті шановного автора.

З правдивою пошаною
Ігор Костецький

Редакцію «Україна і Світ» п. І. Сапіга просить опублікувати таке:

Вміщена в так званих «Українських Вістях» з Н.-Ульму, з 23. липня ц. р. «Нотатка зв'язкового» Л. Чепурного, де в непристойній формі говориться про Його Світлість Гетьманича Данила, приписується йому всякі нісенітниці, а мені те, що я нібито з доручення Його Світлості їздив до

Риму, — жадною мірою не відповідає правді. Суттю кажучи, наклепи цієї газетки, що давно вже стали її другою натурою, не варті спростовання, і я роблю це лише тому, що в цій вихватці заторкнуто всім нам дорогу й шановану від нас особистість, брехлива інформація про яку може впровадити в блуд багатьох симпатиків.

З пошаною

І. Сапіга

ПОЗДОРОВЛЕННЯ

У зв'язку з шістдесятліттям п. інж. Іллі Сапіги, яке минуло 16. червня ц. р., група співпрацівників «Україна і Світ» звертається до нього через журнал з таким листом:

«Високоповажаний і Дорогий Пане Редакторе!

З нагоди шістдесятліття з дня Вашого народження просимо Вас прийняти наші найсердечніші поздоровлення. Щиро бажаємо Вам непохитного здоров'я, духової бадьорості і здійснення всіх Ваших надій.

Знаючи, скільки жертвенної і безкористовної праці вклали і вкладаєте Ви, як редактор і видавець, у журнал «Україна і Світ», який завдяки Вам уже здобув поважну позицію в культурному житті нашої еміграції, сердечно бажаємо Вам також успіхів у дальшій розбудові журналу.

З висловими глибокої до Вас пошани

**Група співробітників журналу
„Україна і Світ“.**

Приятелі журналу «Україна і Світ»,

яким Видавництво висловлює щиру подяку:

Вгорі: Йосиф Біловус, відомий гетьманський діяч, провадить збірку на пресовий фонд «Україна і Світ». Ліворуч: сотник Іван Шеремета, громадський діяч на терені США, склав більші пожертви на пресовий фонд «Україна і Світ».

І Н Н А Л Т

	Seite
Illja Sapiha — Über kirchliche Einmütigkeit	1
Newfryingpan — Aus dem Tagebuche eines Menschen	3
Illja Sapiha — Der ukrainische Royalismus	4
Eaghor Kostetzky — Die ukrainisch-russischen Etüden	8
Michael Orest — Eines der künftigen Frühlinge	24
Yar Slawutytsch — Aus dem Buche: „Majestät“	24
Pax Ucraine poëticae (deutsche und englische Übertragungen der Gedichte von Eugen Malaniuk, Emma Andiyewska, Michael Orest und Eaghor Kostetzky)	25
Oleg Zuyewsky — Um den Fisch (Paul Klee)	28
Charles Leconte de Lisle — Poesien (übertragen von M. Orest)	28
Wolodimir Deržawin — „Hérodiade“ von Stéphane Mallarmé	29
Kasimir Edschmid — Maintonis Hochzeit (übersetzt von Michael Orest) .	33
Fürst Niko Nakaschidse — Die georgische Dynastie Bagration	38
Kurze Presseschau	49
Eaghor Kostetzky — Über W. Domontowytsch (ein Fragment)	50
Buchbesprechungen:	
Neue Publikationen von Rostyslaw Yendyk (von W. Deržawin) . . .	53
„Rilke in der Ukraine“ von Alex Isarsky (von —yj)	55
Bibliographie	57
Randbemerkungen	58
Briefe an die Redaktion	58
Verschiedenes	60

Umschlagbild: Excellenz Kyr Johann Bučko, Apostolischer Visitor der Ukrainisch-Katholischen Kirche, Erzbischof von Leokadien.

ВИПРАВЛЕННЯ

В новелі Г. Майрінка «Альбінос», уміщеній в 8-9 зошиті нашого журналу,

1) перший рядок другої шпальти на стор. 28 повинен виглядати так:

«Це має бути дивний скульптор, якщо

2) перший рядок II розділу (стор. 30) треба читати:

«Бойові лунають сурми — в далечі світання»

3) на стор. 32, в 14 рядку знизу другої шпальти має стояти слово **душорозриваючі**.

У ЦЬОМУ ЧИСЛІ:

На стор. 23, через технічний недогляд, спотворено перший згори бічний підзаголовок. Має бути: «Що таке існуюча в ідеї Україна».

На стор. 46, шп. 1, між рядками 13 та 14 випав рядок:

«Катерина Грузинська», яку, опубліковану р. 1657,

1	...
2	...
3	...
4	...
5	...
6	...
7	...
8	...
9	...
10	...
11	...
12	...
13	...
14	...
15	...
16	...
17	...
18	...
19	...
20	...
21	...
22	...
23	...
24	...
25	...
26	...
27	...
28	...
29	...
30	...
31	...
32	...
33	...
34	...
35	...
36	...
37	...
38	...
39	...
40	...
41	...
42	...
43	...
44	...
45	...
46	...
47	...
48	...
49	...
50	...
51	...
52	...
53	...
54	...
55	...
56	...
57	...
58	...
59	...
60	...
61	...
62	...
63	...
64	...
65	...
66	...
67	...
68	...
69	...
70	...
71	...
72	...
73	...
74	...
75	...
76	...
77	...
78	...
79	...
80	...
81	...
82	...
83	...
84	...
85	...
86	...
87	...
88	...
89	...
90	...
91	...
92	...
93	...
94	...
95	...
96	...
97	...
98	...
99	...
100	...

Ціна числа (подвійного):

В Німеччині — 2 НМ; в США — 0,50 ам. доляра; в Британії — 3 англ. шилінги.

Редагує Колегія. Видає Видавництво „УКРАЇНА І СВІТ“, Hannover, Schierholzstr. 41.
 Druck: «LOGOS», Buchdruckerei u. Verlag, München 8, Rosenheimerstr. 46a.